

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ГУПАЛЮК АЛІНА СЕРГІЇВНА

УДК 343.731

ДИСЕРТАЦІЯ

**КРИМІНАЛІСТИЧНІ МЕТОДИ І ЗАСОБИ ВСТАНОВЛЕННЯ МОТИВІВ
ТА МЕТИ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ**

081- Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ А.С.Гупалюк

Науковий керівник - **Тіщенко Валерій
Володимирович**, доктор юридичних
наук, професор, член-кореспондент
НАПрН України, заслужений діяч
науки і техніки України

Одеса – 2023

АНОТАЦІЯ

Гупалюк А.С. Криміналістичні методи і засоби встановлення мотивів та мети вчинення злочину. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – «Право». – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2023.

Дисертація є першим у вітчизняній науці спеціальним комплексним дослідженням криміналістичних методів і засобів встановлення мотивів та мети вчинення злочину. У роботі обґрунтовано, що серед ознак суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення значний інтерес викликають такі її ознаки як мотив і мета кримінального правопорушення. В кримінальному праві вони розглядаються як факультативні ознаки складу правопорушення. Проте, для розкриття кримінального правопорушення, вони є одними із визначальних обставин, що вказують на спрямованість протиправного діяння, на особу правопорушника, на характер і глибину його протиправної установки, причини вчинення ним правопорушення тощо.

У дисертації розглянуто теоретичні та практичні аспекти встановлення мотивів та мети вчинення злочину. Досліджено сутність, значення та класифікацію мотивів та мети злочину. Визначено роль та значення встановлення мотивів та мети протиправної поведінки в розслідуванні кримінальних правопорушень. Проаналізовано криміналістичні методи і засоби встановлення мотивів та мети злочину, їх переваги та недоліки. Розроблено комплексну методику та рекомендації щодо криміналістичного встановлення мотивів та мети злочину.

Встановлено, що одним із основних завдань криміналістики є використання знань стосовно характеру злочинних дій, їх змісту і наслідків, попередньої і посткримінальної поведінки особи для розробки рекомендацій щодо з'ясування обставин, що підлягають доказуванню, зокрема мотивів та мети злочину, а також

для правильної кваліфікації кримінального правопорушення і з'ясування обставин, що обтяжують чи пом'якшують покарання. В свою чергу версії стосовно мотивів і мети протиправного діяння сприяють пошуку підозрюваних осіб, встановленню обставин злочину, що підлягають доказуванню, визначенню правильного напрямку розслідування, всебічний і повній розробці програми розслідування. Водночас, у вітчизняній науці досі не було представлено дослідження, яке поєднувало б відповідні напрацювання психології зі здобутками криміналістики. У нашій науці досі відсутні дослідження, які б пропонували типологію злочинної мотивації та звертали б увагу на визначення мотиву та мети злочинця у їх зв'язку з визначенням/встановленням його особистості, подальшим сприянням розслідування у кримінальному провадженні.

Дисертація спрямована на дослідження мотивів і цілей злочину з точки зору встановлення їх криміналістичного значення і використання у розслідуванні для пошуку і встановлення винної особи та інших обставин кримінального правопорушення. У процесі дослідження вивчені основні теоретичні і практичні підходи до визначення мотивів та мети злочину, а також розглянуті конкретні приклади вчинення та розслідування кримінальних порушень різних категорій, головним чином насильницьких. Крім того, у роботі проаналізовано різноманітні фактори, які можуть впливати на мотиви та мету злочину, такі як соціальний статус, вік, стать, етнічність тощо.

В роботі вивчення мотивів і мети злочину здійснюється через системно-діяльнісний підхід, який дозволяє розглядати їх як обов'язкові складові в системі злочинної діяльності.

Щодо вивчення злочинної діяльності у криміналістичному аспекті, то вважаємо за необхідне розглянути такі її структурні елементи: суб'єкт, мотив, мета, об'єкт, засоби та процес діяльності (її механізм), наслідки (результат) такої діяльності.

На думку професора В.В. Тіщенка, злочинна діяльність є заздалегідь спланованою та реалізованою, розрахованою на тривалий життєвий час, системою дій особи або організованої групи осіб з підготовки, вчинення та приховування злочинів, а також дій, спрямованих на ухилення від кримінальної відповідальності, досягнення постійних злочинних результатів. Однак, для криміналістики найбільше значення має дослідження механізму злочинної діяльності, оскільки він являє собою найбільш доступну та інформаційно значущу складову такої діяльності в цілому. У дисертаційному дослідженні стверджується, що у криміналістиці доцільно вивчати механізм злочинної діяльності по певних категоріях злочинів, з урахуванням типів злочинців, їх кримінальної поведінки, форм їх об'єднання, типових мотивів і цілей а також засобів, що ними використовуються щодо створення умов для безпечного і тривалого функціонування таких об'єднань. Саме на цій основі повинна розроблятися криміналістична характеристика злочинної діяльності певного типу (виду, підвиду).

Досліджено, що встановлення основного мотиву та додаткових мотиваційних чинників можливо лише після детального вивчення місця злочину. Мотив злочину рекомендується виявляти, враховуючи поведінку злочинця на місці злочину, через фактологічний аналіз місця події. Для встановлення деталей поведінки, а саме – які мотиваційні фактори зумовили вчинення злочину, – потрібно звертатися до аналізу особистості злочинця, що потребує фахових знань в області психології.

У дисертації сформовано, що для встановлення мотивів та мети вчинення злочину використовуються різноманітні засоби і методи. До них належать:

- Огляд місця події. На місці події можуть бути виявлені сліди, які вказують на мотив і мету злочину. Наприклад, якщо на місці вбивства виявлені сліди боротьби, то це свідчить про те, що між злочинцем і жертвою могла виникнути сварка, а ворожі стосунки стали мотивом вбивства.

- Опитування потерпілих, свідків, підозрюваних. Під час опитування слідчі намагаються з'ясувати, які стосунки були між злочинцем і жертвою, що стало приводом для злочину, що прагнув досягти злочинець, вчинивши злочин.

- Психологічна експертиза. Психічна експертиза проводиться для встановлення психічного стану злочинця на момент вчинення злочину. Експерт може встановити, чи не був він у стані афекту, які мотиви спонукали його для вчинення злочину та ін.

Зазначено, що на початку розслідування можна виділити дві типові слідчі ситуації в залежності від наявності або відсутності даних про особу злочинця: 1) злочин вчинено невідомою особою; 2) злочин вчинено відомою особою, на що прямо вказують потерпілі, свідки, речові докази, або злочинець сам зізнається у вчиненні злочину («явка з повинною»). В залежності від вказаної ситуації визначаються засоби і методи встановлення і перевірки доказової інформації щодо мотивів і цілей злочину.

Констатовано, що мотив сам по собі не несе криміногенного навантаження, є нейтральною психологічною категорією і може бути присутнім як у правомірних, так і в неправомірних вчинках.

Серед головних принципів роботи слідчого та оперативних органів в цьому напрямку можна виділити наступні: 1) вірність науковому підходу (критичне, логічне, аналітичне мислення; несприйняття жодного факту на віру); 2) об'єктивність (інтерпретація фактів на основі даних спостереження, які можна перевірити через емпіричний досвід); 3) конкретність (підтвердження правильності судження на основі сукупності та взаємозв'язку доказів, отриманих за допомогою спостереження та емпіричного досвіду); 4) комплексність (недопустимість ігнорування окремих фактів як невідповідних для слідчої версії, формування взаємних зв'язків всіх доказів у їх сукупності); 5) всебічність дослідження; 6) професіоналізм (компетентність, дотримання професійної етики).

Встановлено, що одним із значущих методів встановлення мотиву та мети злочину є розробка психологічного портрета невідомого злочинця, яку можна поділити на п'ять стадій: 1) отримання попередніх даних про невідомого злочинця; 2) класифікація, типізації його особи; 3) психологічний опис, виділення суттєвих відрізняючих характеристик; 4) формування кола підозрюваних, версії, планування розшуку злочинця; 5) складення рекомендацій по допиту та вжиттю інших слідчих дій стосовно особи злочинця.

У дисертації доведено, що для складання психологічного портрету злочинця потрібна така інформація: 1) загальний профіль особистості; 2) мотиви та ціль вчинення злочину; 3) звички, схильності; 4) знання, уміння, навички; 5) вік; 6) місця проживання; 5) історія роботи, характер діяльності на момент вчинення злочину; 7) окремі характеристики місця ймовірного проживання; 8) рівень освіти та фахової кваліфікації; 8) рід занять; 9) походження, середовище формування, дитинство, друзі дитинства, стосунки в сім'ї, ким були батьки; 10) сімейний стан на момент вчинення злочину; 11) наявність дітей; 12) ставлення до окремих видів діяльності: як ставиться до служби в армії, відповідальної роботи, спорту, медицини, спілкування і роботи з людьми; 13) ставлення до держави громадянства; 14) наявність судимості, як отримав, ставлення до факту отримання; 15) чи є психічні захворювання; 15) морфологія тіла, антропометрія – будова тіла, зовнішність, міміка; 16) зовнішній вигляд (одяг, стиль, вподобання).

Обґрунтовано, що для вивчення особи підозрюваного (обвинуваченого), з метою дослідження його мотиваційного процесу, слідчі можуть користуватися наступними методами: 1) біографічний; 2) спостереження; 3) аналіз результатів діяльності; 4) узагальнення незалежних характеристик; 5) експертні оцінки; 6) вивчення груп і колективів; 7) розмова, спілкування.

Допит є засобом отримання даних, які мають значення для встановлення істини по справі. Отримання об'єктивної інформації ускладнюється тим, що при

допиті основним джерелом інформації виступають показання людини, через що інформація, яка надається, може бути викривленою, спотвореною, неповною або неправильною. Через це, для проведення допиту, слідчий має володіти спектром навичок та знань в галузі психології, логіки, а не тільки юриспруденції. Встановлено, що інформація, яку прагнуть отримати зі свідчень під час допиту, проходить три етапи, перш ніж стати доказом по справі. Ці етапи є сприйняттям, запам'ятовуванням та відтворенням, і є характеристикою когнітивного процесу того, хто дає показання (свідок або підозрюваний, обвинувачений).

Відзначено, що між структурою особистості злочинця та структурою злочину існує взаємна залежність. Особа злочинця є серцевинним елементом при вивченні мотивації вчинення злочину. Визначення типових рис особистості злочинця, які мають зв'язок з мотивом і наслідками злочину, дає змогу для виділення типових ознак та властивостей злочинця, які можуть бути використані для оптимізації розслідування.

Визначено, що наслідками злочину є об'єктивні зміни (навколишнього середовища) та суб'єктивні відображення, або ідеальні сліди, утворені внаслідок вчинення злочину, і містять інформацію про слідову картину та злочинний результат. Така інформація може бути використана в якості доказу або для коригування, орієнтації розслідування.

Залежно від значення для розслідування, наслідки вчинення злочину поділяються на основні та додаткові. Основним наслідком злочину є визначені в Кримінальному кодексі України суспільно-небезпечні наслідки кримінально караного діяння. В якості додаткових наслідків виступають матеріальні та ідеальні сліди, які дають можливість визначити основний наслідок вчинення злочину або доповнюють слідчу картину тими фактами, обставинами, доказами, які мають значення для розслідування.

Наслідки завжди пов'язані зі способом вчинення злочину. Способом виступає комплекс прийомів, що їх використовує злочинець з метою реалізації свого задуму.

Спосіб вчинення злочину включає комплекс дій у певній послідовності, які злочинець вчиняє задля реалізації свого наміру. Послідовність дій не завжди є узгодженою, однак зазвичай слугує єдиній (злочинній) меті, що обумовлює внутрішній зв'язок та цілісність послідовності дій, подій.

Інформацію щодо мотивів і мети злочину можна отримати з матеріальних джерел різного характеру. Матеріальні або речові сліди можна поділити на три групи: 1) предмети, наприклад, зброя, куля, пляшка, сокира тощо; 2) відображення, або відбиття, або матеріальні копії, які залишаються на поверхні об'єкту, що сприйняв слід, внаслідок вчинення злочинного діяння; 3) речовини, наприклад, рідини, в тому числі, кров, плями, отрута, одоранти тощо.

Досліджено поняття криміналістичної версії та встановлено, що це обґрунтоване припущення про факт, явище або їх групу, що мають або можуть мати значення для кримінального провадження, пояснюють характер кримінального правопорушення у цілому або його окремих обставин.

Версії поділяють на наступні види: 1) загальні версії – припущення, що охоплюють розслідуване кримінальне правопорушення у цілому; 2) окремі версії – припущення, що пояснюють окремі обставини кримінального правопорушення. Також виділяють: 1) робочі версії – припущення стосовно більш дрібних та другорядних обставин кримінального правопорушення; 2) розшукові версії – припущення про місцезнаходження розшукуваного злочинця або предметів, речей, які необхідно віднести до різновидів окремої версії.

У криміналістиці існує поняття типових версій, характерних для типових ситуацій, що виникають під час розслідування кримінальних правопорушень. Типові версії – це результат наукового узагальнення слідчої, судової, експертної практики, які детально викладені у посібниках з розслідування окремих видів

злочинів. Слідчий при здійсненні розслідування висуває не типові, а конкретні версії, які обґрунтовує на матеріалах кримінального провадження, враховуючи типові версії.

Логічні наслідки, зробленого слідчим припущення щодо певної обставини розслідуваного злочину, відображаються в питаннях, що мають бути з'ясовані. Визначення відносно кожної висунутої версії вичерпної сукупності таких питань – одна з передумов повноти, всебічності та об'єктивності розслідування. У дисертації обґрунтовано, що мотиви та мета злочину є важливими криміналістичними ознаками, які дозволяють встановити мету та завдання злочинця, його ставлення до потерпілого, характер злочинної діяльності, а також інші обставини, що мають значення для розслідування та судового розгляду кримінальної справи.

Для встановлення мотиву і мети злочину в робот викладаються відповідні методи, а саме: фактологічного, ситуаційного, криміналістично-пошукового, віктимологічного, версійного аналізу, складання психологічного портрета .

У дисертації розроблено комплексну методику криміналістичного встановлення мотивів та мети злочину, яка включає такі етапи:

- первинне встановлення мотивів та мети злочину на основі аналізу даних, отриманих під час огляду місця події, допиту потерпілого, свідків та інших слідчих дій;
- поглиблене встановлення мотивів та мети злочину на основі аналізу додаткових матеріалів, отриманих у ході розслідування;
- підтвердження мотивів та мети злочину на основі судово-психологічної експертизи.

Запропонована методика дозволяє більш повно та об'єктивно встановити мотиви та мету злочину, що сприяє розкриттю злочинів та забезпеченню справедливого правосуддя.

Ключові слова: злочинна діяльність, мотив злочину, мета злочину, мотивація злочинної діяльності, класифікація мотивів злочину, невідомий злочинець, встановлення особи злочинця, протидія злочинності, інформація, слідчі версії, слідча ситуація, розслідування кримінальних правопорушень, наслідки вчинення злочину.

SUMMARY

Hupaliuk A.S. Criminalistic methods and means of determining the motives and purposes of committing a crime. – Manuscript.

Dissertation for a PhD in Law (081). National University «Odesa Law Academy». Odesa, 2023.

The dissertation is the first special comprehensive study of forensic methods and means of establishing the motives and purpose of a crime in domestic science. The paper substantiates that among the signs of the subjective side of the composition of a criminal offense, such signs as the motive and purpose of a criminal offense are of great interest. In criminal law, they are considered as optional features of the composition of the offense. However, for the disclosure of a criminal offense, they are one of the determining circumstances that indicate the direction of the illegal act, the person of the offender, the nature and depth of his illegal attitude, the reasons for committing the offense, etc.

The dissertation examines the theoretical and practical aspects of determining the motives and purpose of committing a crime. The essence, meaning and classification of the motives and purpose of the crime have been studied. The role and importance of establishing the motives and purpose of illegal behavior in the investigation of criminal offenses is determined. Forensic methods and means of establishing the motives and purpose of the crime, their advantages and disadvantages are analyzed. A comprehensive methodology and recommendations for forensically establishing the motives and purpose of the crime have been developed.

It was established that one of the main tasks of criminology is the use of knowledge about the nature of criminal actions, their content and consequences, pre- and post-criminal behavior of a person to develop recommendations for clarifying the circumstances to be proven, in particular the motives and purpose of the crime, as well as for the correct qualification of a criminal offense and finding out the circumstances that aggravate or mitigate the punishment. In turn, the versions about the motives and purpose of the illegal act contribute to the search for suspects, establishing the circumstances of the crime that must be proven, determining the correct direction of the investigation, comprehensive and complete development of the investigation program. At the same time, domestic science has not yet presented a study that would combine the relevant developments of psychology with the achievements of criminology. In our science, there are still no studies that would propose a typology of criminal motivation and would pay attention to the determination of the motive and purpose of the criminal in their connection with the determination/establishment of his personality, further assistance in the investigation in criminal proceedings.

The dissertation is aimed at researching the motives and goals of the crime from the point of view of establishing their forensic significance and use in the investigation to find and establish the guilty person and other circumstances of the criminal offense. In the process of research, the main theoretical and practical approaches to determining the motives and purpose of the crime were studied, as well as specific examples of the commission and investigation of criminal violations of various categories, mainly violent ones, were considered. In addition, the work analyzes various factors that can influence the motives and purpose of the crime, such as social status, age, gender, ethnicity, etc.

In the work, the study of the motives and purpose of the crime is carried out through a system-activity approach, which allows considering them as mandatory components in the system of criminal activity.

Regarding the study of criminal activity in the forensic aspect, we consider it necessary to consider the following structural elements: subject, motive, goal, object, means and process of activity (its mechanism), consequences (result) of such activity.

According to Professor V.V. Tishchenka, criminal activity is pre-planned and implemented, calculated for a long life time, a system of actions of a person or an organized group of persons for the preparation, commission and concealment of crimes, as well as actions aimed at evading criminal responsibility, achieving permanent criminal results. However, for criminology, the study of the mechanism of criminal activity is of the greatest importance, since it is the most accessible and informationally significant component of such activity as a whole. The dissertation research claims that in criminology it is expedient to study the mechanism of criminal activity in certain categories of crimes, taking into account the types of criminals, their criminal behavior, forms of their association, typical motives and goals, as well as the means they use to create conditions for safe and long-term functioning of such associations. It is on this basis that the forensic characteristics of criminal activity of a certain type (species, subspecies) should be developed.

It has been investigated that establishing the main motive and additional motivational factors is possible only after a detailed study of the crime scene. It is recommended to identify the motive of the crime, taking into account the behavior of the criminal at the scene of the crime, through a factual analysis of the scene. To establish the details of behavior, namely, what motivational factors led to the commission of a crime, it is necessary to turn to the analysis of the personality of the criminal, which requires specialized knowledge in the field of psychology.

The dissertation established that various means and methods are used to establish the motives and purpose of committing a crime. They include:

- Inspection of the scene. Traces may be found at the scene that indicate the motive and purpose of the crime. For example, if traces of a struggle are found at the scene of

a murder, this indicates that a quarrel may have arisen between the criminal and the victim, and the hostile relationship became the motive for the murder.

- Interviewing victims, witnesses, suspects. During the interview, investigators try to find out what the relationship was between the criminal and the victim, which was the reason for the crime, what the criminal wanted to achieve by committing the crime.

- Psychological examination. A mental examination is conducted to determine the criminal's mental state at the time of the crime. The expert can establish whether he was in a state of affect, what motives led him to commit the crime, etc.

It is noted that at the beginning of the investigation, two typical investigative situations can be distinguished depending on the presence or absence of data on the identity of the criminal: 1) the crime was committed by an unknown person; 2) the crime was committed by a known person, which is directly indicated by the victims, witnesses, physical evidence, or the criminal himself admits to committing the crime ("confession"). Depending on the specified situation, the means and methods of establishing and verifying evidentiary information regarding the motives and goals of the crime are determined.

It was established that the motive itself does not carry a criminogenic load, is a neutral psychological category and can be present in both lawful and unlawful acts.

Among the main principles of the work of investigative and operative bodies in this direction, the following can be distinguished: 1) fidelity to the scientific approach (critical, logical, analytical thinking; not taking any fact on faith); 2) objectivity (interpretation of facts based on observational data that can be verified through empirical experience); 3) specificity (confirmation of the correctness of the judgment based on the totality and relationship of evidence obtained through observation and empirical experience); 4) complexity (inadmissibility of ignoring individual facts as unsuitable for the investigative version, formation of mutual connections of all evidence in their totality); 5) comprehensiveness of research; 6) professionalism (competence, compliance with professional ethics).

It has been established that one of the significant methods of establishing the motive and purpose of a crime is the development of a psychological portrait of an unknown criminal, which can be divided into five stages: 1) obtaining preliminary data about the unknown criminal; 2) classification, typification of his person; 3) psychological description, selection of significant distinguishing characteristics; 4) formation of the circle of suspects, version, planning of the search for the criminal; 5) drawing up recommendations for questioning and taking other investigative actions regarding the identity of the criminal.

The thesis states that the following information is needed to draw up a psychological portrait of a criminal: 1) a general personality profile; 2) motives and purpose of committing the crime; 3) habits, tendencies; 4) knowledge, skills, abilities; 5) age; 6) places of residence; 7) work history, nature of activity at the time of the crime; 8) individual characteristics of the place of probable residence; 9) level of education and professional qualification; 10) occupation; 11) origin, environment of formation, childhood, childhood friends, family relationships, who were the parents; 12) marital status at the time of the crime; 13) presence of children; 14) attitude to certain types of activities: how do you treat service in the army, responsible work, sports, medicine, communication and work with people; 15) attitude to the state of citizenship; 16) presence of a criminal record, how received, attitude to the fact of receipt; 17) whether there are mental illnesses; 18) body morphology, anthropometry – body structure, appearance, facial expressions; 19) appearance (clothing, style, preferences).

It is justified that in order to study the identity of the suspect (accused), in order to study his motivational process, investigators can use the following methods: 1) biographical; 2) observation; 3) analysis of activity results; 4) generalization of independent characteristics; 5) expert assessments; 6) study of groups and collectives; 7) conversation, communication.

Interrogation is a means of obtaining information that is important for establishing the truth in a case. Obtaining objective information is complicated by the fact that

during interrogation, the main source of information is the testimony of a person, due to which the information provided may be distorted, distorted, incomplete or incorrect. Because of this, in order to conduct an interrogation, the investigator must possess a range of skills and knowledge in the field of psychology, logic, and not only jurisprudence. It is established that the information sought to be obtained from the testimony during the interrogation goes through three stages before becoming evidence in the case. These stages are perception, recall and reproduction, and are characteristic of the cognitive process of the one giving evidence (witness or suspect, accused).

It was noted that there is a mutual dependence between the structure of the criminal's personality and the structure of the crime. The identity of the criminal is a core element in studying the motivation for committing a crime. Determining the typical features of the criminal's personality, which are related to the motive and consequences of the crime, makes it possible to highlight the typical features and properties of the criminal, which can be used to optimize the investigation.

It was determined that the consequences of a crime are objective changes (of the environment) and subjective reflections, or ideal traces formed as a result of the commission of a crime, and contain information about the trace pattern and the criminal result. Such information can be used as evidence or to adjust and guide the investigation.

Depending on the significance for the investigation, the consequences of committing a crime are divided into primary and secondary. The main consequence of the crime is the socially dangerous consequences of the criminal act defined in the Criminal Code of Ukraine. As additional consequences, there are material and ideal traces that make it possible to determine the main consequence of the commission of a crime or supplement the investigative picture with those facts, circumstances, and evidence that are important for the investigation.

The consequences are always related to the way the crime was committed. The method is a set of techniques used by the criminal to implement his plan.

The method of committing a crime includes a set of actions in a certain sequence, which the criminal commits in order to realize his intention. The sequence of actions is not always consistent, but usually serves a single (criminal) purpose, which determines the internal connection and integrity of the sequence of actions and events.

Information about the motives and purpose of the crime can be obtained from material sources of various nature. Material, or tangible, traces can be divided into three groups: 1) objects, for example, a weapon, a bullet, a bottle, an ax, etc.; 2) reflections, or reflections, or material copies that remain on the surface of the object that received the trace as a result of the commission of a criminal act; 3) substances, for example, liquids, including blood, stains, poison, odorants, etc.

The concept of the forensic version was studied and it was established that this is a reasonable assumption about a fact, phenomenon or a group of them that have or may be important for criminal proceedings, explain the nature of the criminal offense as a whole or its individual circumstances.

Versions are divided into the following types: 1) general versions – assumptions covering the investigated criminal offense as a whole; 2) separate versions – assumptions that explain certain circumstances of a criminal offense. The following are also distinguished: 1) working versions - assumptions about smaller and secondary circumstances of a criminal offense; 2) wanted versions - assumptions about the location of the wanted criminal or objects, things that must be attributed to the varieties of a separate version.

In criminology, there is a concept of typical versions, characteristic of typical situations that arise during the investigation of criminal offenses. Standard versions are the result of a scientific generalization of investigative, judicial, and expert practice, which are detailed in manuals for the investigation of certain types of crimes. When conducting an investigation, the investigator puts forward not typical, but specific versions, which he substantiates on the materials of the criminal proceedings, taking into account the typical versions.

The logical consequences of the assumption made by the investigator regarding a certain circumstance of the crime under investigation are reflected in the questions to be clarified. Determination of an exhaustive set of such questions for each proposed version is one of the prerequisites for the completeness, comprehensiveness and objectivity of the investigation. The dissertation substantiates that the motives and purpose of the crime are important forensic features that allow establishing the purpose and task of the criminal, his attitude to the victim, the nature of the criminal activity, as well as other circumstances that are important for the investigation and trial of a criminal case.

To establish the motive and purpose of the crime, the robot is taught the appropriate methods, namely: factual, situational, investigative, victimological, versional analysis, drawing up a psychological portrait.

The dissertation developed a complex methodology for forensically establishing the motives and purpose of the crime, which includes the following stages:

- Initial establishment of the motives and purpose of the crime based on the analysis of data obtained during the inspection of the scene of the incident, interrogation of the victim, witnesses and other investigative actions.
- In-depth establishment of the motives and purpose of the crime based on the analysis of additional materials obtained during the investigation.
- Confirmation of the motives and purpose of the crime on the basis of forensic psychological examination.

The proposed method allows to more fully and objectively establish the motives and purpose of the crime, which contributes to the detection of crimes and the provision of fair justice.

Keywords: criminal activity, motive of crime, purpose of crime, motivation of criminal activity, classification of motives of crime, unknown criminal, identification of criminal, crime prevention, information, investigative versions, investigative situation, investigation of a crime, consequences of committing a crime.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ПО ТЕМІ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації, в яких опубліковано основні результати дисертації:

1. Гупалюк А. С. Характеристика мотиваційного процесу особи злочинця. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. № 4. С. 47-50.
2. Гупалюк А. С. Криміналістичний аналіз наслідків і результатів вчинення злочину для визначення його мети. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2023. Т. 33. С. 14-19.
3. Гупалюк А. С. Допит як слідча дія для встановлення мотиву та мети вчинення злочину. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2023. Том 34 (73). № 3. С. 173-177.
4. Гупалюк А. С. Застосування методу психологічного профілювання злочинця при здійсненні слідчих дій зі встановлення мотиву та мети злочину. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 674-676.

Публікації, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають її наукові результати:

1. Гупалюк А. С. Формування поняття мети вчинення злочину та її відношення до засобів вчинення злочину. *Українське суспільство в умовах воєнного стану: сучасні виклики та напрямки розвитку* : матеріали Всеукр. наук. конф. молодих вчених (м. Одеса, 6 червня 2022 р.) / уклад.: Ю.Д. Батан, В.С. Кучерявенко, Л.С. Бондарчук та ін.; за ред. М. Р. Аракеляна, К. І. Спасової. Одеса : Фенікс, 2022. С. 488-491.
2. Гупалюк А. С. Мотив та мета злочину як обставина, що підлягає доказуванню. *«Правове життя сучасної України»*: у 2 т. : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 трав. 2019 р.) / відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса : ВД «Гельветика», 2019. Т. 2. С. 437-439.

3. Гупалюк А. С. Мотиваційний процес злочинця та його криміналістичне значення. *Правове життя сучасної України* : у 3 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса: Гельветика, 2020. Т. 3. С. 368-371.

4. Гупалюк А. С. Злочинна діяльність крізь призму криміналістики. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України)* : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса : ВД «Гельветика», 2021. Т. 2. С. 396-399.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. МЕТА І МОТИВИ У ДІЯЛЬНОСТІ З ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ..	14
1.1. Поняття злочинної діяльності та її структура.....	14
1.2. Значення встановлення мотивів і мети злочинної діяльності.....	31
1.3. Генезис злочинних мотивів та їх класифікація.....	35
1.4. Визначення та формування мети вчинення злочину.....	46
 РОЗДІЛ 2. ЗАСОБИ ТА МЕТОДИ ВСТАНОВЛЕННЯ МОТИВІВ ЗЛОЧИНУ.....	 50
2.1. Засоби та методи встановлення мотивів злочину в ситуації, коли особа злочинця невідома.....	50
2.2. Засоби та методи встановлення мотивів злочину в ситуації, коли особа злочинця відома.....	96
 РОЗДІЛ 3. ЗАСОБИ ТА МЕТОДИ ВСТАНОВЛЕННЯ МЕТИ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ.....	 132
3.1. Криміналістичний аналіз наслідків і результатів вчинення злочину для визначення його мети	132
3.2. Побудова криміналістичних версій щодо цілей вчинення злочину	161
 ВИСНОВКИ.....	 185
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	196
ДОДАТКИ.....	221

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВП - Велика Палата

ВС - Верховний Суд

ВСУ - Верховний Суд України

ГПК України - Господарський процесуальний кодекс України

ЄСПЛ - Європейський суд з прав людини

КАС України - Кодекс адміністративного судочинства України

КК України - Кримінальний кодекс України

ККС - Касаційний кримінальний суд

ККС ВС - Касаційний кримінальний суд Верховного Суду

Конвенція - Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод

КСУ - Конституційний Суд України

КПК України - Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012

НСРД - негласна слідча (розшукова) дія

П. - пункт

Ст. - стаття

ЦПК України - Цивільний процесуальний кодекс України

Ч. – частина

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Злочинність продовжує бути однією з найбільших соціальних проблем у світі. Особливо це стосується країн зі слабкою економікою та держав, що розвиваються. Також широкого розголосу набувають тяжкі злочини, які вчиняються в заможних країнах, наприклад, Норвегії, Німеччині, Японії, Франції. Це є свідченням того, що проблема злочинності не зникає повністю з переходом на новий якісний рівень суспільного добробуту. Слід відмітити поширення різних видів кримінальних правопорушень, особливо в умовах воєнного стану, і в Україні.

Повне розкриття кримінального правопорушення, тобто встановлення всіх обставин, що підлягають доказуванню (ст. 91 КПК України), та ознак, що утворюють конкретний склад такого правопорушення, завжди є нелегким завданням кримінального провадження. У цьому зв'язку особливого значення набуває встановлення суб'єктивної сторони кожного протиправного діяння, як обов'язкового елементу складу кримінального правопорушення, що вказує на його зміст і характер, ступінь суспільної небезпеки винної особи, що, в свою чергу, впливає на кримінально правову кваліфікацію діяння, обрання адекватного виду і міри покарання, встановлення причин і умов вчинення кожного кримінального правопорушення. Використання напрацювань психологічної науки стає в нагоді при проведенні розслідування. Воно дозволяє сформулювати уявлення про генезис злочинної поведінки винної особи, про те, що спонукало її до вчинення злочину, яку вона ставила мету своїх дій, на який результат розраховувала, чому обрала саме такий спосіб вчинення злочину, що в сукупності дозволяє правильно кваліфікувати правопорушення, розробити пошукові версії щодо невідомого злочинця, встановити всі обставини кримінального правопорушення та розробити ефективні засоби і методи розслідування суспільно небезпечних діянь.

Проблемам методики і тактики розслідування, застосуванню криміналістичних засобів і методів доказування і використанню психологічних знань у розкритті кримінальних правопорушень присвячені наукові праці багатьох українських учених: Ю.П. Аленіна, Л.І. Аркуші, В.П. Бахіна, В.Д. Берназа, О.П. Ващук, А.Ф. Волобуєва, Ю.О. Гресь, В.А. Журавля, А.В. Іщенко, В.П. Колмакова, В.О. Коновалової, І.І. Котюка, М.В. Салтевського, О.А. Самойленко, В.В. Тіщенко, Д.М. Цехана, О.М. Цільмак, С.С. Чернявського, Ю.М. Чорноус, В.М. Шевчука, В.Ю. Шепітька, Б.В. Щура, М.О. Янкового та ін.

Можна виокремити вітчизняних дослідників, які приділили увагу питанням мотиву і мети вчинення злочину, в своїх працях з кримінального права і кримінології: П.А. Воробей, О.І. Груздь, М.В. Гедз, М.Й. Коржанський, О.М. Костенко, Л.М. Кривоченко, П.С. Матишевський, А.А. Музика, С.І. Нежурбіда, Є.М. Рожик, А.В. Савченко, Ю.А. Шевченко.

Для обґрунтування теоретичних положень у дисертації використовувались праці таких вчених як: В.М. Великий, Г.М. Гетьман, М.Є. Дирдін, В.М. Дрьомін, Н.А. Жерж, О.Ю. Завойська, О.В. Землянська, С.М. Лозова, Н.І. Мачинська, А.І. Тадеуш, А.А. Чикиренда, Г.В. Щербакова.

Серед закордонних дослідників потрібно назвати таких дослідників проблем особистості злочинця, мотиву, мети вчинення злочину як: A. Burgess, A. Davis, J. Douglas, A. Groth, R. Hazelwood, D. Leonard, D. Muller, C. O'Hara, H. Petri, T. Reik, R. Ressler, B. Turvey, D. Webb, T. Yarvis.

Водночас, незважаючи на велику кількість наукових праць, спрямованих на вирішення різнобічних питань з поліпшення засобів і методів розкриття кримінальних правопорушень, встановленню їх обставин і винної особи, засобам і методам встановлення мотиву і меті злочинної діяльності не приділялося достатньої уваги.

В українській криміналістичній літературі питання злочинної мотивації, визначення ролі мотиву та цілі вчинення злочину для його успішного розкриття

залишалися недостатньо вивченими. Більше уваги приділялося висвітленню понять мотиву і мети в кримінальному праві, кримінології та кримінальній психології.

Серед ознак суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення значну увагу привертають мотив і мета кримінального правопорушення. В кримінальному праві вони розглядаються як факультативні ознаки складу правопорушення, хоча в багатьох випадках виступають кваліфікаційними ознаками, а також можуть враховуватись як обставини, які пом'якшують чи обтяжують покарання (ст.ст. 66, 67 КК). Проте для розкриття кримінального правопорушення вони є одними із визначальних обставин, що вказують на спрямованість протиправного діяння, на особу правопорушника, на характер і глибину його протиправної установки, причин вчинення ним правопорушення тощо.

Разом з тим, визначення мотивів та мети злочину - нелегке завдання. У кожного злочину є відповідні мотиви та мета, але іноді вони приховані, нечітко усвідомлюються особою, а їх визначення виявляється помилковим. Це пов'язано з тим, що мотив та мета злочину формуються в підсвідомості особи, не завжди проявляється зовні у її поведінці і обставинах події. До того ж вони можуть бути дуже різноманітними і не завжди зрозумілими для зовнішньої оцінки, внаслідок чого ускладнюється інтерпретація мотиву та мети вчинення злочину.

Одним із важливих завдань криміналістики є використання знань стосовно характеру злочинних дій, їх змісту і наслідків, попередньої і посткримінальної поведінки особи для розробки рекомендацій щодо з'ясування мотивів та мети злочину як обставин, що підлягають доказуванню (п. 2 ч. 1 ст. 91 КПК). В свою чергу, версії стосовно мотивів і мети протиправного діяння сприяють пошуку підозрюваних осіб та встановленню сутності та обставин злочину. Для цього криміналісти розробляють і застосовують різні методи: фактологічний аналіз,

аналіз передкримінальної та посткримінальної поведінки підозрюваних, психологічні профілі злочинців та ін.

Правильному встановленню мотивів та мети (цілей) злочину перешкоджають і різне розуміння і тлумачення цих понять в літературі. Досі відсутні дослідження, які б пропонували типологію злочинної поведінки та мотивації особи, звертали б увагу на значення мотиву та мети дій злочинця у зв'язку з його пошуком, розробкою щодо особи запідозрюваного версій та їх верифікації.

Разом з тим, використання напрацювань психології може стати у нагоді при проведенні розслідування, оскільки дозволяє зрозуміти мотивацію злочинця і цілеспрямованість його поведінки, дати їм психологічну і правову оцінку. Розуміння психології злочинця, мотивації і мети його дій в підсумку полегшує встановлення всіх взаємопов'язаних обставин події і ролі її учасників.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами.

Дисертаційне дослідження виконано в рамках наукових досліджень Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий і культурний вимір» на 2016–2020 рр. (державний реєстраційний номер 0116U001842) і «Правове та соціальне життя України у людиноцентристському вимірі в цифрову еру» на 2021–2025 рр. (державний реєстраційний номер 0122U000266), а також в рамках плану науково-дослідницької роботи кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності Національного університету «Одеська юридична академія» «Пріоритетні напрями криміналістичних досліджень у протидії кримінальним правопорушенням» на 2021–2025 рр.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертації є висвітлення основних аспектів використання криміналістичних методів і засобів встановлення мотиву і мети вчинення злочинів. Таким чином, метою даної дисертації є дослідження мотивів і цілей злочину з точки зору встановлення їх криміналістичного значення

і використання у розслідуванні для пошуку і встановлення винної особи та інших обставин кримінального правопорушення.

Для досягнення поставленої мети поставлено такі завдання:

- визначити криміналістичний аспект поняття злочинної діяльності та вказати на місце мотиву та мети в його структурі;
- вказати значення встановлення мотивів і мети у злочині окремої особи;
- показати генезис злочинних мотивів та надати їх криміналістичну класифікацію;
- дати визначення мети злочину та розглянути етапи її формування;
- проаналізувати можливості криміналістичних засобів і методів встановлення мотивів злочину, коли особа злочинця не відома;
- рекомендувати криміналістичні методи і засоби встановлення мотивів вчинення злочину у ситуації, коли особа підозрюваного встановлена;
- провести криміналістичний аналіз наслідків вчинення злочину для з'ясування його мети;
- охарактеризувати принципи побудови криміналістичних версій щодо цілей вчинення злочину.

Об'єктом дослідження виступає інформаційно-пізнавальна діяльність, що здійснюється слідчим у ході кримінального провадження.

Предметом дослідження є криміналістичні методи і засоби встановлення мотиву та мети вчинення злочину.

Методи дослідження обрано у відповідності до поставлених завдань та мети дослідження. Методи дослідження відображають підходи – системний, діяльнісний, функціональний, інформаційний, технологічний та евристичний, які характерні для сучасної теорії пізнання. Методологічною основою дослідження є *діалектичний метод*, що дозволив нам визначити теоретичні, законодавчі та прикладні основи застосування психологічних знань у галузі криміналістики, охарактеризувати особу злочинця з точки зору концептуальної системи його

мотивації, з'ясувати роль мотиву і мети у зв'язку з іншими елементами злочинної діяльності, скласти типологію мотивів відповідно до конкретних критеріїв. У роботі також було використано *загальнонаукові та спеціальні методи* пізнання, а саме: *формально-логічний* – для встановлення змісту понять та формулювань, які вживаються при характеристиці мотивації злочинної поведінки (підрозділи 1.3, 1.4); *герменевтичний* - для правильного тлумачення юридичного змісту окремих положень кримінального законодавства України (підрозділ 1.1, 1.2); *системно-структурний* – для встановлення взаємного впливу різних наукових дисциплін (кримінального права, кримінології, криміналістики, філософії, соціології і психології) на формування понять, змісту і структури злочинної діяльності, а також мотиву, мети, мотивації злочинної поведінки як її елементів (підрозділ 2.1, 2.2); *системно-функціональний* – для визначенні ролі мотивів і мети у системах протиправної поведінки та слідчої діяльності, яка спрямована на встановлення сутності і обставин кримінально - релевантної події та винної особи кримінального законодавства України (підрозділи 2.1, 2.2, 3.1, 3.2); *порівняльно-правовий* – для визначення особливостей розуміння мотиву, мети, мотиваційної поведінки, особистості злочинця в кримінальному праві, кримінальному процесі, кримінології, криміналістиці (підрозділ 2.1, 2.2, розділи 3); *історико-правовий* – для характеристики еволюції поглядів щодо поняття мотиву, мети, особистості злочинця, формування типології мотивів (розділи 1, 2, 3); статистичний – при аналізі правозастосовної практики (підрозділи 2.1, 2.2, 3.1, 3.2).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що у дисертації визначено низку нових наукових положень, які стосуються поняття і ролі мотиву та мети злочинних дій у системі обставин, що підлягають доказуванню і зумовлюють кримінально-правову оцінку події, а також засоби і методи встановлення мотивів і цілей злочину (злочинної діяльності).

До найбільш суттєвих положень дисертації, що містять новизну, слід віднести:

вперше :

- показано механізм виникнення та розвитку психічної діяльності особи правопорушника: від фізично і психічно зумовлених потреб, потягів, бажань, усвідомлення та обґрунтування своїх спонукань (мотивація) до цілеутворення, появи злочинного наміру прийняття рішення щодо вчинення злочину та реалізації такого рішення, а також досліджено можливі варіанти посткримінальної поведінки особи, що вчинила злочин, враховуючи його мотивацію;

- обґрунтовано вибір засобів і методів встановлення мотивів злочину у слідчій ситуації, коли особа злочинця невідома, виходячи із інформації, отриманої в ході огляду місця події і трупа, допиту потерпілого і свідків, висновків криміналістичних, медичних та інших експертиз;

- систематизовано рекомендації з використання даних щодо мотиву злочину для пошуку невідомого злочинця, застосовуючи методи фактологічного, криміналістичного, ситуаційного, віктимологічного аналізу та складання психологічного портрету особи злочинця;

- розроблено систему рекомендацій по застосуванню засобів і методів встановлення мотивів злочину у слідчій ситуації, коли особа підозрюваного встановлена, шляхом її допиту та допиту свідків, всебічного вивчення особи підозрюваного, проведення судово-психологічної експертизи, складання його психологічного портрету;

- доведено можливість встановлення мети злочину за допомогою аналізу наслідків його вчинення шляхом виявлення причинно-наслідкового зв'язку між мотивами і результатом злочинних дій та відсіювання побічних, незапланованих ознак злочину, які виходять за межі цілей злочину;

- структуровано комплексну поетапну методику встановлення мотивів і мети злочину, яка включає три етапи: 1) первинне з'ясування мотивів і мети злочину на основі аналізу даних, отриманих в результаті огляду місця події, допиту, проведення криміналістичних, судово-медичних, біологічних експертиз 2) поглиблене з'ясування мотивів та мети злочину на основі проведення подальших слідчих (розшукових) дій, аналізу додаткових матеріалів; 3) кінцеве встановлення мотивів та мети протиправних дій особи на основі її судово-психологічної та психолого-психіатричної експертиз;

удосконалено:

- наукові погляди щодо значення мотиву і мети злочину як визначальних елементів в пізнавальній діяльності, що здійснюється в ході кримінального провадження, із зазначенням важливості їх встановлення у кожному кримінальному провадженні;

- класифікацію злочинних мотивів, що сприяє не тільки їх правовій, моральній та суспільній оцінці, але й повинна враховуватися у криміналістичній характеристиці злочинів, а також при розробці слідчих версій;

- положення щодо співвідношення мети, засобів її досягнення, результату, наслідків і шкоди, яке було предметом дискусій в криміналістичній і судово-психологічній літературі, що дало змогу показати спільні та відмінні риси цих понять і сприяти логічній побудові категоріально-понятійного апарату криміналістики, кримінального права і кримінального процесу;

- рекомендації, що надавались вченими криміналістами і психологами стосовно виявлення ознак, що вказують на неправдивість показань допитуваної особи, за допомогою тактико-психологічних прийомів та інструментальних методів;

набули подальшого розвитку:

- положення щодо криміналістичного аналізу наслідків злочину, як джерела інформації щодо мотивів і цілей злочину;

- погляди щодо причинно-наслідкового зв'язку способів і засобів вчинення злочину та спричиненими наслідками (картиною) злочинних дій;
- процес застосування психолого-криміналістичного профілювання (психопрофілювання), який є особливо актуальним у випадку, коли за обстановкою злочину та жертвою можна вагомо припустити про психологічні або психічні відхилення злочинця.

Теоретична та практична значущість одержаних результатів полягає у можливості використання результатів, висновків, узагальнень дисертації в наступних галузях: 1) *законодавчій діяльності* – шляхом перегляду та оптимізації наявного законодавства, регламентації окремих аспектів суб'єктивної сторони складу злочину в кримінальному та кримінальному процесуальному законодавстві України; 2) *правозастосовній діяльності* – для розробки ефективних стратегій розслідування, встановлення особи злочинця і мотивації його злочинної поведінки; 3) *науково-дослідній діяльності* – для подальшої розробки та дослідження застосування знань в області психології, психіатрії в криміналістиці, обґрунтуванні криміналістичних типологій особи злочинця в криміналістичних ситуаціях очевидності та неочевидності вчинення злочину (Довідка про впровадження результатів дисертаційного дослідження у діяльність Малиновського районного суду м. Одеси, Довідка про впровадження результатів дисертаційного дослідження у діяльність Дарницької окружної прокуратури м.Києва, Акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у діяльність СБ України, Довідка про впровадження результатів дисертаційного дослідження у діяльність ГУ Національної поліції в Рівненській області, Довідка про впровадження результатів дисертаційного дослідження у діяльність Одеського районного управління поліції №1 ГУ НП в Одеській області); 4) *освітньому процесі* – при викладанні навчальних дисциплін «Криміналістика», «Кримінальне право України. Загальна частина», «Кримінальне право України. Особлива частина», «Кримінальне процесуальне право України»,

«Кримінологія» (Акт про впровадження результатів дисертаційного дослідження у навчальний процес Національного університету «Одеська юридична академія»).

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації докладалися і обговорювалися на засіданнях кафедри криміналістики Національного університету «Одеська юридична академія», доповідались на міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України (17 травня 2019 р., м. Одеса); міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (15 травня 2020 р., м. Одеса); на міжнародній науково-практичній конференції «Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру» (21 травня 2021 р., м. Одеса); Всеукраїнській науковій конференції молодих вчених «Українське суспільство в умовах воєнного стану: сучасні виклики та напрямки розвитку» (6 червня 2022 р., м. Одеса), Міжнародній конференції «Сучасні напрями, засоби та методи протидії злочинності в умовах воєнного стану», присвяченій 110-річчю від дня народження видатного вченого-криміналіста, доктора юридичних наук, професора Віктора Павловича Колмакова (20 жовтня 2023 р., м. Одеса).

Публікації. Основні результати дисертації відображено у 8 публікаціях, з яких 4 – у наукових журналах і збірниках наукових праць, визначених МОН України як фахові видання з юридичних наук, та у 4 тезах доповідей, оприлюднених на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, які розкривають основний зміст дисертації.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотації, вступу, трьох розділів, що включають вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 245 сторінок, з яких основний текст - 192 сторінки, список використаних джерел на 24 сторінках, включає 242 найменування та 10 додатків на 25 сторінках.

РОЗДІЛ 1. МЕТА І МОТИВИ У ДІЯЛЬНОСТІ З ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ

1.1. Поняття злочинної діяльності та її структура

У наш час злочинність перебуває в процесі трансформацій. Нові технології дали змогу злочинцям використовувати нові шляхи досягнення своїх цілей, бути швидшими, гнучкішими [175, с. 60]. Тим не менше, природа злочинності не змінилася, оскільки злочини все ж таки вчиняються людьми, які мають власні мотиви, цілі, потреби, переконання тощо.

Держава докладас зусиль у боротьбі з протиправними діями, проте і злочинці використовують нові методи, сучасні технології, подекуди мають великі фінансові ресурси і зазвичай перебувають у технічному і фінансовому сенсі на крок попереду правоохоронної системи [197, с. 21; 198, с. 147]. Закономірно виникає питання: що потрібно зробити, щоб поліпшити ситуацію? Сьогодні існує нагальна потреба у вивченні та застосуванні нових методів виявлення, розслідування і попередження злочинів, що відноситься до найважливіших завдань криміналістики.

Основними характеристиками людської діяльності є мотив, мета, об'єкт, засоби і результат її здійснення. Спочатку у особи виникає мотив, ставиться мета, прогнозується бажаний результат, далі вона знаходить об'єкт, на який спрямовуватиме дії, потім людина аналізує обстановку, визначає свою мету, алгоритм майбутніх дій. Але важливо відмітити, що через виявлення і дослідження мотиву і мети можна з'ясувати зміст і обставини всієї злочинної діяльності суб'єкта. Зміст злочинної поведінки залежить від різних обставин: чинники внутрішні або зовнішнього середовища, однак діяльністю вона стає лише в тому разі, якщо підпорядкована загальній меті. Як і будь-який інший вид людської діяльності, її злочинний різновид також не є хаотичною поведінкою і має свої змістові елементи, свою структуру.

Знання психології особистості, психічних механізмів і мотивів, соціально-психологічних явищ і процесів зумовлюють розуміння злочинної поведінки

особи, що сприяє якісній протидії кримінальним правопорушенням. Кожна людина є неповторною, тому, досліджуючи її індивідуальні ознаки, можна зрозуміти, чому вона мала той чи інший мотив з вчинення суспільно небезпечного діяння. Загалом, дослідження психології особистості сприяє усвідомленню того, чому за однакових зовнішніх умов і впливів одні люди вчиняють злочин, а інші – ні [18, с. 74]. Важливу роль у цьому відіграє аналіз причинно-наслідкових зв'язків, які сформували мотивацію особи злочинця.

Аналізуючи явище злочинності в суспільстві, учені-криміналісти звертають увагу на такий її феномен, як «злочинна діяльність» [43, с. 178]. Дійсно, у структурі сучасної злочинності дедалі більше місця став займати не масив одиничних злочинів, а сукупності злочинів тієї чи іншої спрямованості, що надає їм характер кримінального промислу, тобто злочинної діяльності [20, с. 85]. Разом із тим, діяльнісний підхід дозволяє аналізувати й окремо взяті злочини як певну більш-менш складну систему дій, психофізіологічних актів, вчинків, що здійснюється для отримання бажаного злочинного результату, тобто як діяльність [176, с. 15-17]. Сказане викликає необхідність докладніше зупинитися на аналізі змісту поняття злочинної діяльності, порівняти з близькими йому поняттями, виявити і дослідити криміналістичний аспект цього соціального явища.

Поняття «злочинна діяльність» все ще застосовується з описовою метою. Водночас, наукові дослідження, які визначали б її сутність – з психологічної, філософської, криміналістичної точки зору, недостатні для повного відображення суті цього явища. Крім цього, ототожнення понять «злочинна діяльність» і «злочин» не допомагає у виробленні єдиного підходу до відповідної проблематики.

Поняття «злочинна діяльність» розглядається в літературі з кримінального права, криміналістики, кримінології, а також юридичної психології. Аналіз визначень поняття злочинної діяльності показує, що під нею найчастіше

розуміється ряд злочинних діянь, зумовлених певними антигромадськими цілями, інтересами, мотивами, способом життя особи чи групи осіб [177, с. 139].

Іноді згадується про злочинну діяльність і в тих випадках, коли особа чи група осіб проводить досить тривалу і ретельну підготовку до здійснення задуманого злочину, виконує взаємопов'язані дії зі вчинення злочину, його приховування, перешкоджає виявленню злочину, протидіє розслідуванню [43, с. 177]. Тим не менше, наукові пояснення сутності такої діяльності нечасто є суголосними одне з одним, відповідно, є різні точки зору на дану проблему. Наприклад, у юриспруденції діяльність розуміється як об'єкт правового регулювання в сенсі зовнішньої форми її прояву, про те, як поведінка людини відобразилася у навколишньому світі. Таким чином, злочин утворює конкретний акт вольової поведінки людини. Юриспруденція не об'єктивує поведінку людини, об'єктом правового регулювання не стають внутрішні процеси в людській психіці. Водночас, поняття «діяльність» за обсягом ширше поняття поведінки, включає останню, включає психічний аспект (переживання) діяльності людини, несе в собі змістовну характеристику результатів діяльності людини у суспільстві (свідома суспільна активність, взаємодія) [109, с. 19].

Діяльність, у тому числі злочинна, багато в чому обумовлена психологічними особливостями самої людини. Кримінальне правопорушення, у зв'язку з цим, можна розглянути в якості антисоціальної активності, яка проявляється в специфічних формах протиправної поведінки, обмежену певним місцем і часом. Однак, під час розслідування часто однієї оцінки результатів діяльності у зовнішньому їх прояві недостатньо для розуміння психології злочинця. Водночас, Кримінальний процесуальний кодекс до предмета доказування відносить інформацію, що характеризує особу обвинуваченого (п. 4 ч. 1 ст. 91) [96]. Для визначення такої інформації в контексті розуміння мотиву та мети вчинення злочину застосовується структурно-психологічний аналіз [109, с. 20].

Такі галузі пізнання як філософія та психологія активно досліджують так звану міждисциплінарну теорію людської діяльності [19, с. 17]. Проте, злочинна діяльність не згадується в цій теорії як самостійний вид. У зв'язку з цим, філософи та психологи називають предикати діяльності, які мають негативні конотації, наприклад, «негативна», «аморальна», «антисупільна» тощо, не субстанціюючи злочинну діяльність в окремий вид. Тим не менше, ми вважаємо за доцільне розглядати сутність такого явища у науках, зокрема, кримінального циклу. Така позиція обумовлена потребами як теорії, так і практики, вимогами сучасного суспільства, яке, попри збільшення своїх цифрових можливостей, вимагає захищеності.

Щодо вивчення злочинної діяльності у криміналістичному аспекті, то вважаємо за необхідне розглянути такі змістовні елементи діяльності: суб'єкт, мотив, мету, об'єкт, засоби та процес діяльності, наслідки (результат) та з'ясувати співвідношення злочинної діяльності із структурою людської діяльності.

Суб'єкт злочинної діяльності (особа-злочинець) дуже специфічний за своїми характеристиками. Його відрізняє, по-перше, чітка антисупільна спрямованість особистості та її вчинків (за фактом злочину), по-друге, пов'язаний із цим протиправний, і в багатьох випадках прихований, характер дій.

Для здійснення задуманого у особи повинні попередньо виникнути відповідні спонукання, потреби, інтереси, які утворюють мотив – рушійний елемент злочинної діяльності.

Назагал, злочинна діяльність має за мету задоволення потреб особи злочинця через вчинення суспільно небезпечного (антисупільного) діяння [2, с. 9]. Детальні цілі можуть відрізнятися – це може бути: збагачення (корисливий мотив), помста (сильні емоції), психологічна компенсація, бажання самоствердитися тощо.

За спрямованістю на мету задоволення потреби особи, нехай і деструктивним шляхом, злочинна діяльність має таким чином спільне, нехай і формально, із соціальною діяльністю людини, а саме – обидві вони націлені на результат задоволення потреб. Суттєвою відмінністю між ними постає спосіб задоволення потреби. Таким чином, якщо соціальна діяльність спрямована на реалізацію цілей особи законним або хоча б нешкідливим шляхом, злочинна діяльність є деструктивною, наносить шкоду суспільним відносинам [6, с. 9; 7, с. 9].

Введення категорії «діяльність» у криміналістику, широке, творче її вивчення та використання можуть значною мірою змінити понятійний ряд її теоретичних знань, сприяти їх коригуванню та поглибленню, надати імпульс до визначення шляхів продуктивного вирішення як нових, так і традиційних проблем [48, с. 8-9; 183, с. 189].

Термін «злочинна діяльність» використовується для опису вчинення кримінально караних діянь (дій або бездіяльності) з боку окремих осіб, груп або організацій. Злочинна діяльність може охоплювати широке коло правопорушень – від кримінальних проступків до особливо тяжких злочинів.

Злочинна діяльність включає такі протиправні дії як крадіжки, пограбування, вбивства, шахрайство, підробка документів, різні види насильства, тероризм, торгівля забороненими речовинами, розбещення неповнолітніх, кіберзлочини тощо. Кримінальна діяльність може бути спрямована на отримання незаконних переваг, досягнення особистих метою або досягнення цілей груп або організацій.

У кожній країні є закони і правила, які визначають, що вважається злочинною діяльністю і які санкції будуть застосовуватися до тих, хто вчиняє злочини. Справедливе і ефективне правосуддя важливо для забезпечення безпеки та порядку в суспільстві. Органи правопорядку, такі як поліція та суди,

відповідають за розслідування злочинів та притягнення винних до відповідальності.

У кримінальному праві поняття злочинної діяльності використовується рідко. У Кримінальному кодексі Української РСР 1960 р. термін «злочинна діяльність» згадувався лише в ст. 208 — «Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність» [95]. У Кримінальному кодексі України 2001 р. (далі – КК) про злочинну діяльність говориться неодноразово, зокрема у зв'язку зі створенням злочинної організації і реалізацією її учасниками дій з готування, забезпечення, здійснення, приховування, керівництва і координації як одного, так і цілого ряду злочинів (ч. 4 ст. 28 КК, ст. ст. 255-2 і 256 КК) [94]. І в законі, і в науці кримінального права майже повсюдно вживається термін «злочин». У ст. 11 КК злочин визначається через поняття діяння — дії чи бездіяльності. При цьому сутність, зміст діяння розглядається дуже широко: від імпульсивного чи вольового руху тіла до складної поведінки людини, що може мати значну протяжність у просторі і часі. Це підтверджується змістовними і конструктивними ознаками діянь суб'єкта, описаними в конкретних складах злочинів. Так, вбивство чи заподіяння тілесного ушкодження може бути здійснено порівняно простою дією, навіть у формі одного руху тіла, а бандитизм включає в себе підшукування учасників, придбання зброї, розроблення плану нападу, його здійснення, тобто утворює систему поведінкових актів, злочинну операцію.

Як же визначається злочинна діяльність в криміналістиці?

О.А. Борідько та Е.І. Оржинська пишуть про поширеність «діяльнісного» підходу до визначення поняття злочинної діяльності і визначає його (у широкому сенсі) як підготовку, вчинення, приховування одного чи кількох злочинів і (у вузькому) як систематичне вчинення серії однотипних злочинів [14, с. 38].

Н.С. Карпов у своїй дисертації вважає злочинну діяльність однією з форм людської діяльності, що забезпечує існування і розвиток антигромадської

складової частини населення [63, с. 7]. Автор аргументує свою позицію тим, що злочин постає в якості одиничного явища, злочинність – загального, а злочинна діяльність є виявом і відображенням соціальної сутності злочинів і злочинності як соціального елементу життєдіяльності суспільства [63, с. 10].

П.Д. Біленчук під злочинною діяльністю розуміє систему діянь суб'єкта, які змінюють матеріальне середовище і вважаються суспільно небезпечними, винними і кримінально караними [11, с. 47].

На думку В.В. Тіщенка, злочинна діяльність є заздалегідь спланованою та реалізованою, розрахованою на тривалий життєвий час, системою дій особи або організованої групи осіб з підготовки, вчинення та приховування злочинів, а також дій, спрямованих на ухилення від кримінальної відповідальності, досягнення постійних злочинних результатів [181, с. 16].

В.Б. Смелік розглядає злочинну діяльність у елементному та часовому аспектах [163, с. 151]. Елементна структура злочинної діяльності за В.Б. Смеліком є аналітичним та умовним позначенням, оскільки будь-яка структура має складатися з окремих елементів. У цьому випадку вона складається з суб'єкта, мети, мотиву, способу (процесу), засобів, предмета (об'єкта), наслідків. Часова (фазова, стадійна) структура, за В.Б. Смеліком, представлена стадіями. Кожне діяння в рамках такої структури має декілька стадій (підготовка, вчинення, приховування), кожна стадія може розглядатися окремо і як частина цілого. У рамках системного підходу такі стадії формують самостійні системи, які є підсистемами цілісної структури злочинної діяльності. Для ефективного розслідування, зазначає автор, слідчому потрібно проаналізувати як фактори, які передували вчиненню злочину, так і фактори постзлочинної поведінки.

В.С. Медведєв та О.А. Левенець визначають злочинну діяльність як сукупність усвідомлених та узгоджених між собою злочинних діянь, що підпорядковуються загальній меті [109, с. 21]. Вони розглядають структуру злочинної діяльності як «горизонтальну» та «вертикальну» площину. Перша

передбачає виділення в діяльності таких елементів як: мета, мотив, спосіб, результат. «Вертикальна» площина дає змогу встановити психологічну сутність злочинного професіоналізму як сукупності умінь та навичок. Автори наводять також інші визначення злочинної діяльності, наприклад, «збочення нормальної діяльності чи здійснення її з порушенням правових норм», «особливий різновид діяльності», «одна з потенційних загроз національній безпеці України» [109, с. 19-21].

М.В. Салтевський є представником соціально-матеріалістичного підходу до розуміння поняття злочинної діяльності. На думку автора, злочинна діяльність є зовнішнім проявом посягання особи на об'єкти кримінально-правової охорони і на суспільні умови, пов'язані з ними. Як і будь-яка соціальна діяльність, злочинна діяльність спрямована на зміни матеріального середовища і носить соціально-перетворюючий характер. Таким чином, діяльність є способом буття людини в світі, її здатність змінювати його. Структура злочинної діяльності, на думку автора, складається з суб'єкта, засобів діяльності, предмета діяльності, слідів діяльності. Елементи злочинної діяльності взаємодіють і відображають один одного у вигляді "відбитків", які фіксують відображуване явище [156, с. 39].

О.А. Борідько та Е.І. Оржинська відмічають, що М.В. Салтевського з точки зору криміналістики не цікавило визначення поняття злочинної діяльності, а радше її механізми [14, с. 39]. Авторки пишуть, що для криміналістики найбільше значення має механізм злочинної діяльності [14, с. 41]. Стосовно механізму злочинної діяльності авторки зазначають, що під ним варто розуміти елементи єдиної системи такої діяльності, які утворюють слідову картину [14, с. 41].

На нашу думку, подібне визначення не містить вичерпної інформації про означуване явище. Його легко сплутати з визначенням механізму слідоутворення. Воно не дає чіткого уявлення про те, що мається на увазі під механізмом, або механізмами, злочинної діяльності.

На думку Ю.О. Корольова, злочинна діяльність представляє собою процес складної взаємодії соціальних, економічних, психологічних, політичних, моральних, організаційних та інших факторів у рамках держави [77, с. 149]. Таке визначення є загально-теоретичним і відображає соціологічний підхід до визначення поняття.

У кримінологічних дослідженнях під злочинною діяльністю розуміється не тільки «наявність системи певних злочинних діянь, але й цілеспрямований пошук особистістю соціальних позицій для реалізації злочинних задумів, створення придатних для цього умов, розвиток у процесі самовиховання якостей, що відповідають поведінці, яка забороняється кримінальним законом (негативне ставлення до виконання правових розпоряджень, моральних вимог суспільства і т.п.)» [139, с. 95].

У криміналістиці поняття злочинної діяльності використовується набагато частіше, хоча його зміст, структура і значення для теорії і практики мають досить загальний, не завжди визначений характер. Нерідко про злочинну діяльність лише згадується в контексті положень, що стосуються методики розслідування, але її зміст не розшифровується, або пояснюється мимохідь і неоднозначно.

Вивчення злочинної діяльності не повинно обмежуватись аналізом вчинених злочинів, що базується на таких характеристиках, як причини, умови, форми та фактори злочинності. Вона включає в себе принципи та форми організаційної структури злочинних формувань, принципи та методи комплектування та підготовки їх «кадрів», напрямки та форми функціонування злочинної діяльності, її способи і тактичні аспекти, що існують і мають значення як під час підготовки і вчинення злочинів, так і під час вчинення протидії розслідуванню.

У кримінально-правовій науці вказується, що особистість, насамперед, є носієм, джерелом механізму кримінальної поведінки, і весь цей механізм обумовлюється її значущими властивостями [21, с. 84]. Взагалі, визначаючи

механізм будь-якого явища, по суті, встановлюється динаміка змін, які відбуваються в його межах і під впливом та під час взаємодії певних складових елементів. Отже, злочин як явище об'єктивної дійсності є результатом взаємодії певних об'єктивних та суб'єктивних факторів – особи та ситуації (об'єктивної дійсності), в якій вчинюється злочин. Механізм злочину відображає головну залежність окремих його елементів, за якої один елемент є причиною руху інших.

На думку А.Ф. Волобуєва, механізм злочину – поняття у криміналістиці, подібне за місцем, яке займає склад злочину в кримінальному праві. Тим не менше, у криміналістиці механізм злочину відображає його функціональну характеристику, а саме – склад дій, направлених на досягнення кінцевої мети, яким виступає злочинний результат [24, с. 16-17].

Поняття механізму злочину визначалось як, власне, процес вчинення злочину, що супроводжується утворенням матеріальних і нематеріальних слідів [7, с. 112]. Зазнавши певних змін, у подальшому поняття механізму злочину набуває кримінально-правового та кримінологічного змісту і визначається як певна складна система, створена діями суб'єкта злочину (щодо досягнення злочинного результату), потерпілого та інших осіб, які стали учасниками події у конкретних умовах і за обставин, сукупність яких обумовлює зв'язок між окремими елементами механізму злочину.

Зауважимо, що механізм злочину, як і механізм будь-якого іншого явища, має включати декілька складових (компонентів). При визначенні механізму кримінальної поведінки потрібно враховувати як особистісні якості та психологічні властивості особи, так і об'єктивні фактори, які перебувають у стані взаємозалежності та взаємодії: формування мотивації, прийняття рішення про вчинення злочину, виконання прийнятого рішення, посткримінальна поведінка тощо. Тому і відповідна поведінка на кожному етапі є результатом взаємодії навколишнього середовища і особи як суб'єкта, що вчинює злочин.

Таким чином, механізм злочину представляє собою послідовну систему дій, визначених у просторі та часі, що забезпечує вчинення конкретного суспільно небезпечного діяння. А враховуючи поєднання в межах механізму злочину об'єктивних та суб'єктивних факторів (детермінантів), зазначимо, що він повинен розглядатись одночасно як об'єкт соціальних зв'язків та впливів і як форма втілення активної, цілеспрямованої, перетворювальної діяльності особи із сформованою психікою. Останнє показує зв'язок механізму кримінальної поведінки з психічним ставленням особи до вчинюваного діяння [46, с. 125].

Крім поняття «злочинна діяльність» у літературі вживається і поняття «злочинна поведінка». У філософській, психологічній і юридичній літературі немає однозначного уявлення про спільне та відмінне при зіставленні названих понять [5, с. 9]. Складність полягає в тому, що вони не можуть бути порівняні як частина і ціле, а є пересічними, іноді збігаються, а іноді доповнюють один одного за змістом, іноді відтінюють якісь сторони людської активності. Тому потрібно виділити спільне та відмінне в названих термінах.

Як уже відзначалося, діяльність завжди усвідомлено виражає певний суспільний зміст. Під поведінкою розуміється сукупність вчинків, що здійснюються суб'єктом для реалізації певних функцій і потребують його взаємодії із середовищем [177, с. 142]. Не завжди поведінку можна назвати діяльністю. Так в осіб, що страждають на психічні захворювання, відсутня діяльність у вищезазваному розумінні, а є лише поведінкові акти, поведінка розглядається як об'єктивізація їхньої психіки [177]. Діяльність же передбачає об'єктивізацію свідомості.

Не можна назвати діяльністю інстинктивну поведінку людини, окремі імпульсивні вчинки, які не охоплені або частково охоплені свідомістю (у стані фізіологічного чи патологічного афекту, сильного алкогольного чи наркотичного сп'яніння, важкого хворобливого стану). У такому розумінні поняття поведінки ширше діяльності, тому що містить у собі систему дій, вчинків, які

усвідомлюються чи не усвідомлюються особою. Необхідно відзначити, що криміналістику цікавлять не тільки усвідомлені дії злочинця, але й дії, що вчинені ним підсвідомо: імпульсивні та афективні. Крім того до них слід додати неконтрольовані свідомістю навички і звички, а також поведінку злочинця, що передує вчиненню злочину і настає за ним, оскільки вони можуть зумовлювати відповідну слідчу картину, містити ідентифікаційні ознаки та підстави для висування слідчих версій про обставини злочину й особистість злочинця – і використовуватися як непрямі докази.

Як пише в своїй статті професор В.В. Тіщенко, поведінку можна розглядати як систему дій, що спостерігається зовні, тобто, зовнішнє виявлення діяльності або процес взаємодії людини з навколишнім середовищем, опосередкований її внутрішніми спонуканнями і руховою активністю бездіяльності [177, с. 142]. Подібні зауваження стосовно теоретичної ролі поведінки та діяльності людини можна прослідкувати також у інших вітчизняних авторів, наприклад, Т. Гарасимів, Ю. Козенко [27, с. 149; 28, с. 341; 68, с. 24].

Суспільний зміст людської діяльності, як пояснює В.В. Тіщенко, проявляється в задоволенні людиною своїх потреб за допомогою виконання певних функцій, які реалізуються шляхом взаємодії із навколишнім середовищем [177, с. 142]. В.В. Тіщенко не погоджується з тим, що поведінка і діяльність – завжди одне й те саме. Автор наводить дистинкцію між діяльністю та поведінкою на прикладі недієздатних психічно хворих, які мають лише поведінкові акти, але не діяльність. Таким чином, до діяльності не відноситься поведінка, спричинена імпульсами або афективними станами (афект, сп'яніння, важкий хворобливий стан).

Поведінка також відрізняється від діяльності за ступенем своєї усвідомленості. В той час як діяльність переважно є усвідомленою поведінкою, націленою на конкретний результат, який також був усвідомлений особою, яка займається відповідною діяльністю, як необхідний, поведінка часто залежить від

несвідомих або підсвідомих факторів, емоцій, сильних переживань, відтак говорять про підсвідому або несвідому поведінку і відповідні реакції [177, с. 142-143].

Водночас, вчинення злочину можна розглядати як діяльність тільки тоді, коли він вчиняється із заздалегідь виниклим наміром. Що стосується злочинів, вчинених із раптово виниклим наміром, то тут можна говорити лише про певні злочинні дії або злочинний акт. Злочини, що вчиняються з необережності, можна розглядати як побічний, непередбачений або нерозрахований (той, що опинився за межами сподівань та розрахунків), результат певних дій або певної діяльності особи чи групи осіб. В останніх випадках, можлива діяльність із приховування злочину, що виражається в комплексі різноманітних дій, зокрема, в спробах приховати факт злочину, інсценувати іншу подію, створити алібі тощо.

Структурою злочинної діяльності виступає взаємний зв'язок елементів суспільної діяльності з підготовки, вчинення, приховування злочинів, передумов їх вчинення, а також їх наслідків. Структура злочинної діяльності поширюється на різноманітні види злочинів і може включати наступні стадії: 1) підготовка; 2) вчинення злочину; 3) постзлочинна поведінка; 4) фаза реакції; 5) суд; 6) відбуття покарання і реабілітація. З точки зору мотивації злочинця та перспектив її встановлення в рамках криміналістики, особливий інтерес становить взаємозв'язок мотивації та підготовки, вчинення та приховування злочину, а саме – як мотивація проявляється на кожному з цих етапів та якими є перспективи її встановлення. Особливу пильність слід проявляти у питаннях, які стосуються зміни мотивації злочинця на різних етапах злочину, що є більш складним явищем за незмінну мотивацію злочинця, якою об'єднуються різні етапи злочину.

Можливість виділити в структурі злочинної діяльності стадії та етапи дозволяє говорити про різноманітність злочинної діяльності та відносну складність кожного окремого злочину, оскільки структура має на увазі варіативність стадій та етапів. Разом з цим, структура злочинної діяльності

підлягає внутрішньому логічному аналізу, який і дозволяє виділити характерні ознаки, або елементи структури злочинної діяльності, які є спільними для різних видів злочинів. Це і дає нам можливість говорити про злочинну діяльність та злочини як її одиничні прояви, або події.

На підготовчій стадії, яка знаходиться на початку структури злочинної діяльності, особа визначає мету своєї діяльності. При визначенні мети особа керується мотивами, які є проявом психології особистості, або того, як особа мислить або як вона відчуває (власні потреби). На цій стадії в злочинця повинно з'явитися усвідомлення, що він хоче і що буде робити. Питання того, для чого це йому потрібно, якою є кінцева мета його дій – знаходиться рівнем вище усвідомлення того, що особа хоче і буде робити. Внаслідок цього, усвідомлення мети можна описати як усвідомлення кінцевого результату, якого особа прагне досягнути. Для цього зазвичай особа (індивід) попередньо візуалізує бажаний результат у своїй уяві, після чого проробляє сценарії, або шляхи, досягнення своєї мети, що може включати створення поетапного плану з переліком відповідних завдань [229, с. 95-100; 233, с. 252]. У реальності, однак, зазвичай цей процес вироблення та усвідомлення мотивації є лінійним і зводиться до механізму «я хочу отримати (певний результат), значить мені потрібно (докласти відповідних зусиль», - особливо у випадку дрібних побутових крадіжок. Ретельне, багаторівневе, поетапне планування, вчинення та приховування злочину, об'єднане спільним мотивом і метою, притаманне, радше, діяльності злочинного угруповання (організована злочинна група), з розподілом ролей та консекутивністю (продовжуваністю) серії злочинів [38, с. 272]. Тим не менше, варто зазначити, що в ситуаціях імпульсивного насильства, наприклад, бійки з нанесенням середньої тяжкості або тяжких тілесних ушкоджень, відсутній широкий спектр дій, характерних для підготовчого етапу злочинної діяльності: ситуація розвивається стрімко і без попереднього планування, що звужує підготовчий етап до миттєвого усвідомлення мотивації і мети вчинення злочину,

відкидаючи при цьому всі інші етапи. У іншій ситуації, наприклад, пограбування, злочинець, або злочинна група, створює план, який включає в себе вибір методу, місця, часу, знарядь або засобів для досягнення злочинної цілі. План, навіть найпростіший, передбачає алгоритм дій. Якщо злочин вчиняється групою осіб, передбачається розподіл завдань. Планування включає алгоритм дій за різними сценаріями, особливо, коли ситуація йде не за планом.

Практика Верховного Суду показує, що підготовка та вчинення злочину організованою групою осіб є проявом окремої (складної) форми співучасті (сумісної злочинної діяльності), що міститься у ч. 3 ст. 28 КК [135; 137]. За цих обставин, в готуванні та вчиненні беруть участь три і більше особи, які попередньо домовилися про злочинну діяльність [133]. Ознаками організованої групи є наступні: 1) складається з трьох і більше осіб; 2) є стійким злочинним об'єднанням; 3) мета об'єднання – злочинна діяльність (як мінімум два злочини або один серйозний, що вимагає довготривалої підготовки); 4) злочинна діяльність групи має плановий характер; 5) здійснюється за допомогою розподілу функцій.

Дискусійним питанням залишається визначення мотивації злочинної групи [140, с. 190]. Чи можна визначити мотивацію злочинної групи загалом як кримінального утворення (одиниці)? Чи доцільніше говорити про співпадіння мотивацій окремих учасників? На нашу думку, для того, щоб говорити про мотивацію злочинної групи, мотивація окремих її учасників має співпадати в тому розумінні, що всі учасники злочинної групи мають та усвідомлюють спільний мотив, нехай-то збагачення, прагнення самореалізації (асоціальним шляхом), помста тощо. У всіх інших випадках доцільно виділяти мотивацію кожного окремого учасника. Тим не менше, їх спільна мотивація з'являється при відповіді на питання «що спонукало вас до участі в злочинній групі?»

Стадія підготовки також включає збирання інформації щодо об'єкту та умов вчинення злочину. Даний етап може передувати, відбуватися одночасно,

або доповнювати етап планування. Злочинець, злочинна група або організація можуть збирати інформацію про потенційну жертву, місце вчинення злочину, системи безпеки тощо. Таким чином, до стадії підготовки до вчинення злочину входять етапи формування мети та завдань, планування та збирання інформації.

Подальшою стадією структури злочинної діяльності є вчинення злочину. Вона є центральною подією злочину і полягає у виконанні плану, або поставлених завдань та мети злочинця або групи осіб.

Заключна стадія має місце після вчинення злочину (постзлочинна стадія). Особа прагне уникнути покарання, тому приховує вчинення злочину та його наслідки [42, с. 15]. Дана стадія включає постзлочинну поведінку особу, тобто, її дії після вчинення злочину, що можуть включати використання отриманої внаслідок вчинення злочину вигоди або зміну поведінки під впливом наслідків вчинення злочину.

Приховування наслідків злочину може включати застосування способів та механізмів уникнення виявлення доказів вчинення злочину, приховування засобів вчинення злочину, знищення доказів, зміна зовнішності, зміна місця перебування [192, с. 1; 193, с. 87-88]. Особа прагне змінити оточення та матеріальні відбитки своєї злочинної діяльності (докази вчинення злочину) настільки, щоб це зробило неможливим встановлення її причетності до вчиненого злочину або зробило неможливим виявлення злочину в принципі [150, с. 15].

Одним з етапів постзлочинної стадії є розподіл або використання вигоди, отриманої в результаті вчинення злочину. Про розподіл йде мова у випадку підготовки, вчинення та приховування кримінально караного діяння групою осіб [9, с. 114, 116]. Використання здобутих злочинним шляхом ресурсів має місце у випадку, коли злочин вчинено одноособово.

У найбільш розвиненій формі злочинна діяльність як об'єкт криміналістики являє собою заздалегідь сплановану, розраховану на тривалий

період, систему дій по підготовці, учиненню та приховуванню серії злочинів для досягнення постійних злочинних результатів. Отже, можна розглядати її, як подано у визначені, - у широкому сенсі, або у вузькому – як вчинення серії однотипних злочинів.

Що стосується зіставлення понять «злочин», «злочинність», «злочинна діяльність», то застосування виключно формально-логічного підходу в даному випадку недостатньо. Потрібно застосовувати діалектичний підхід [164, с. 41]. У цьому разі зміст такого співвідношення зазначених понять залежить від того, яке з них взято за вихідне, і на якій основі воно базується. Так, якщо виходити з розуміння злочину як загального поняття кримінального права, що, у свою чергу, впливає з трактування норм кримінального закону, то в це поняття слід включати й окремі злочини, окремий поведінковий акт, і сукупність злочинних дій, які самі по собі є окремими злочинами, але об'єднаними в одну систему спільною метою, тобто утворюють злочинну діяльність.

На наше переконання, у рамках криміналістики доцільно вивчати механізм злочинної діяльності за певними категоріями злочинів; типи злочинців, їх кримінальну поведінку, форми їх об'єднання, злочинну мотивацію і цілі вчинення злочинів. На цій основі розробляється криміналістична характеристика злочинної діяльності певного типу (виду, підвиду) тощо.

Звичайно, вказані завдання з вивчення злочинної діяльності в криміналістиці не є вичерпними. Криміналістичний аналіз певних напрямів і видів злочинної діяльності як окремо діючих злочинців, так і злочинних груп (формувань), і в першу чергу, організованих, повинен постійно поглиблюватися з метою значного підвищення ефективності методичних і тактичних рекомендацій, що розробляються криміналістикою.

Необхідним є дослідження злочинної діяльності як різновиду соціальної діяльності, і вивчати її слід поряд з іншими видами людської діяльності, враховуючи всі основні складники, тобто мотив, мету, засоби та способи

досягнення цієї мети, послідовність дій, об'єкт, суб'єкт діяльності, сам процес її здійснення, результат, не обмежуючись вивченням окремих актів злочинної поведінки.

1.2. Значення встановлення мотивів і мети злочинної діяльності

Діяльність як така – це особлива, суто людська форма активності. Системоутворюючим чинником діяльності є мотив [109, с. 21]. При цьому, як правило, діяльність полімотивована, її спонукає багато мотивів, які утворюють ієрархію [69, с. 170; 130, с. 11]. Доцільно поділяти мотиви на провідні та додаткові мотиваційні фактори або чинники, які напочатках могли не мати спонукальної сили.

Слід враховувати і те, що домінуюча система мотивів, яка є ядром мотивації поведінки особи, визначає направленість її дій, є «центром» внутрішньої структури особи, яка інтегрує її активність.

Отже, мотив як елемент діяльності представляє собою безпосереднє спонукання до неї. Як особистісний атрибут він може бути і процесом, і станом, і властивістю [65, с. 89]. У першому випадку – це швидкоплинні, ситуативні мотиви, у другому – більш стійкі, стабільні, у третьому – такі, що стали рисами спрямованості особистості.

Мотиви мають різну міру усвідомлення: потяги – мінімально усвідомлені мотиви, бажання – переважно усвідомлені, хотіння – в основному усвідомлені, переконання – повністю усвідомлені [201, с. 11].

Злочинну діяльність спонукають мотиви вищого рівня усвідомлення, тобто переконання, які відображають життєві цінності й принципи, що, об'єднуючись у систему впорядкованих поглядів, утворюють відповідний світогляд особистості. Визначальним елементом злочинної діяльності виступає мета, на відміну від мотиву, який є ключовим елементом окремого злочину. Якщо мотив окремого злочину може усвідомлюватися в різній мірі чи неадекватно, що

характерно для імпульсивних, ситуативно-реактивних злочинів, злочинів із необережності, то мета злочинної діяльності носить повністю усвідомлюваний характер. Саме мета конкретизує умисел злочину як окремої ланки у ланцюгу злочинної діяльності й дозволяє виразно усвідомити його мотив [189, с. 86]. Так, як правило, погано усвідомлюються конкретні мотиви злочинів, що вчиняються на сімейно-побутовому ґрунті і є способом розрядки раптово чи ситуативно виникаючих емоційних станів – люті, неприязні, роздратування. Водночас, цьому зазвичай передує історія дисфункціональних, нестабільних, недружніх відносин в сім'ї, що можливо встановити шляхом опитування свідків в форматі розслідування. Таким чином, мотивам злочинів на сімейно-побутовому ґрунті передує історія конфліктів в рамках конкретної сім'ї [157, с. 191, 193]. У таких ситуаціях виділяються такі мотиви як помста, покарання, виміщення гніву на члені сім'ї, бажання принизити жертву, показати зверхність тощо. Така типізація дозволяє слідчим ефективніше працювати зі злочинами, вчиненими на сімейно-побутовому ґрунті.

Злочинна діяльність має багато факторів мотивації, які можуть варіюватися в залежності від конкретної ситуації та особистості злочинця [152, с. 237]. Фактор мотивації – це обставина або чинник, який впливає на формування мотивації особи злочинця, однак не є мотивом самим по собі. Фактори мотивації беруться до уваги в процесі розслідування для розуміння повної картини причинно-наслідкових зв'язків, які сформували конкретний намір, мотив та мету особи злочинця.

Деякі з основних факторів мотивації включають:

- Економічні чинники. Жадоба до матеріальних цінностей може спонукати осіб до вчинення таких злочинів як крадіжки, шахрайство, вбивства на замовлення тощо.

- Соціальні обставини. Обмеженість у можливостях, відчуття виключеності з суспільства (ізоляція, ексклюзія), можуть викликати агресію та негативні емоції, що може спонукати особу до вчинення злочину.
- Психологічні чинники. Розлади особистості, психічні хвороби, низький рівень самоконтролю та емоційна нестабільність можуть впливати на прийняття рішення вчинити злочин.
- Середовище. Деякі особи залучаються до вчинення злочинів, оскільки живуть у середовищі злочинців. Вони можуть відчувати примус чи залежність від думки оточуючих, які також вчиняють злочини, і діяти відповідним чином, відчуваючи необхідність показати поведінку, яка підтверджує їх приналежність до групи.
- Емоційний стан. Сильні емоції такі як гнів, помста, ненависть, можуть викликати бажання і намір вчинити суспільно небезпечні дії.
- Фізіологічні та психічні стани. Зловживання алкоголем, наркотиками або іншими речовинами, що знижують самоконтроль та розсудливість, може виникненню психічних розладів і сприяти вчиненню злочину, який міг би не відбутися, якби особа перебувала у здоровому стані.

На етапі з'ясування і оцінки своїх спонукань, потреб, інтересів, особа-злочинець здійснює конкретизацію задуманого злочину. Злочинець формує мету вчинення злочину з визначенням характеру та направленості своєї поведінки, яка, за задумом, має привести його до мети [75, с. 165]. Такий процес вироблення в особи злочинної мотивації має три стадії: 1) усвідомлення потреби; 2) актуалізація мотиву і вибір типу поведінки; 3) вибір конкретного об'єкта та/або конкретного способу поведінки [33, с. 250]. Попри це, визначити об'єктивні межі кожної зі стадій важко, тому їх розподіл між собою є умовним і залежить від спрямованості мислення злочинця на конкретний об'єкт (предмет), що характеризує інтенціональність мислення.

Мотивація трансформується в діяльність не одразу, оскільки цьому передують формування уявлення про результати діяльності в їх кореляції з потребами та бажаннями особи. К. Юртаєва до структури процесу мотивації зараховує: потреби, мотиви, цілі, способи їх досягнення. Основні елементи мотивації особистості, на думку авторки, відображає поняття «спонукання», що ініціює діяльність особи залежно від її мотивації [204].

У процесі мотивації беруть участь такі психічні елементи як потреби, ціннісні орієнтації, особисті особливості індивіда, емоційні переживання і т.д., що утворюють у динаміці і взаємозв'язку стадії процесу мотивації [7, с. 114]. Якщо з якихось причин усвідомлення потреб, цілеутворення, вибір конкретного способу здійснення задуманого тощо стають неможливими, то діяльність не починається, і мотив залишається в потенційному стані.

Якщо процес мотивації органічно не завершений і не сформоване спонукання до конкретної поведінки, оперативні мотиваційні установки, наявні в особи, не будуть реалізовані. Таким чином, суть мотивації полягає у виборі варіантів поведінки, і основне навантаження при відповіді на питання, чому відбувається такий вибір, лягає саме на поняття мотиву як основного елемента мотивації [203, с. 12].

О.Є. Михайлов вважає, що за кожним кримінальним діянням стоїть відповідний механізм поведінки. Автор описує його наступним чином: а) формування мотивації кримінального вчинку; б) планування суспільно небезпечних дій; в) реалізація задуму. Вказана послідовність, втім, не завжди має місце, оскільки, наприклад, злочини, вчинені у стані сильного хвилювання зазвичай не містять стадії планування, а у злочинах, вчинених з необережності, відсутня і стадія мотивації [112, с. 109]. О.Є. Михайлов виділяє шість груп мотивів та шість груп потреб. Мотиви вчинення злочинів бувають: 1) політичні; 2) корисливі; 3) насильницько-егоїстичні; 4) анархічні; 5) легковажні; 6) боягузливі. Потреби: 1) матеріальні; 2) безпекові; 3) соціальні (статус, визнання,

спілкування, повага); 4) сексуальні; 5) пізнавальні; 6) світоглядні [112, с. 112-113]. На думку автора, мотив сам по собі не є чимось злочинним. Злочинним його робить існування як частини суб'єктивної сторони кримінально караного діяння.

У більшості випадків мотиваційним джерелом злочинної поведінки є матеріальні потреби, сексуальні потреби та соціальні потреби, зокрема, егоїстичні або самоствердження. Інтенсивність та спрямованість потреб варіюється. Наприклад, матеріальні потреби можуть бути: а) життєво важливими, або критичними; б) звичайні, загальні для конкретної культури або суспільства; в) особливі; г) шкідливі. Матеріальні потреби тісно пов'язані з корисливою мотивацією [112, с. 113].

На думку Р.Л. Чорного, мотив злочину можна охарактеризувати за допомогою наступних ознак: а) є усвідомленим, має вольовий характер; б) сформований на основі потреб індивіда; в) є суб'єктивним і об'єктивним одночасно. Автор стверджує, що мета і мотив є взаємозалежними психологічними ознаками суб'єктивної сторони складу злочину, які у сукупності сприяють чіткому уявленню про спрямованість суспільно-небезпечної поведінки суб'єкта [195, с. 91].

В.О. Коновалова та В.Ю. Шепітько в своєму дослідженні вказують на приналежність мотивації злочинної поведінки до предмету юридичної психології [71; 72, с. 6]. Психологія злочинної поведінки, як частина дослідження предмету юридичної психології, вивчає передумови поведінки злочинця, його мотиви і мету, стадії вчинення та приховування злочину з точки зору психічних процесів злочинця, психологічні наслідки вчинення злочину тощо.

1.3. Генезис злочинних мотивів та їх класифікація

Існує три основні концепції щодо визначення природи мотивації суспільно-небезпечної поведінки, у межах яких розглядалися причини злочинності в цілому

і мотивація кримінальної поведінки особи зокрема, а саме: антропологічна (біологічна); психологічна; соціологічна (соціально-психологічна) [123, с. 186].

Антропологічна концепція виникла наприкінці XVIII ст. і набула розвитку у XIX ст. Представники даної школи вважали, що рушійну силу поведінки особи закладено в її внутрішній психофізіологічній природі: доводилося, що спрямованість поведінки кожної особи є вродженою, генетично обумовленою її темпераментом, біологічними потребами. Такої позиції дотримувалися Ф. Галль, Д. Дріль, Ч. Ломброзо, І. Лафатер та інші [4, с. 170-171, 174]. На нашу думку, найбільш повно дана концепція представлена у працях Ч. Ломброзо. Вчений зауважував, що зовнішність злочинця має яскраво виражені відхилення від норми, на основі чого ним була вироблена система антропометричних ознак, яка, на думку вченого, дозволяла не лише відмежовувати злочинця від звичайної людини, але і встановлювати за сукупністю зовнішніх ознак тип злочинця (вбивця, гвалтівник, шахрай тощо). Найбільш відомою є концепція Ч. Ломброзо про спадковість: він висловлював ідею про вроджений, спадковий характер злочинця і вважав, що в основі його мотивації перебувають виключно біологічні імпульси, які доходять до нас від далеких біологічних родичів. Проте, варто зазначити, що цю генетичну обумовленість злочинного характеру поведінки більшість учених не сприйняли. При цьому наголошувалося, що якби причини злочинності обумовлювалися лише спадковістю, то злочинність уже було б подолано шляхом встановлення контролю над усіма, хто має таку генетичну схильність.

Наступна концепція щодо природи мотивів злочину – психологічна – виникла наприкінці XIX ст. Представниками даного напрямку є А. Адлер та З. Фрейд [104, с. 330]. Так, зокрема, З. Фрейд, досліджуючи механізм і підстави злочинної поведінки особи, дійшов висновку, що у витоках її злочинної поведінки перебувають інстинкт агресії (руйнування), який є основою поведінки окремих осіб [124, с. 436]. Саме цей інстинкт і виявляється, як правило, у

злочинних діяннях. Отже, злочинна поведінка, з цієї точки зору, пояснювалася певними внутрішніми психологічними процесами людини [113, с. 211].

Внутрішні механізми поведінки особи досліджувалися також Д. Доллардом і Н. Міллером, які також були прихильниками психологічної концепції і дотримувалися теорії З. Фрейда. Зокрема, на думку вчених, асоціальні вчинки, у тому числі й злочинні, обумовлюються саме агресивним станом особи. Вчені зазначали, що агресія може виникати не лише на основі природного інстинкту самозбереження, але і в результаті фрустрації.

Послідовником З. Фрейда був А. Адлер, який наголошував, що в основі психологічної концепції мотивів злочину є комплекс неповноцінності – особлива форма світовідчуття і поведінки окремих осіб, яка є результатом перебільшеного відчуття неповноцінності. Особливість цього комплексу полягає в тому, що комплекс неповноцінності переходить у комплекс переваги, який і пояснює злочинну поведінку. Такий перехід одного комплексу в інший характерний саме для осіб зі злочинними схильностями.

У межах цієї концепції щодо розуміння природи злочинної мотивації потрібно згадати такий напрям, як біхевіоризм, засновником якого вважається Дж. Уотсон. На думку біхевіористів (від англ. behavior – поведінка), поведінка людини обумовлена виключно стимулами зовнішнього середовища: тобто поведінка людини зводиться лише до чітко визначених реакцій на спонуки зовнішнього середовища [66, с. 63]. Однак поведінку людини як складну цілеспрямовану діяльність не можна пояснити лише з позицій її реакції на навколишню об'єктивну реальність (середовище). Зовнішні стимули мають ураховуватися при визначенні природи мотивації злочинної діяльності.

Третя концепція – соціологічна – виникла і набула розвитку у XX ст. Сутність цієї теорії полягає в тому, що дослідження мотивації поведінки взагалі і злочинної, зокрема, не обмежуються лише біологічними чи психологічними механізмами, їх співвідносять із соціальними факторами злочинної мотивації

особи, віддаючи перевагу останнім. Зокрема, А. Кетле та Г. Тард вбачали основну причину злочинної поведінки у зовнішніх обставинах, соціальних факторах і умовах життя людей [36, с. 5]. На думку Е. Фромма, насильство детермінується зовнішніми обставинами та внутрішніми установками (спрямованістю особистості). Вчений зазначає, що кожна конкретна форма насильства виявляється як результат установок, спрямованості конкретної особистості, а сама спрямованість є наслідком соціалізації цієї особистості, певних, нерідко складних життєвих обставин цієї людини. Витоки і мотиви злочинної поведінки детермінуються єдністю соціального і особистісного (індивідуального): злочинність породжується не самою особою і не самими зовнішніми обставинами, а їх взаємодією. Отже, при визначенні природи мотиву злочинної поведінки у межах соціологічної теорії беруться до уваги одночасно і особистісний (індивідуальний) фактор, і соціальний. Е. Фромм зазначав, що в індивідуальному факторі визначальну роль відіграють установки, спрямованість особистості та її ціннісні орієнтації, які залежать від «передвизначеного» соціального походження, виховання, навколишнього середовища, рівня освіти, віку, фізичних якостей і такої обставини, як спадковість; у соціальному факторі важливими є соціальні умови життя конкретної особи і задоволення її потреб [174, с. 84]. У даному разі мотивація кримінальної поведінки обумовлюється: 1) біологічними особливостями особи, які закладені в її людській природі і впливають на формування системи потреб, схильностей та прагнень; 2) соціальними особливостями життєдіяльності особи, які виявляються в орієнтаціях, цінностях, психологічних установках [174, с. 84].

Взагалі, виходячи із сутності кожної із зазначених вище концепцій природи мотиву злочинної поведінки, можна сказати, що всі вони зводяться до визнання основним одного або декількох факторів у формуванні злочинної поведінки. Можна погодитися з тим, що систему спонукань, які визначають характер поведінки людини, потрібно розглядати в комплексі, об'єднуючи всі

названі фактори (біологічний, психологічний та соціальний). Лише їх поєднання і встановлення між ними певного балансу, який є індивідуальним для кожної особи, і породжують поведінку певного характеру. Тому для визначення природи мотивації злочинної поведінки необхідно встановити психологічну основу сил (рушійних факторів), які спонукають до здійснення певних діянь і визначають спрямованість тих чи інших вчинків людини з точки зору біологічних, психологічних та соціальних чинників. Тому ми вважаємо, що правильною є думка стосовно доцільності розгляду природи злочинної мотивації у межах біопсихосоціальної концепції [171, с. 142]. З позиції вказаної концепції злочинної мотивації потрібно також визначати сутність та ознаки мотиву злочину як ознаки суб'єктивної сторони складу злочину. При визначенні поняття мотиву злочину необхідно враховувати, що воно має бути максимально зрозумілим і практично обумовленим, оскільки інтелектуальні та вольові внутрішні психічні процеси діяльності особи не підлягають візуальному спостереженню. Правильне встановлення суб'єктивної сторони складу злочину неможливе без вивчення і розкриття її факультативної ознаки - мотивів злочину, оскільки без цього неможливо скласти належне уявлення про характер процесу, який відбувається у свідомості суб'єкта в момент вчинення злочину.

Будь-яка людська діяльність, в тому числі злочинна, має свою соціально-психологічну основу, яка проявляється в специфіці відносин особи до соціальних цінностей, навколишнього середовища, до пред'явлених правових, моральних та інших канонів. Проте, злочин є свідченням перш за все ігнорування соціальних вимог, виражених в кримінальному законі. Кожен з них спричиняє шкоду інтересам, що охороняються правом, і характеризується специфікою психічного відношення конкретної особи до здійснених діянь (дії чи бездіяльності) і суспільно-небезпечних наслідків, що настали.

Соціальні якості особи, що регулюють змістовну сторону поведінки, знаходять свій прояв в конкретних вчинках, що зумовлені певними мотивами та

спонуканнями. Маючи свідомість та волю, суб'єкт на їх основі обирає форму і засоби задоволення своїх потреб та інтересів, в тому числі за рахунок вчинення злочину. В свою чергу, поведінка виражає моральні, правові позиції особи, їх соціальну сутність. Постійно діючі мотиви нерідко стають мотивами основної діяльності суб'єкта і переходять в характеристики та якості особи, виражаючи її анти-суспільну спрямованість. Вирішення завдань зміни такої особи в бажаному для суспільства напрямку за рахунок застосування засобів кримінального покарання, без встановлення необхідних криміналістичних засобів та методів розслідування вчиненого злочину, неможливо поза проникнення в глибинні процеси формування особи злочинця і мотивації злочинної поведінки.

В загальній психології мотив так чи інакше зв'язується з потребами особистості – первинними (природними) та вторинними (матеріальними та духовними), з їх задоволенням [101; 102, с. 402]. Причому відрізняються мотиви двох порядків: «тільки для розуміння» та «реально діючі». Перші допомагають людині розібратися, які вона має вчинити; другі виконують роль сили, яка спонукає людину до вчинення конкретної дії.

Не викликає сумніву, що будь-яка суспільно-корисна діяльність детермінується її матеріальними та духовними потребами [31, с. 60]. В результаті усвідомлення та проживання потреб – у людини виникають мотиви та спонукання до різних дій, направлених на їх задоволення. Проте, не лише потреби виступають рушійною силою людської активності. Не менш важливу роль при цьому грають інтереси, а також поставлені до особи соціальні вимоги, які має виконувати кожний незалежно від свого бажання. Особлива роль також належить свідомості індивіда, його моральним устоям. Зміст потреб відображається у формі уявлень, понять, переконань, інтересів тощо, які при певних умовах, виступають як спонукання до вчинків [107, с. 29].

Спонуканням до дій та вчинків є також почуття та емоції. За безпосередніми джерелами виникнення мотивів справедливий їх поділ на

раціональні (засновані на потребах) та емоційні. Мотиви різняться між собою також за ступенем усвідомленості та стійкості. Одні з них психологи відносять до вольових дій і вчинків (усвідомлені різною мірою мотиви дії), інші — до переживань, або до мотивів, що характеризують імпульсні і навіть рефлекторні дії, що виходять з-під контролю свідомості. На нашу думку, неусвідомлені мотиви слід відносити до спонукань, інакше стирається грань між цими поняттями. І мотиви, і спонукання мають безпосереднє відношення до вчинених злочинів. Для того щоб емоції, переживання, стали спонукачами до конкретного злочину, вони повинні бути, по-перше, усвідомлені і, по-друге, мати певну вольову спрямованість. Як постановка мети, так і вибір засобів її досягнення можуть виявитися анти-суспільними, злочинними, але основу вчиненого при цьому вольового акту все ж таки складають усвідомлені прагнення до конкретних діянь на їхньому ґрунті. Іншими словами, спонукання, емоції для того, щоб стати мотивом, повинні бути не тільки свідомі, але й визначені в конкретній меті [103, с. 53-54].

Найбільш елементарну форму спонукань представляють *потяги* – почуття, що відчуються людиною, не пов'язані з ясним уявленням досягнення конкретної мети. Потяг може перейти у складнішу форму спонукань — у *бажання*, коли виникає якась мета і певні вольові прагнення до її досягнення. У міру усвідомлення шляхів та засобів досягнення мети бажання перетворюється на *прагнення*. Усвідомлене прагнення характеризується не тільки уявною думкою про мету, а й активною спрямованістю по її досягненню. Тому усвідомлені прагнення відіграють основну роль під час вчинення переважної більшості вольових актів, зокрема злочинних [202, с. 530]. По суті, прагнення містять повні компоненти свідомості і волі, які відображаються в конкретному вольовому акті і в повному обсязі характеризують його психологічну природу.

Цілком очевидно, що вирішальну роль у формуванні мотиву в одних випадках набувають обставини, які передували вчиненню злочину, або

характеристики та якості самої особи, а в других – несприятлива зовнішня ситуація, яка склалася для суб'єкта. Мотиви не однорідні і по формі прояву і по їх значенню. Кожний вчинок зазвичай є результатом взаємодії не одного, а декількох мотивів одночасно, їх комплексом, всередині якого існують відносини підпорядкованості, так звана ієрархія мотивів, де одному домінуючому мотиву в кінцевому результаті підкорюються усі інші. Саме цей мотив погоджується з метою дій, предметністю посягання і тому відображає змістовну сторону злочину.

Але, незважаючи на таку досить велику кількість досліджень, багато питань щодо цієї проблеми залишилися невирішеними, а окремі з них мають дискусійний характер. Зокрема, не вирішено питання про співвідношення понять мотиву поведінки і мотиву злочину; не вироблено однозначних критеріїв класифікації мотивів злочину; немає чітких критеріїв для визначення юридично значущих мотивів злочину. До того ж не всі мотиви отримали належну оцінку з позицій теорії кримінального права.

Незважаючи на те, що мотив поведінки людини є більшою мірою психологічною категорією, одночасно він є і міждисциплінарним поняттям. Це обумовлено тим, що мотив дає найповніше уявлення про людину, яка визнається винуватою у вчиненні злочину. У кримінальному праві висловлюється думка, що з'ясування вини на 20–30% залежить від визначення інтелектуального моменту і на 70–80% – від мотиваційно-вольового.

Мотиви злочину можуть бути складними не тільки по джерелу виникнення, але й по своєму складу. Наприклад, «хуліганські мотиви» - це загальна назва, загальна множина для мотивів, що характеризуються явною неповагою до суспільного правопорядку (норм та правил поведінки, заведених у конкретному суспільстві): публічні образи перехожих, чіпляння до людей, нападки на оточуючих, руйнування майна, демонстрація непристойних жестів на публіці тощо.

Початковою ланкою мотиваційного процесу є актуалізація певного психічного елемента чи їх сукупності. Це можуть бути не лише потреби, але й емоції, певний епізод із життя людини. На наступній стадії відбувається усвідомлення і формування мотиву. У подальшому мотивація може змінюватися. Остаточно ж вона оформлюється при співставленні усвідомленого мотиву, додаткових мотиваційних факторів, мети, завдань та засобів їх досягнення. З цього моменту, коли особа приймає рішення про шлях розвитку подій і дії, які буде вчиняти для цього, формування мотиву вважається завершеним. На етапі вчинення злочину відбувається завдання шкоди конкретним суспільним відносинам та об'єктам правової охорони (праву власності, життю та здоров'ю інших людей, правопорядку, нормам моралі тощо). Наприкінці злочинець оцінює реальні наслідки, співставляє їх з бажаним результатом [212, с. 233-235; 241, с. 388]. Зазначимо, що в процесі розслідування варто брати до уваги соціально-економічні детермінанти мотивації злочинця. Важливо зрозуміти, які умови соціального середовища та економічного становища посприяли формуванню відповідного мотиву. Також можливим джерелом мотивації можуть бути зміни суспільних настроїв, політичні зміни в країні. Вони корелюють з мотивами дискримінації на підставі різних ознак: кольору шкіри, раси, етнічної приналежності, сексуальної орієнтації тощо.

Проблема класифікації мотивів злочину, маючи велике теоретичне значення, особливо важлива і для вирішення виключно практичних завдань вивчення та попередження злочинності, здійснення правосуддя, виправлення та перевиховання засуджених. В ході розвитку юридичної науки багато вчених пропонували свої класифікації мотивів злочину. М.П. Чубинський в своїй, яка не втратила до актуальності, праці розділяв мотиви злочинів на моральні (соціальні) та антиморальні (антисоціальні). Л.І. Петражицький, який вважав істинними мотивами поведінки емоції, розділяв останні в цілому на імперативні (спонукання морального обов'язку) та імперативно-атрибутивні (веління права).

Класифікація мотивів злочину Ф. Листа, А. Вайнгарта, як і класифікація Р.А. Рейса (мотиви підпалів), А.В. Лихачова (мотиви самогубств) та деяких інших вчених, по факту є лише переліком різноманітних мотивів злочину, зведених в більш-менш однорідні групи. Критерій, який може бути покладений в основу всієї класифікації тут відсутній.

Аналізуючи ці класифікації, варто відмітити, що сам по собі афект (Ф. Лист, А. Вайнгарт) не може бути визнаний мотивом. Сп'яніння (А.В. Лихачов) також не може грати ролі мотиву злочину, хоча воно впливає на процес мотивації. Оскільки перебуваючи в такому стані, мотиви навіть найтяжчих злочинів далеко не завжди ясні, а особи, які їх вчинили, погано про них пам'ятають або ж не пам'ятають взагалі.

Український кримінолог А.П. Закалюк пропонує свою класифікацію для розуміння мотивів. Відповідно до його ідей, можливо виділити три підходи до розуміння мотивів: а) функціональний; б) гносеологічно-детермінаційний; в) загально-особистісний [53, с. 287]. На думку А.П. Закалюка, мотив є збудником, який штовхає особу до діяльності. Таким чином, мотивом опосередковується причинність дій суб'єкта. Отже, мотив виконує відповідну функцію – спонукає особу до дії. Гносеологічно-детермінаційне розуміння мотиву полягає в усвідомленні суб'єктом ролі предмету, на досягнення якого спрямований інтерес (увага, намір) суб'єкта, для задоволення потреби суб'єкта [53, с. 288]. Загально-особистісне розуміння мотиву визначає місце мотиву в структурі особистості в найбільш широкому темпоральному аспекті, тобто, як конкретний мотив спонукає конкретну особу до конкретної життєдіяльності з огляду на те, ким ця особа себе вважає або хоче, щоб її вважали інші. Таким чином, загально-особистісне розуміння мотиву полягає у взаємозв'язку мотиву та стійкої самоідентифікації особи і може бути розглянуто в якості «драйвера» особистості. Такі мотиви вважаються основними, формуються з дитинства, корелюють із

поняттями «установка», «ціннісний орієнтир», не підлягають корекції без корекції самоідентифікації особистості («переосмислення себе»).

А.П. Закалюк називає наступні групи мотивів: а) суспільні та особисті; б) політичні, корисливі, насильницько-егоїстичні, анархістсько-індивідуалістичні, легковажно-безвідповідальні, лякливо-малодушні; в) ідейні, матеріальної заінтересованості, яка включає корисливі, у тому числі з деформованими матеріальними потребами; мотиви обумовлені міжособовим спілкуванням, серед яких виділяють особисту неприязнь, самоутвердження, егоцентризм, зневажливе ставлення до інших людей, суспільну байдужість, пасивність тощо [53, с. 293-294].

Також важливе значення має критерій автономності мотивації, тобто незалежності мотивів від впливу сторонніх осіб.

Отож, класифікація мотивів злочинів, побудована на основі критерію правової, моральної та політичної оцінки, має наступний вигляд:

I. «Низькі», суспільно-небезпечні мотиви

1. Політичні (антидержавні) мотиви, що виникають у зв'язку з суспільно-політичними відносинами: а) національна, расова, етнічна ворожнеча чи неприязнь; б) помста за державну чи суспільну діяльність тощо.

2. Релігійні мотиви та мотиви, що виникають із забобонів та пережитку місцевих звичаїв: а) релігійний фанатизм, ворожнеча до невіруючих та інакомислячих; б) забобони; в) мотиви, що витікають з пережитку місцевих звичаїв (кровна помста тощо).

3. Особисті низинні мотиви: а) корисливість; б) хуліганські спонукання; в) помста; г) сексуальні спонукання, пов'язані зі збоченою статевою потребою або із задоволенням статевої потреби аморальним способом тощо.

II. Суспільно-нейтральні мотиви злочину: а) образа у зв'язку з діями потерпілого чи інших осіб; б) сором, захоплення, жалість, співчуття; в)

захоплення будь-якими предметами або якоюсь діяльністю, позбавленою низинного характеру.

III. Суспільно позитивні мотиви

1. Мотиви, що пов'язані з політичними та соціальними інтересами особи:

а) захист державних або суспільних інтересів від суспільно-небезпечного посягання; б) науковий інтерес; в) альтруїзм тощо.

2. Особисті мотиви: а) захист особистих прав та інтересів від суспільно небезпечного посягання; б) родинні почуття; в) дружні почуття; г) кохання.

1.4. Визначення та формування мети вчинення злочину

Категорія мети співставна з мотивом на вчинення злочину, дозволяє реконструювати психічні процеси, які сформували намір злочинця на вчинення кримінального правопорушення. Тим не менше, встановлення мети, як і мотиву, не є тривіальною задачею, оскільки при реконструкції психічних процесів іншої людини часто можна неправильно проінтерпретувати її дійсну мотивацію [40, с. 48].

Метою, як для вчинення злочину, так і для іншої діяльності, виступає внутрішній, або ідеальний, образ результату свідомої дії. «Який наслідок я хочу отримати?» Мета відповідає на це питання. Таким чином, мета злочину у свідомості злочинця формується завдяки психічна діяльність суб'єкта злочину прогнозу бажаного наслідку, або фокусуванню уваги злочинця на вигідному для нього результаті у майбутньому [39, с. 369]. При цьому, наслідки у вигляді можливого притягнення до відповідальності або ігноруються, або приймаються як такі, що не переважають ризику вчинення злочину. «Потрібно досягти результату (X)», де (X) є конкретний бажаний для особи-злочинця результат вчинення злочину у майбутньому. Формулювання «потрібно» свідчить про усвідомлену злочинцем потребу в досягненні конкретного результату, що перетворюється на мету при усвідомленні засобів її досягнення та прийняття

рішення про вжиття заходів по її досягненню. «Я хочу (досягти результату (X))» - може свідчити про слабко усвідомлену мотивацію, наприклад, в момент вчинення імпульсивної дії (те, що має назву «реактивний гнів»), наприклад, бійка та нанесення тілесних ушкоджень незнайомій особі під впливом моментальних неприязних відносин. Відмінність між «потрібно/варто/мені треба/варто (досягти результату (X))» та «я хочу» в мотиваційному процесі особи-злочинця полягає в степені усвідомленості мотивації, та, відповідно, мети, з переважанням імпульсивного/реактивного/емоційного компонента у другому випадку.

З точки зору психології, в якості мети виступає бажаний результат, прагнення, або те, чого людина прагне досягнути в результаті свого діяння. Результат діяння людини виступає в якості об'єктивного наслідку реалізованої мотивації.

Більшість юристів аналогічно формулює поняття мети: те, чого прагне злочинець; фактичні результати, які прагне досягнути винний, здійснюючи суспільно-небезпечне діяння.

Кореляція мети та засобів є показником реальності. Реалізація думок злочинця у конкретних діях є переходом зі сфери мисленнєвого у сферу реального. Таким чином, без переходу планів, намірів, бажань, потреб, у реальну площину, мотивація злочинця залишається нереалізованою.

Сутність цих формулювань варто розтлумачити трохи глибше. По-перше, засобами реалізації мети для злочинця відпочатку виступають ідеальні образи, або логічні конструкції. Таким чином, злочинець визначає засоби спочатку у форматі мислення, або мисленнєвого процесу, і вже потім реалізує це в реальному житті. По-друге, на цьому етапі уявні засоби стають реальними, і знаходять своє відображення, наприклад, в об'єктах матеріального світу або в способі здійснення кримінального правопорушення (наприклад, шахрайство, обман, підробка документів, фальсифікація, фальшивомонетництво, імперсонація тощо). Таким чином, реалізація мети через засоби полягає у

поєднанні: 1) суб'єктивно усвідомленої мети та обраних засобів як засобів-понять (логічних операторів; засобів, обраних мисленнєво, ідеально, або понятійно); 2) діяльності, спрямованої на досягнення мети, шляхом застосування засобів зовнішнього середовища. Таким чином, процес реалізації мети є процесом відображення суб'єктивного усвідомлення мети і засобів для її досягнення у реальній діяльності.

Дані філософські положення та співвідношення зазначених категорій мають велике значення для розуміння мети вчинення злочину. По-перше, в світлі цих положень підлягають сумніву ті твердження щодо тотожності мети з кінцевим результатом злочинного діяння. По-друге, вони допомагають виявити механізм співвідношення мети та суспільно-небезпечного наслідку в злочинах, здійснених з непрямым умислом та через необережність.

Сутність кримінально-правової та криміналістичної ідентифікації мети злочину полягає у встановленні істотної схожості між фактичним конкретизованим уявним образом бажаного майбутнього результату, який виник у свідомості суб'єкта злочину, і спеціальною метою, яка визначена як обов'язкова ознака суб'єктивної сторони відповідного складу злочину КК України. Однак у правозастосовній практиці інколи мають місце помилки при ідентифікації мети злочину та встановленні вказаної відповідності, які можуть полягати у такому: констатація наявності у процесі розслідування іншої мети, ніж насправді ставилася суб'єктом злочину; констатація наявності мети, яка відображає менший обсяг майбутнього результату, ніж той, який передбачався суб'єктом; відмова від встановлення наявності мети злочину або помилкове уявлення про її наявність.

Особливе значення мета злочину має при визначенні стадій злочину. В попередній злочинній діяльності зовнішнє вираження суспільно небезпечного діяння виявляється незакінченим і, як правило, вичерпується лише діянням, тому істотного значення при оцінці стадій набуває мета злочину. Саме визначення

мети злочину, яку поставив для себе суб'єкт, є однією з підстав розмежування закінченого злочину та замаху на його вчинення. Це пояснюється тим, що незавершеність злочину і відсутність бажаного майбутнього результату можливо встановити лише при встановленні мети злочину, до досягнення якої прагнув суб'єкт.

Констатуємо, що мотив - це те, що спонукає особу до формування тих чи інших цілей, тобто це внутрішні спонукання, які викликають у особи впевненість вчинити суспільно-небезпечне діяння та керують ним при здійсненні цього діяння. Мета – це те, чого прагне досягнути особа в результаті вчинення злочину, той результат, якого бажає досягнути особа, обумовлений певним мотивом. Мета направляє волю особи на бажаний результат, тобто на вчинення злочину. Виходячи з цього, якщо мотив відповідає на запитання чим керувався суб'єкт, вчиняючи злочин, то мета визначає той безпосередній, найближчий результат, до якого особа прагнула, на який направляє свою волю.

Мотив злочину тісно зв'язаний з метою діяльності винного: саме на основі мотиву, керуючись ним, суб'єкт ставить собі мету, досягненню якої і підкорює свої дії. Тому мотив та мета не можуть суперечити одна одній, це не співпадаючі поняття, вони по різному характеризують вольовий процес, виражають реальні сторони його складу. Якщо мотив характеризує суб'єктивну причину, психологічне джерело злочину, то мета характеризує направленість дій винного. Тому при одному і тому ж мотиві можлива постановка різних цілей і навпаки, одна і та ж ціль може формуватись з різних спонукань.

РОЗДІЛ 2. ЗАСОБИ ТА МЕТОДИ ВСТАНОВЛЕННЯ МОТИВІВ ЗЛОЧИНУ

2.1. Засоби та методи встановлення мотивів злочину в ситуації, коли особа злочинця невідома

Для позначення мотивів поведінки у контексті вчинення суспільно небезпечних діянь традиційно вживаються такі поняття як помста, отримання вигоди (користь), хуліганські мотиви (сукупна назва для групи мотивів), зневага до соціальних норм, агресивний егоїзм (самоствердження), ревності, неприязні відносини тощо. Таким чином, традиційно простими і зрозумілими є переважно психологічні мотиви, що пов'язані з сильними емоціями. Також традиційно описуються мотиви, спрямовані на покращення економічного становища або соціального статусу. Наприклад, дії з отримання вигоди є прагненням до збагачення, отримання соціального статусу, переваги над іншими, відчуття влади, потребою в самоствердженні, заздрістю, бажанням вести омріяний спосіб життя, пристрастю до розваг, азартних ігор, гострих відчуттів, аферизму.

Таким чином, людська природа розмаїта на мотиви, однак в ситуації з незаконним збагаченням у вигляді систематичних крадіжок може виявитися, що крадіжка не є чимось поганим в уяві злочинця, а є способом існування в середовищі, в якому зростає правопорушник. У такому випадку ми повертаємося до мотиву самоствердження, бо якщо в оточенні крадіїв, в якому зростає злочинець, крадіжка є чимось схвальним, тоді той, хто краде найбільше, у такому неправовому середовищі претендує на вищий статус.

На цих простих прикладах можна продемонструвати, що мотиви в особи можуть бути різними, взаємопов'язаними, відтак доцільно розглядати їх з різних точок зору для того, щоб встановити головний мотив та супутні мотиваційні фактори, або інші мотиви, які підпорядковуються мотиву домінантному. Якщо ж

це просто спосіб життя, виникає питання: крадіжка як спосіб життя – це мотив (вести звичний спосіб життя) чи мета?

Коли говоримо про мотив, з точки зору психології доводиться згадувати і таке поняття як вольові дії людини. Вони можуть бути стимулюючими або гальмівними, таким чином, це усвідомлювані дії, спрямовані на досягнення мети шляхом усвідомленої активності або утримання від дій.

У психології до вольових відносять такі дії, або діяльність, активність, у яких людина прагне досягнення цілей. Вольова дія реалізується в простих і складних формах. Складним вольовий акт робить врахування наслідків, усвідомлений мотивів і його додаткові фактори, прийняття обґрунтованого рішення на основі врахованих наслідків, усвідомленої мотивації, - з поміж різних варіантів/алгоритмів дій.

Вольові дії проявляються через мотиви. Мотив (від лат. *movere* – надавати руху, штовхати) – це психологічний фактор, що спонукає людину до дії або утримання від дії. Як пишуть В.О. Коновалова і В.Ю. Шепітько, формування мотивів має свої етапи: 1) потяг (до чогось) (зазвичай проявляється як потяг до задоволення потреби; характерний для раннього розвитку дітей; ґрунтується на дихотомії «задоволення-незадоволення»); 2) прагнення (усвідомлення незадоволеної потреби); 3) бажання (формулювання мети, якої треба досягти, щоб задовольнити потребу); 4) хотіння (формулювання засобів досягнення мети; відповідає на питання «що треба зробити, щоб досягти мети»); 5) «конфлікт» мотивів (порівняння з іншими прагненнями; обрання пріоритетної потреби; співставлення можливостей і обмежень; аналіз загроз, які можуть стати на шляху реалізації задоволення потреби; відповідає на запитання «а чи дійсно мені це потрібно») [71; 72].

Вольова дія завершується реалізацією алгоритму поведінки конкретної особи відповідно до прийнятого нею рішення. У цьому контексті, В.О.

Коновалова і В.Ю. Шепітько виділяють три види рішень: 1) звичні; 2) без достатньої підстави; 3) усвідомлені [71; 72].

Звичні рішення також можна назвати тривіальними. Вони приймаються майже автоматично і не потребують значних інтелектуальних зусиль. Для таких рішень характерна відсутність вираженого «конфлікту» мотивів. Наприклад, це можуть бути схожі одне на одне рішення, які людина приймає на своїй роботі. Отримавши початковий досвід у прийнятті подібних рішень, людина в результаті зводить цей процес до автоматизму.

Рішення без достатньої підстави приймаються індивідом в стані стресу та фрустрації. Такі рішення приймаються поспіхом або щоб вийти зі стану психологічного дискомфорту. Характерно в разі, коли людина не володіє достатнім досвідом для вирішення проблемної ситуації або обмежена в часі для прийняття такого рішення. Вважається рішенням, прийнятим в екстремальних умовах.

Усвідомлені рішення потребують часу та знань. Вони характеризуються значними інтелектуальними зусиллями суб'єкта. Особа, зваживши всі аргументи, прорахувавши всі основні сценарії (зазвичай, потрібно виділити три основних: позитивний, нейтральний, негативний), вживши всіх застережних заходів, якщо того потребує життєва ситуація, приймає зважене усвідомлене рішення.

Як пише в своїй статті А.І. Тадеуш, мотиви можна розділити на дві групи: емоційні та цільові [168, с. 109]. Перші характеризуються впливом емоцій на вчинення злочину. Кримінальне правопорушення вчиняється під впливом гніву, ревнощів, заздроць, злості, ненависті тощо. Вони можуть мати форму почуттів (тривалий ефект, наприклад, заздрощі, ненависть, ревнощі) або реактивних емоцій (короткострокова дія, наприклад, гнів, злість). Мотив емоцій частіше за все спрямований на те, щоб втамувати їх або позбутися. Таким чином, тут маємо справу з реакцією на емоції. Психологічний стан штовхає злочинця на здійснення

суспільно небезпечного акту. У цьому випадку злочинець немовби прагне позбутися стану, який його бентежить, - і вчиняє злочин.

Цільові мотиви характеризуються виваженістю та чітким наміром, наприклад, здобуття влади, збагачення, самоствердження, користь, вигода, панування тощо. Такі мотиви характеризуються холоднокрівністю особи злочинця, продуманістю дій, формуванням наміру як проміжної ланки мотивом і ціллю кримінального правопорушення.

А.І. Тадеуш із посиланням на роботу В.Е. Turvey вказує, що в практиці ФБР агентство дійшло до класифікації серійних злочинців: 1) «пророки» (англ. *prophets*; вчиняють злочини під впливом зорових або слухових галюцинацій); 2) «месії» (англ. *messiah*; мотивують злочин вірою в те, що позбавляють суспільство шкідливої групи людей); 3) «гедоністи» з полімотивованою злочинною діяльністю (корисливий мотив, отримання перверсивної насолоди від насильства, знущань, некрофілії; отримання задоволення від влади та контролю над жертвою) [168, с. 110].

На думку В. Turvey, мотив слід відрізнити від наміру, оскільки мотив завжди передує формуванню наміру. А.І. Тадеуш пояснює різницю між мотивом та наміром на прикладі поведінки жінки, яка інсценувала пограбування і застрелила свого чоловіка з вогнепальної зброї через подружню зраду, попередньо застрахувавши його життя [168, с. 109-110]. Довідавшись про подружню зраду, у жінки виник мотив помсти і намір застрелити чоловіка, інсценувавши вбивство й пограбування. У цьому прикладі помста чоловіку є первинним і головним мотивом жінки, а вбивство та отримання страхової виплати – кінцевою метою. Отримання прибутку є додатковим мотиваційним фактором, що сприяє мотиву. Додаткові мотиваційні фактори є не домінуючими, а радше супутніми.

Встановлення мотиву та додаткових мотиваційних чинників можливо лише після детального вивчення місця злочину. При з'ясуванні основного (ведучого)

мотиву важливо не переплутати його з додатковими мотиваційними чинниками. Така помилка можлива, оскільки в різних обставинах те, що в одних було мотивом, в інших може бути мотиваційним фактором.

Мотив злочину прийнято аналізувати, враховуючи поведінку злочинця на місці злочину, Для встановлення деталей поведінки, а саме – які мотиваційні фактори сприяли вчиненню злочину, – потрібно звертатися до аналізу особистості злочинця, що потребує фахових знань в сфері психології.

Встановлення особи невідомого злочинця – постійне і відповідальне завдання в рамках криміналістики. За допомогою криміналістичних засобів фіксується та досліджується значима для розслідування інформація, слідова картина, робиться обґрунтоване припущення щодо властивостей та ознак особи злочинця. На основі отриманих даних будується модель особи злочинця, організуються оперативні заходи, слідчі дії, проведення судових експертиз тощо.

Встановлення особи, винної у вчиненні злочину, може розглядатися не тільки як стратегічне завдання розслідування, але і як процес, специфічна діяльність, особлива технологія якої є предметом криміналістичного дослідження. Рішення зазначеної задачі здійснюється шляхом поетапного і послідовного вирішення проміжних (тактичних) завдань, зміст яких обумовлюється характером і ступенем проблематичності вихідних і наступних слідчих ситуацій.

Ю.О. Гресь та В.А. Динту у своїй статті рекомендують слідчим керуватися триетапним механізмом при прийнятті тактичних рішень [35, с. 353]. Механізм включає (1) аналітичний, (2) альтернативний та (3) управлінський етапи.

1. На першому етапі слідчому належить виділити такі інформаційні блоки: достовірна інформація / вірогідна інформація / невідомі факти. Після цього слідує постановка тактичного завдання. Після цього визначаються тактичні засоби для виконання тактичного завдання. Після цього оцінюється ризики та робляться висновки про орієнтовний результат виконання тактичного завдання.

2. На другому етапі слідчий визначає цілі тактичного впливу виходячи з достовірної інформації, яку має в розпорядженні, аналізує варіанти виконання поставленої задачі. Також потрібно проаналізувати альтернативні варіанти розвитку слідчої ситуації.

3. На третьому етапі слідчий приймає тактичне рішення, яке включає формування тактичного плану з зазначенням мети, цілей, засобів, очікуваних результатів. Формується процесуальне та організаційне забезпечення тактичного рішення. Слідчий отримує відповідні дозволи згідно з процесуальним законодавством, забезпечує участь необхідних для вирішення тактичних завдань учасників розслідування. Наприкінці відбувається оцінка вжитих дій та отриманих результатів.

З урахуванням даних, отриманих від підозрюваних, потерпілих, свідків, визначаються тактичні завдання, що підлягають першочерговому вирішенню на початковому етапі розслідування, будуються розшукові, слідчі версії, розробляються і реалізуються програми підготовки та проведення окремих процесуальних дій.

Конкретизація, структурування, визначення елементного складу окремих блоків ознак здійснюються на підставі криміналістичних описів і узагальнень, типових характеристик злочинця, наприклад, на основі словесного або психологічного портрету, розглядають його з точки зору зовнішніх ознак і внутрішнього змісту як особистість та як матеріальний слідоутворюючий і слідосприймаючий об'єкт навколишнього світу.

Основою встановлення особи є наукова теорія ідентифікації, що означає встановлення тотожності конкретного об'єкта (людини, речі, явища, події, обставини тощо).

На початку розслідування можна виділити дві типові слідчі ситуації в залежності від наявності або відсутності даних про особу злочинця:

- 1) злочин вчинено невідомою особою;

2) злочин вчинено відомою особою, на що прямо вказують потерпілі, свідки, речові докази, або злочинець сам зізнається у вчиненні злочину («явка з повинною»).

У першому випадку дослідження мотиву і мети злочинця, особа якого невідома, покликані перш за все служити дороговказом, в якому напрямку шукати злочинця. Таким чином, встановлення мотиву і мети в ситуації, коли особа злочинця невідома, дозволяє зафіксувати версії щодо обставин та передумов вчинення злочину з подальшим виходом на коло підозрюваних.

У другому випадку, коли є підозрювана особа, потрібно конструювати мотив і мету на основі даних отриманих з біографії особи злочинця, починаючи з його дитинства і до моменту вчинення злочину, а також після, коли це стосується приховування слідів, уникнення правосуддя, отримання злочинних дивідендів тощо.

С.М. Лозова в своїй статті, яка стосується профайлінгу злочинців, наводить ширшу картину ситуацій [100, с. 55]. На її думку, доцільно виокремити чотири слідчі ситуації, коли ми застосовуємо аналіз мети і мотивів особи злочинця: 1) злочин вчинено невідомою особою; 2) особа злочинця встановлена, втім немає можливості з нею взаємодіяти (переховується або мертвий); 3) особа затримана, але зі слідчим не контактує, знання про неї обмежені, мотивацію не встановлено; 4) злочин вчинено, але відсутні знання про жертву, наприклад, неможливо знайти труп; 5) жертва жива, але відмовляється свідчити через суб'єктивні або об'єктивні причини.

Злочини, вчинені в умовах неочевидності, на початкових етапах розслідування надають вкрай мало інформації для встановлення особи злочинця, через що слідчим та оперативним органам потрібно застосовувати всі доступні знання для верифікації слідів та формування доказової бази, яка вказувала б на причетність конкретної особи до вчинення злочину або хоча б допомагала звужити коло підозрюваних. Для цього потрібно звертати увагу перш за все на

матеріальну картину місця злочину та сліди, які дозволять зробити обґрунтовані висновки спочатку про морфологічні, фізіологічні риси, а потім перейти і до формування психологічного профілю невідомого злочинця. Украв важливим також є звернення уваги на спосіб вчинення злочину та характер приховування слідів, що може дати можливість оперувати обґрунтованими версіями стосовно того, з якою особою або психотипом злочинця ми маємо справу.

Зазвичай, можливо виділити дві типові слідчі ситуації на початковому етапі розслідування, коли особа злочинця невідома. У першому випадку дані про потерпілу особу, злочинця та мотиви злочину відсутні. Така ситуація є типовою, вихідною, проблемною та несприятливою для розслідування. Вона формується при надходженні повідомлень про вчинення злочину працівниками поліції або випадковими свідками. У цій ситуації слідчий повинен організувати негайний виїзд і прибути на місце події для його огляду.

Результати огляду місця події виступають основними джерелами інформації про злочин. Основним завданням на початковому етапі є встановлення потерпілої особи (жертви). Після цього виникає можливість проведення слідчих та оперативно-розшукових дій, спрямованих на встановлення мотиви, мету і особу злочинця. Як впливають версії про мотив злочину на встановлення особи потерпілого?

Якщо встановлено особу потерпілого (жертви), перша ситуація переходить в другу, описану далі – за якої є відомості про потерпілу особу, але відсутні відомості про злочинця. Характеристика цієї ситуації збігається з описом першої. Друга ситуація, коли відома потерпіла особа, ґрунтується на основі даних, отриманих у повідомленнях свідків, близьких родичів, знайомих жертви посягання, працівників правоохоронних органів, що були на місці події.

Обстановка місця злочину може містити інформацію про особу злочинця. Основний масив орієнтуючої і доказової інформації про злочинця і його мотив у випадку насильницьких злочинів несе на собі зв'язок «злочинець – жертва».

Основним завданням розслідування при виникненні такої ситуації є встановлення такого зв'язку через родичів і найближче оточення потерпілого. Першочерговими діями в такій слідчій ситуації є наступні: а) огляд місця події і трупа; б) організація і проведення заходів, спрямованих на виявлення найближчого оточення, родичів, друзів, знайомих, товаришів жертви вбивства; в) паралельно з оглядом місця події – огляд прилеглої місцевості, обхід мешканців, які живуть по сусідству; г) попереднє дослідження виявлених матеріальних слідів; д) призначення судових експертиз (отримані в результаті їх проведення відомості допоможуть встановити механізм нанесення тілесних ушкоджень, що дозволить висловити припущення про рівень професійних навичок злочинця, його фізичної і моральної готовності до вчинення злочину, про кількість осіб, які наносили ушкодження); е) допити виявлених свідків; ж) пред'явлення трупа для впізнання тощо [191, с. 20-26].

Найбільш розповсюдженими є попереднє дослідження слідів у ході слідчого огляду і проведення судових експертиз матеріальних слідів злочину. Під попереднім дослідженням розуміється застосування спеціальних знань для визначення належності виявлених слідів до розслідуваної події, одержанню даних про механізм їхнього утворення, встановлення ознак і інших даних, що характеризують злочинця.

Отримання попередніх даних про особу невідомого злочинця відбувається шляхом огляду місця події та дослідження матеріальних слідів, а також встановлення способу вчинення злочину, що дозволить сформулювати попередні версії стосовно мотиву та мети вчинення злочину та, в оптимальному випадку, пошуку злочинця за «гарячими слідами».

Галузями спеціальних знань, що містять головні вихідні дані для одержання відомостей про фізичні дані злочинця по його слідах, є судова медицина, стоматологія, антропологія, дерматологія, ортопедія. Так, у судовій медицині, наприклад, розроблені методики визначення групових ознак людини

по плямах крові, слини, сперми, поту, волосся. Стоматологія містить дані про вікові, патологічні і професійні ознаки зубів, що можуть відобразитися в слідах, що виявляються на деяких об'єктах. Антропологія містить у собі великий розділ морфології людини, зокрема, детально розроблені класифікації ознак зовнішності, дані про будівлю шкірного покриву й опорно-рухового апарата. Дерматологія містить цінні для криміналістів відомості про різноманітні патологічні зміни шкіри людини, в ортопедії мають розділи, присвячені особливостям ходьби здорових і хворих осіб.

Одним з перспективних методів виявлення психічних властивостей невідомого злочинця є психолого-криміналістичний комплексний аналіз слідів на місці події, з метою створення «психологічного портрета» злочинця.

Дані про ознаки невідомого злочинця використовуються для рішення наступних питань: 1) відносяться отримані дані до однієї особи (при розслідуванні, в першу чергу, серійних злочинів або тих, які вчинені групою осіб); 2) яка ступінь вірогідності, конкретності даних про ознаки злочинця; 3) чи немає протиріч у результатах дослідження різних видів слідів; 4) які з ознак злочинця з часом можуть зникнути чи істотно змінитися.

Одним з ефективних способів одержання даних про ознаки невідомого злочинця є ситуаційний аналіз місця події.

Під ситуаційним аналізом місця події варто розуміти методику криміналістичною дослідження місця події, засновану на послідовному вивченні окремих слідів, їхньому зіставленні один з одним, з обстановкою до, під час і після здійснення злочину.

Основною ідеєю судово-експертного ситуаційного аналізу є підсумувати отримуваної з різних слідів інформації про зв'язки і відношення елементів, підсистем, що утворюють матеріальну складову злочину.

Важливо підкреслити, що аналізу необхідно піддавати усі матеріальні сліди злочину, які треба розглядати, як один єдиний об'єкт дослідження. Ситуаційний

аналіз дозволяє по-новому, цілеспрямовано глянути на всю сукупність матеріальних слідів на місці події, забезпечує синтезуючий, інтеграційний підхід до рішення задачі встановлення ознак невідомого злочинця. Проведення ситуаційного аналізу викликає заперечення деяких криміналістів, які вважають, що подібний підхід зменшує роль слідчого і слідчого огляду як засобу здобуття розшукової інформації, а в такому разі експертному дослідженню відбувається підміна слідчого експертом. Але експертне дослідження покликане забезпечити отримання такої інформації із слідової картини місця, події, яка недоступна основним суб'єктам доказування.

Ситуаційний підхід націлений на вивчення особливостей обстановки місця події з використанням спеціальних знань, і на цій основі дає можливість виявити ознаки невідомого злочинця. На практиці ситуаційні дослідження організаційно втілюються в проведення комплексних експертиз, в яких беруть участь експерти різних спеціальностей і кожен з них досліджує джерела розшукової інформації згідно зі своєю компетенцією.

У кримінальному провадженні докази можна поділити на: 1) фактологічні – які спираються в основному на фактичний матеріал; 2) формально-логічні – які спираються на закони формальної логіки; 3) експериментальні – які побудовані на експерименті; 4) емпіричні – які спираються на осмислений і узагальнений досвід [186, с. 209]. О.М. Цільмак пропонує розглядати фактологічний аналіз доказів у кримінальному провадженні [186, с. 216]. Алгоритм реалізації методу фактологічного аналізу відбувається під час п'яти взаємозалежних напрямів діяльності суб'єктів досудового розслідування, а саме: пошуково-формуючого, первинного факторного аналізу, програмно-фактографічного, презентаційного та вторинного факторного аналізу. Результатом застосування методу фактологічного аналізу повинна стати побудована фактологічна матриця, яка обґрунтовує належність доказів та яка лежить в основі процесу доказування.

Для того, щоб отримати достовірні дані стосовно психології злочинця, потрібно дотримуватися принципових моментів дослідження. Серед головних принципів роботи слідчого та оперативних органів в цьому напрямку можна виділити наступні: 1) вірність науковому підходу (критичне, логічне, аналітичне мислення; несприйняття жодного факту на віру); 2) об'єктивність (інтерпретація фактів на основі даних спостереження, які можна перевірити через емпіричний досвід); 3) конкретність (підтвердження правильності судження на основі сукупності та взаємозв'язку доказів, отриманих за допомогою спостереження та емпіричного досвіду); 4) комплексність (недопустимість ігнорування окремих фактів як непідходящих для слідчої версії, формування взаємних зв'язків всіх доказів у їх сукупності); 5) всебічність дослідження; 6) професіоналізм (компетентність, дотримання професійної етики) [67].

Для того, щоб створити надійний психологічний портрет, існують конкретні прийоми, методи та принципи, поєднання яких покликано забезпечити доказову прогностичність психологічного портрета [106, с. 56]. До таких прийомів та правил, зокрема, належить: 1) забезпечення повноти та особливостей психологічного портрету; 2) урахування впливу соціального середовища на формування особи; 3) надання вичерпних, точних характеристик окремо взятому портрету; 4) дотримання таких принципів як вибірковість, достатність, достовірність, цілісність даних про особу злочинця; 5) структуризація особистості, (психо)типізація особи злочинця, врахування його індивідуальних рис, оцінка юридичної обізнаності і кримінального досвіду злочинця; 6) використання різноманітних джерел інформації; 7) реконструкція вчинення злочину; 8) психологічне моделювання та інтерпретація поведінки злочинця.

Складання психологічного портрета злочинця складається з п'яти основних розділів: 1) обґрунтування – аргументована інформація стосовно ознак злочинця, встановлених на основі слідів злочину на місці події і обставин його вчинення (спосіб вчинення і приховання слідів); 2) кваліфікація – характеристика

мотивів вчинення злочину, висування версії стосовно (психо)типу особистості злочинця; 3) ідентифікація – порівняння та ототожнення отриманих даних стосовно особи злочинця з доступними для пошуку особами на основі співпадіння рис (звуження кола підозрюваних); 4) оперативно-розшукові заходи – інформація, яка може сприяти розшуку та затриманню злочинця; 5) прогностичний – моделювання намірів і подальшої поведінки злочинця, подальшого перебігу подій [194, с. 328].

Стадії розробки психопортрета невідомого злочинця можна поділити на п'ять частин: 1) отримання попередніх даних про невідомого злочинця; 2) класифікація, типізація його особи; 3) психологічний опис, виділення суттєвих відрізняючих характеристик; 4) формування кола підозрюваних, версії, планування розшуку злочинця; 5) складення рекомендацій по допиту та вжиттю інших слідчих дій стосовно особи злочинця [44, с. 12].

На думку професора І. Пирога, етапи розслідування мають бути в першу чергу криміналістичним поняттям [128, с. 165]. Автор пояснює це тим, що етапи відіграють суттєве значення для методики розслідування, поділяються на основі критеріїв, які сформовані за наявною стосовно конкретного моменту розслідування інформацією. Це впливає на зміст слідчих ситуацій і формує перелік завдань для їх вирішення.

В криміналістичній літературі у найбільш загальному вигляді етапи розслідування поділяються на початковий та подальший. На початковому етапі відбувається збір усіх можливих даних, зокрема, слідів, доказів, показань свідків тощо, після чого настає подальше розслідування. Для більш детального пояснення дослідник використовує поділ відповідно до завдань, які ставляться в межах слідчих ситуацій на конкретному етапі розслідування. Таким чином, на початковому етапі відбувається: 1) встановлення місця, часу, способу, мотиву та інших обставин злочину, його суті; виявлення, фіксація, вилучення недовговічних (які можуть зіпсуватися, зникнути або бути знищеними) слідів; 2)

ідентифікація, розшук і затримання підозрюваної особи або вибір запобіжного заходу; 3) формування доказової бази, достатньої для пред'явлення підозри особі.

Подальше розслідування в якості основних завдань ставить: 1) перевірка та/або доповнення доказів щодо підозрюваної особи, мотивів її дій; 2) встановлення співучасників і збирання доказів їх вини; 3) встановлення передумов вчинення злочину, вживання заходів щодо їх усунення; 4) відшкодування збитків, заподіяних злочином; 5) доповнення інформації щодо особи підозрюваного для винесення обґрунтованого, справедливого вироку.

Ефективність встановлення криміналістично значимих ознак невідомого злочинця залежить від наступних факторів: 1) отримання інформації про особу шляхом правильної інтерпретації даних, отриманих шляхом аналізу місця злочину та способу його вчинення, особливостей його приховування; 2) логічної та послідовної реконструкції особи злочинця; 3) застосування науково обґрунтованих знань в області психології та психіатрії (застосування доказового підходу та результатів апробованих (рецензованих, англ. *peer-reviewed*) психологічних досліджень.

Класифікація підходів до встановлення особи злочинця відбувається на основі різноманітних критеріїв, наприклад: а) за способом отримання інформації – органолептичні та інструментальні; б) за суб'єктами застосування – пряма робота слідчого або залучення спеціаліста, експерта, фахівця; в) за усталеністю апробації – традиційні або нові, інноваційні методи та засоби.

На практиці стадії ідентифікації особи невідомого злочинця можна поділити на: 1) методи отримання інформації про розшукувану особу; 2) методи пошуку злочинця; 3) методи перевірки причетності особи до злочину і її викриття; 4) методи викриття брехні і приховування слідів та доказів вчинення особою злочину.

Як пише С.М. Лозова, застосування психолого-криміналістичного профілювання особливо корисне у випадку реальних психологічних відхилень у

особи злочинця, про що можна припускати на основі достовірної інформації, отриманої від слідової картини на місці злочину. У зв'язку з цим, особливо продуктивною видається взаємодія слідчого з вузькими спеціалістами: психологами, психіатрами, судмедекспертами [100, с. 56].

Розробка теорії і практики психологічного профілювання належить американським криміналістам J. Douglas, R. Ressler та R. Hazelwood. J. Douglas почав активно займатися цим методом у 1979 році [208; 209]. У 1984 році завдяки його працям ФБР створило власний поведінковий відділ, який займався психологічним профілюванням особливо небезпечних злочинців [213].

Класична методика за Дугласом особливу увагу звертає на спосіб вчинення злочину, слідову картину, особистість жертви. Серед *імовірних* психологічних особливостей особи невідомого злочинця профайлера (криміналіста, який досліджує психологічний профіль злочинця) перш за все цікавлять: вік, стать, раса, родинний стан, службовий статус, рівень розвитку і сексуальної зрілості, імовірність здійснення злочину в майбутньому, наявність кримінального минулого, взаємини з жертвою тощо [100, с. 52].

На думку С.М. Лозової, психолого-криміналістичний портрет застосовується не на основі достовірних, а імовірних знань про особу злочинця, оскільки в ситуації, коли особа достеменно невідома, її психологічний портрет є приблизним, тому в більшій чи меншій мірі відповідає психології справжнього злочинця, який перебуває в розшуку [100, с. 56]. У цьому контексті, психологічно-криміналістичний портрет застосовується не завжди, а в основному у справах про насильницькі злочини, злочини проти життя, здоров'я особи. Портретування найбільш ефективно себе рекомендує в умовах, коли можна справедливо припускати, з огляду на місце події та жертву злочину, що злочинець володіє психологічними або психічними відхилення (хворобливими або патологічними психічними станами).

Для ефективності портретування слідчим та оперативним органам варто дослухатися до експертів-психологів, психіатрів, судових медиків. Вони формують висновок за запитом слідчих та оперативних органів. Такий висновок має рекомендаційний характер.

Досвідчені криміналісти, оперативники, слідчі, володіють знаннями психології та навичками, які дозволяють їм проводити класифікацію психотипу невідомого злочинця без фактичного залучення процедури портретування, однак це не применшує роль експертних органів, які в такому випадку виступають «зовнішнім корегуванням» попередніх висновків слідчого стосовно психотипу невідомого злочинця.

Важливо наголосити, що ПКП не є доказом у розслідуванні, а радше інструментом розслідування і перевірки версій, а також криміналістичного прогнозування. С.М. Лозова називає такі функції ПКП як: 1) інструментальна; 2) прогностична; 3) версійна; 4) уточнююча; 5) моделювання [100, с. 57].

У літературі ми можемо зустріти аналіз мотивів вчинення окремих видів злочинів. Дослідження мотивів з точки зору криміналістики також бере до уваги окремі види. Переважна більшість з тих стосується вчинення насильницьких злочинів.

Особливою увагою в цьому аспекті характеризується криміналістичне дослідження мотивів серійних убивць. Наприклад, як пише в своїй статті ізраїльський дослідник Арнон Едельштейн, мотиви серійних вбивць можуть бути різноманітними, однак часто серед них виділяється думка про те, що певна група людей не гідна життя, через що таких людей, на думку вбивці, потрібно знищувати [215, с. 115]. Як пише професор Едельштейн, травматичний дитячий бекграунд злочинця (переважно, насильство), зокрема, з боку представників цієї групи, яких він потім стане вважати недостойними життя, сприяє формуванню стереотипу в злочинця [215, с. 115].

Профілювання працює у ретроспективі та намагається зрозуміти та пояснити події та характеристики подій, що відбулися в минулому. На практиці це включає команду, яка реконструює мозаїку чи пазл поведінки, характеристик і мотивів убивці. Робота команди триває від дитинства вбивці до останнього вчиненого вбивства.

Цей процес включає різноманітні методи: аналіз місця злочину та взаємодії між вбивцею та жертвою; динаміка місця злочину; фантазія, якою керував злочинець у виборі своєї жертви та в тому, як він ставився до неї; профіль жертви; спосіб вчинення вбивства; та знешкодження тіла.

Профіль також стосується періоду часу після вбивства та включає такі компоненти, як присутність вбивці на похоронах, вбивця, який висловлює співчуття родині в траурі, контакт із поліцією та ЗМІ, збереження частин тіла тощо.

Перевірка версій щодо вчинення злочину однією й тією ж особою ускладнюється у випадку зміни ним способу дій під впливом різних факторів, що стає на перешкоді до процесу профілювання.

Створення профілю серійного вбивці потребує різноманітних методів профілювання, і неможливо обійтися лише одним методом. Бачення злочинця, мотивів його дій, характеристик жертви та місця злочину як однієї цілісної форми є досить важливим для побудови адекватного профілю, який виявиться корисним у розслідуванні. Інша значна проблема полягає в тому, що серійні вбивства є відносно рідкісним явищем (один відсоток усіх випадків вбивств). Це ускладнює створення статистичних даних і визначення спільних характеристик серійних вбивць, а також використання дедуктивних міркувань.

Навіть гірше, коли узагальнення справді робляться з точки зору віку, статі та раси, вони можуть фактично зрушити розслідування в неправильному напрямку. Окрім цього, ми побачили, що була висловлена значна критика щодо фактичної сфери профілювання та методів його роботи, оскільки на нього

впливають суб'єктивні причини, а дослідник не усвідомлює впливу цієї суб'єктивності на профіль, який він буде. Ця критика ще більш доречна, коли йдеться про індуктивне міркування, в якому пастки можуть бути серйозними.

Профілювання часто ґрунтується на типологіях із галузі кримінології. На додаток до твердження, що типології не сформульовані належним чином, що вони містять занадто багато або занадто мало інформації та що їхні категорії не є взаємовиключними чи вичерпними, експериментальне дослідження існуючих типологій не знайшло жодних емпіричних доказів їх точності. Отже, вони не служать міцною базою для профілювання.

Тим не менш, не можна ігнорувати позитивні сторони профілювання. Незважаючи на свої обмеження, кримінологічні типології серійних вбивств допомагають розвинути розуміння основних характеристик серійних вбивць, навіть якщо існують різні типи вбивць. Типології допомагають зрозуміти, чи є серійний вбивця відносно нерухомим чи мобільним, чи є його мотиви психологічними (сексуальними) чи матеріальними, чи є він психотичним, серед інших факторів. Усе це може допомогти у створенні профілю, навіть якщо це не означає 100% успіху.

Відомо, що кримінальне профілювання є лише додатковим інструментом серед різноманітних інструментів, які можуть використовувати слідчі для розкриття справ про серійні вбивства, ми бачимо, що воно може зробити важливий внесок у розслідування. Наприклад, послідовний підпис вбивці, мотиви, які спонукали його здійснювати вбивства, використання певних предметів, які відомі лише деяким людям, методи вбивства або розчленування тіла, які вимагають знань, властивих лише певним професіям, і більше.

Географічно-просторове профілювання особи злочинця можуть значно допомогти розслідуванню щодо місця розташування. У ході аналізу цього аспекту профілювання завданням криміналіста є звуження кола підозрюваних відповідно до отриманої інформації з місця події. Підлягають з'ясуванню місця

перебування до та після вчинення злочину, місце проживання особи злочинця. В ідеалі, за цими ознаками потрібно встановити місцезнаходження злочинця для його затримання.

Як справедливо зазначає професор Едельштейн, профілювання не може замінити собою всестороннє, ретельне, незалежне, професійне розслідування. Профілювання не вказує на конкретну особу злочинця – радше максимально звужує коло підозрюваних. Профілювання не може видалити підозрюваного зі списку підозрюваних просто тому, що він не підходить за профілем, однак його профіль може допомогти з'ясувати особу підозрюваного, заарештованого за допомогою інших методів розслідування [215, с. 119-120].

Для того, щоб покращити доказову базу методу профайлінгу, зробити його застосування точнішим та ефективнішим, потрібно проводити дослідження та експериментальну, емпіричну перевірку в наступних напрямках: 1) перевірка, ревізія психологічних типологій злочинців; 2) глибокий контакт, взаємодія, спілкування, дослідження спійманих злочинців; 3) вивчення «епістемології» злочинця: як довго і яким шляхом він йшов до рішення вчинити злочин; 4) робота з помилками, навчання криміналістів-профайлерів на помилкових профілях; 5) виховання та вдосконалення логічного, критичного мислення слідчих, оперативних органів, експертів, фахівців, що займаються профайлінгом; 6) розробка комп'ютерних програм, що виявляють людські помилки в профілюванні і слугують помічником слідчого.

Як пише А. Едельштейн, такі підходи до обробки інформації в рамках криміналістичного профайлінгу злочинців справді допоможуть підвищити процент розкриття злочинів, сприятимуть засудженню винних і виправданню осіб, які не вчиняли злочин [215, с. 120].

Для притягнення особи до відповідальності знання мотиву не завжди є обов'язковим. Тим не менше, якщо слідчий не може чітко сформулювати мету і мотив – це вагомий недолік розслідування, через що воно може вважатися

неповним або недосконалим [82, с. 311]. Відповідні проблеми можемо побачити і в судовій практиці. Наприклад, невстановлення мотиву у справі № 466/9158/14-к (постанова від 01.03.2018) було визнано касаційним судом істотним порушенням процесуального закону, що відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 438 КПК України стало підставою для скасування вироку [23].

Тонка грань між мотивами робить його точне встановлення нетривіальною задачею, через що його помилкове встановлення не є виключенням, однак відсутність розуміння мотиву і мети вчиненого правопорушення виглядають ще гірше. Такі недоліки доказовості мотивів пов'язані насамперед з тим, що мотив належить до сфери суб'єктивних психологічних переживань, тому буквально «залізити в голову» невідомому злочинцю криміналіст не здатний, хоча сам процес встановлення/реконструкції мотиву і мети цілком можна описати цією метафорою, отже, такою є спроба «залізити в голову» невідомому злочинцю, аби зрозуміти чому та навіщо він вчинив злочин.

В.Е. Turvey пише, що з'ясування мотиву відбувається опосередковано, на основі фактів, встановлених з місця події, а також способу вчинення злочину [239, с. 311]. Завдання ускладнюється ще й тим, що мотив не належить до сфери чітко усвідомлюваних, раціональних речей, через що може не усвідомлюватися злочинцем до та в момент вчинення злочину – в повній мірі, як усвідомлена передумова, причина власної поведінки. З психологічної точки зору, це не дивно, оскільки індивіду спокійніше не усвідомлювати тих жахливих пристрастей, усвідомлення яких може привести особу до екзистенційної кризи. У таких випадках краще не запитувати себе, не усвідомлювати гірку правду.

Щоб отримати достовірний висновок про мотиви невідомого злочинця, перш за все потрібно звертати увагу на факти, встановлені під час розслідування. В.Е. Turvey, посилаючись на С. О'Нара [230, с. 14], зазначає, що для встановлення обставин справи та реконструкції мотиви обов'язково опитати свідків та

дослідити місце злочину. У сукупності отримані дані мають дозволити слідчому відтворити дії злочинця до, під час та після вчинення злочину.

На думку Д. Леонарда [222, с. 447], мотив неможливо встановити безпосередньо, через що його реконструкція повинна проводитися на основі фактів, які можуть бути доведені прямо. Такі факти мають корелювати з іншими діями особи невідомого злочинця: як діями до, так і після вчинення злочину, включаючи інші злочини, правопорушення чи дії, вчинені особою.

На думку Д. Леонарда, аналіз обставин справи стосовно мотиву може привести до трьох видів висновків: 1) що нам може бути відома особа, яка вчинила злочин; 2) що нам відоме лише винне діяння (лат. *actus reus*); 3) що нам відома *mens rea* (лат. винна воля, винний розум, простіше, вина).

Як пише в своїй статті A.F. Sarch, дуже часто маємо справу з єдністю *actus reus* та *mens rea*, так як для кваліфікації злочину потрібен зв'язок між виною та винним діянням [237, с. 3]. J. Dressler в своїй книзі справедливо відносить *actus reus* до об'єктивної, зовнішньої сторони злочину, а *mens rea* – до суб'єктивної, внутрішньої [214, с. 93]. J. Dressler пояснює *actus reus* як вольову дію, що спричиняє суспільно небезпечні наслідки.

Без повного та всебічного дослідження, ким була жертва, якою є обстановка та спосіб вчинення злочину, встановлення мотиву невідомого злочинця уявляється архіскладним завданням. Серед факторів, які ускладнюють розслідування, можна назвати: 1) відсутність речових доказів; 2) небажання свідків взаємодіяти зі слідством; 3) слідчі помилки, наприклад, стосовно пошуку, збору, обробки слідів, даних; зволікання, що призводить до знищення, зміни, пошкодження доказів тощо.

Застосування наукового підходу при встановленні мотиву вимагає не стільки обґрунтування кожної версії стосовно мотиву, скільки «відсікання» будь-якої версії, яка не корелює зі спостереженнями, емпіричними фактами, доказами.

Інакше кажучи, якщо обґрунтування мотиву не має під собою жодної доказової бази, це не має бути робочою версією.

Під обґрунтуванням (англ. *rationale*) мотиву злочину ми розуміємо набір причин або логічну основу поведінки чи певного переконання особи. Обґрунтування мотиву – це в першу чергу встановлення зв'язку між *actus reus* і *mens rea*. Мотив не є прямим доказом, а радше опосередковує прямі докази. Встановлення мотиву допомагає звузити коло підозрюваних, збагатити доказову базу, посилити взаємозв'язок фактів розслідування, в ідеалі – встановити особу злочинця або відповісти на питання, чи мав місце злочин [239, с. 313].

В.Е. Turvey пише, що криміналісту потрібно розуміти, яку мотивацію він досліджує і яка мета її встановлення. У цьому контексті, важливо відрізнити мотивацію під час вчинення злочину та мотивацію злочинця взагалі – як особливість, рису характеру, яка не змінюється з часом. В.Е. Turvey наводить приклад: злочин може бути вчинено в стані гніву, але це не є стабільною рисою характеру (холерик), а може бути ситуація, коли ці риси співпадають – злочин було вчинено в стані гніву особою, для якої гніватися є рисою характеру. Відтак, індуктивний (номотетичний) підхід до встановлення мотиву є спробою вгадати, якого злочинця ми шукаємо і яким він буде на момент, коли його знайдуть. Дедуктивний (ідеографічний) підхід прагне встановити стан злочинця в момент вчинення злочину – без передбачень на майбутнє, як це робить номотетичний підхід.

І. Бойченко в розділі Філософського енциклопедичного словника (2002 рік) зазначає, що номотетичний метод – це ідея, розроблена видатним німецьким філософом Імануїлом Кантом, і має на увазі пізнавальну діяльність розуму зі встановлення об'єктивних законів і правил, які діють для переважної більшості випадків, тобто, об'єктивно. Надалі під цим терміном («номотетичний») розумілося виявлення загальних закономірностей в природничих науках [12, с. 432].

Л.В. Копець детально пояснює номотетичний та ідеографічний підходи до вивчення особистості [73]. Вона зазначає, що вперше постановка питання саме таким чином належить Гордону Оллпорту, який в своїй книзі від 1937 року констатував потребу звертати увагу на особливі, специфічні риси особистості, таким чином, більше уваги звертати на ідеографічний підхід [207, с. 292-294]. Отже, ідеографічний підхід має на увазі те, чим особа відрізняється від інших, в чому полягає її унікальність, нехтуючи при цьому номотетичним підходом, який розглядає особистісні риси як частину загального природничого підходу, де така риса в більшій чи меншій мірі властива всім людям внаслідок об'єктивних природних (біологічних) закономірностей.

Л.В. Копець серед переваг номотетичного підходу вказує широту його застосування, точність, відтворюваність, прогностичний потенціал; однак, серед недоліків: відсутність пояснень з суб'єктивної, індивідуальної точки зору, відсутність особистісного контексту, «нежиттєвість», механічність.

Застосовуючи ідеографічний підхід, ми не порівнюємо дані про особу злочинця з іншими, а досліджуємо його конкретний випадок та «внутрішню логіку». Серед переваг такого підходу Л.В. Копець вказує глибину дослідження особистого випадку, яскравий життєвий досвід вивчення. Основними недоліками такого підходу є брак науковості, об'єктивності, неможливість встановити загальні закономірності для всіх типологій злочинців, недостатня точність, несистематичність даних, суб'єктивізм інтерпретації.

Таким чином, можна стверджувати, що номотетичний підхід розглядає особистість як окремий випадок в загальній картині, а ідеографічний підхід є описовим, фіксує окремий випадок як дійсно унікальний без прив'язки до загальної картини.

Можливим шляхом розв'язання протиріччя між цими підходами є використання на першому етапі описової характеристики в рамках ідеографічного підходу з переходом в дослідження на основі підходу

номотетичного, тобто, загального, закономірного, доказового, емпіричного, наукового.

Якщо ми реконструюємо мотив з місця події, має сенс застосовувати ідеографічний підхід, не роблячи при цьому далекосяжних висновків про особистість злочинця наперед (прогнозування поведінки), якщо місце події не дає нам для цього достатніх підстав. Такими підставами можуть бути незвичайні докази, які справді можуть дати доказовому базу стосовно особистості злочинця взагалі, наприклад, відеозапис злочинця і жертви, докази захоплення окремими видами порнографії, особистий щоденник, записи в соцмережах, членство в гуртках тощо. Такі докази, встановлені в ході розслідування прямо на місці злочину є радше удачею, везінням, ніж типовим випадком.

Таким чином, мотив, встановлений з місця злочину, тісно прив'язаний до моменту злочину. Як пише В. Turvey, поведінка злочинця на місці події є надійним показником того, що насправді відбувалося [239, с. 314].

В. Turvey зазначає, що мотивація злочинця є абстрактною конструкцією, більше того – є динамічною, змінною у часі, через що можлива ситуація, коли один і той самий вид злочину вчиняється злочинцем з різних мотивів [239, с. 315].

В. Турвей зазначає, що, якщо ми хочемо встановити мотивацію злочинця окремо, нам доведеться шукати допомоги спеціалістів у галузі клінічної психології або психіатрії, оскільки це галузь їх досліджень. З криміналістичної точки зору мотивація невідомого злочинця найкраще встановлюється слідчим, який реконструює її на основі слідів на місці злочину і лише в межах цієї події, не переходячи значних часових рамок глибоко в минуле або майбутнє від події злочину.

В. Турвей виділяє два види злочинців на основі отриманої з місця події інформації: інструментальні та експресивні. Інструментальні злочинці переважно планують злочин та приховують сліди, мета вчинення злочину переважно є корисливою. Експресивні злочинці вчиняють злочин під впливом сильного

емоційного стану, їх мотив носить особистий характер і пов'язаний з гнівом, ревностями, образою; може мати місце динаміка влади або мотив задоволення сексуального потягу.

На думку D. Kennedy [221, с. 135], інструментальні злочинці є більш хитрими, виваженими, холоднокривними. Від них не можна очікувати необдуманих кроків або вибухів гніву під час вчинення злочину.

В. Турвей, коли пише про обґрунтування мотиву, посиляється на роботи Н. Petri [232, с. 15] та Р. Yarvis [242, с. 3, 9]. Зокрема, мова йде про внутрішні та зовнішні фактори мотивації особистості, де внутрішні походять від особи, а зовнішні – від навколишнього (соціального) середовища. Вони можуть бути короткотривалими або довгостроковими (патологічними). Патологічні фактори включають негативні спадкові патерни поведінки в сім'ї, непередбачуване, нестабільне середовище в родині, відсутність безпеки та дитячі травми [242, с. 9]. В. Турвей наголошує, що такі міркування найкраще залишити психологічній експертизі, оскільки вони прямо не добуваються зі слідів місця злочину [239, с. 315].

На думку В. Turvey та його колег, в ситуації, коли особа злочинця відома і є можливість встановити контакт, допитати особу, варто звертати увагу на такий чинник як ідеологія, для роз'яснення мотивації злочинця. Наприклад, встановлення прихильності злочинця до конкретної ідеології дозволяє з'ясувати мотив та мету, до якого підштовхує злочинця етнічний, релігійний, соціальний або політичний рух.

Як пишуть в своїй роботі R. Eidelson & J. Eidelson, найбільш небезпечні ідеології побудовані на таких ідеях як: 1) вразливість соціальної групи; 2) загальна та особлива несправедливість (особлива – дискримінація по відношенню до конкретної соціальної групи, меншини); 3) недовіра до опресорів (англ. *oppressor* - гнобитель, пригноблювач); 4) віра у перевагу та

привілейованість опресорів; 5) безпорадність дискримінованої групи внаслідок вищезазначених чинників [216, с. 189-190].

Прикладом таких упереджень може бути ставлення криміналізованої особи («професійного» злочинця, крадія) до правоохоронних органів та їх представників, органів державної влади та самоврядування, професійних політиків, громадського порядку та моралі в цілому.

У 1968 році Карл Леонгард запропонував концепцію «акцентуованої» особистості [223]. Під акцентуацією автор розумів конкретну рису характеру, яка виділяється серед інших, і за несприятливих обставин (негативні психогенні фактори) може розглядатися як патологічна (ми називаємо це негативною нейровідмінністю). Типологія акцентуацій Леонгарда поділяється на три типи (темперамент, характер, особистість) і налічує 12 видів (акцентуацій), залежно від типу, наприклад: А. За темпераментом: 1) гіпертимний (жвавий, авантюрний); 2) дистимний (фізично слабкий, сумний, задумливий, меланхолійний); 3) афективно-лабільний (реактивний, залежний від середовища, спрямований на авторитет та уподібнення, імітацію); 4) афективно-екзальтований (пафосний, мрійливий, романтичний); 5) тривожний; 6) емотивний (співчутливий, невпевнений, занадто співпереживаючий). Б. За характером: 7) демонстративний (найкращий відповідник англ. *showboating* – хвалькуватий, бравадний) (самовпевнений, завищені очікування до оточуючих); 8) педантичний (сумніваючийся, перевіряючий, завищені очікування до себе, іпохондричний); 9) підозріливий; 10) збудливий (найкращий відповідник – холерик, «вибуховий», «реактивний» характер. В. За особистістю: 11) екстраверт; 12) інтроверт; можливий синтез – амбіверт (в окремий вид не виділено).

Зі зростанням критики наукових претензій психоаналізу типологія акцентуацій втратила свою актуальність, оскільки методологічно базувалася на здобутках психоаналізу. Варто зауважити також і те, що будь-яка подібна до зазначених у попередніх двох абзацах типологія є лише орієнтовною, а наведені

типології конкретно Леонгарда і Личка є застарілими і не пройшли емпіричну перевірку. Окремим аргументом, який доповнює критику, є те, що підстави побудови типології є необ'єктивними, неочевидними і недоказовими, а критерії поділу не дозволяють однозначно стверджувати, що один вид не перетинається з іншим, коли особа проявляє ознаки двох і більше видів з типології одночасно. Така критика робить подібні типології недостатньо науково обґрунтованими або як мінімум такими, що потребують належної емпіричної оцінки (перевірки). Відповідно, слідчий у своїй діяльності не може користуватися ними для оцінки мотиву і мети, а також характеристики психологічного профілю злочинця з науковою виваженістю і точністю. Такі типології слугують радше орієнтиром для пошуку злочинця до того моменту, поки не буде встановлено емпірично обґрунтовану базу доказів (слідів) стосовно особи злочинця.

Як зауважує Р.В. Карпенко [62, с. 144], типологія злочинних особистостей знайшла увагу і серед вітчизняних дослідників. Наприклад, Н. Мачинська, О. Завойська в своїх роботах виділили п'ять основних психотипів [108, с. 110-111]: параноїд, епілептоїд, істероїд, гіпертим, шизоїд. Також подібні напрацювання можна зустріти в працях С. Ніколаєнко [120, с. 81-82].

У 1979 році клінічний психолог, професор А. Groth провів дослідження понад 500 гвалтівників [218]. У результаті проведеної роботи він виявив, що зґвалтування є складним злочином і що важливе місце у його вчиненні займають психологічні детермінанти поведінки (мотиви). На основі висновків професора Грота з'явилася поведінково-мотиваційна типологія, яка використовується для розслідування насильницьких злочинів.

Р. Hazelwood розвинув мотиваційну типологію гвалтівника далі, помістивши поведінку правопорушника в одну з чотирьох класифікації: 1. Самоствердження (англ. *power reassurance*). 2. Нав'язування своєї влади (англ. *power assertive*). 3. Гнів (англ. *anger retaliatory*). 4. Садизм [219, с. 160-170].

Перший тип поведінки можна також назвати відновленням контролю (повернення впевненості в собі). Він має на меті відновити почуття влади у злочинця за допомогою «легкого» насильства – нелетальним способом. Така поведінка свідчить про відсутність впевненості та відчуття особистої неповноцінності з боку правопорушника. Така поведінка також може проявлятися в якості обґрунтування, виправдання, раціоналізації дій злочинця, нібито правопорушення відбувається за мовчазною згодою або по вині жертви [239, с. 318]. В. Turvey розподіляє приклади такої поведінки злочинця за видами: вербальні приклади, сексуальна поведінка кривдника, фізична поведінка («мова тіла»), *modus operandi*, *signature* (характерна, специфічна, особлива поведінка, або краще – сигнатура).

Для кращого розуміння ми можемо назвати особливу поведінку злочинця «підписом» або «сигнатурою». Тут це означає специфічну рису злочинця, яка проявляється як результат його поведінки понад необхідну для вчинення злочину, якою є *modus operandi* – спосіб вчинення злочину. Отже, сигнатура виходить за межі *modus operandi* і є специфічною рисою злочинця. Розуміння сигнатури правопорушника допомагає адекватній інтерпретації, або відображенню, його глибинних індивідуальних рис, життєвого досвіду, психологічних потреб. Встановити сигнатуру дуже непросто, оскільки її від *modus operandi* відділяє тонка грань, заувага якої є привілеєм кваліфікованих та досвідчених слідчих. Шанси на встановлення сигнатури злочинця підвищуються, коли слідчий має справу із серійним злочинцем і може дослідити його «прогрес» і особу в динаміці. У цьому випадку шанси «вловити» сигнатуру злочинця вищі.

Вербальна поведінка злочинця, який прагне відновлення контролю нелетальними методами, полягає у вдаваній ввічливості, цікавості до жертви, бажанні показати себе з кращої сторони, ніж насправді. Злочинець немовби вибачається перед жертвою, доводить, що він не такий. Він задає багато запитань про стан жертви, багато вибачається, запевняє, що він би ніколи не завдав жертві

шкоди, що він не такий поганий, як всі інші. Сексуальна поведінка проявляється в спробі прелюдії, а також спробі вдати, що жертва дала згоду на статевий акт. Фізична поведінка полягає в мінімальному застосуванні сили. У крайньому випадку може перейти до погроз або залякування, демонстрації зброї. *Modus operandi* такого злочинця проявляється в слідкуванні за жертвою, яку він обирає неподалік від свого місця проживання і здійснює напад на неї у комфортному для себе місці, коли жертва самотня або з маленькими дітьми. Припиняє насильницькі дії у випадку опору; посилює у випадку пасивності. Сигнатура такого злочинця проявляється в тому, що він може вдавати приязні стосунки з жертвою після вчинення злочину, наприклад, надсилати квіти, запрошувати на побачення, телефонувати, питати, як справи, тощо. Бувають випадки вуайеризму до або після вчинення нападу.

Як можна побачити, для злочинців з цим типом поведінки характерна яскраво виражена еротоманія. Вони щиро впевнені, що жертва сама хотіла «контакту», а зловмисник просто задовольнив їх спільне бажання («я дав їй те, чого вона сама хотіла»). Через задоволення своєї хворобливої фантазії про «побачення» (яким злочинець це собі уявляє) він відновлює контроль над ситуацією і самосприйняттям, впевнившись, що жертва, як він це собі пояснює, не позбулася/не відмовила йому, значить його фантазії були цілком виправдані і все відбулося, як він того і бажав (утвердився в своїй вірі, що «почуття» як мінімум взаємні). Відтак для такого злочинця згвалтування приборкує сумніви стосовно самого себе, через що іменується відновленням контролю, або владним заспокоєнням (заспокоєнням у владі).

Power assertive behavior (поведінка агресора) на місці злочину є компенсаторною із використанням агресивних засобів тиску та насильства. Тут вже злочинець не приховує, що він є агресором. Його завдання – продемонструвати свою силу, вищість, домінантність і утвердити свою владу над жертвою. Така поведінка спричинена невпевненістю в своїй позиції та

адекватності, через що в злочинця виникає внутрішня потреба довести свою домінацію. Вербальна поведінка полягає у великій кількості образ, наказів, ненормативної лексики (аб'юзивна поведінка). Сексуальна поведінка асертивного агресора полягає в тому, що він поводить з жертвою як з об'єктом, як з «іграшкою», яка не має для злочинця жодної цінності; жодних заборон сексуального характеру не бачить. Фізична поведінка асертивного типу злочинця полягає в застосуванні помірної або надмірної сили, насильства, або особливої жорстокості стосовно жертви, що посилюється пропорційно опору насильству або залежно від сексуальної дисфункції злочинця. Способом вчинення злочину є застосування грубої сили для подолання опору, контроль тіла жертви (закривання рота, заламування рук, знерухомлення), погрози вбивством, застосування зброї. Жертва обирається заздалегідь або випадково. Напад здійснюється в безпечному від викриття, відносно безлюдному місці. Сигнатура таких злочинців може полягати в тому, що з часом вони стають «хоробрішими» і можуть залишати по собі ознаки, які можуть привести до їх ідентифікації. Таким чином вони насміхаються над правопорядком та правоохоронними органами, задовольняючи свій егоцентризм. Сигнатура стосовно жертви може проявлятися в показовому задоволенні статевої пристрасті неприродним шляхом, застосуванню секс-іграшок при здійсненні злочину тощо.

Поведінка гніву характеризується ознаками на місці злочину, за якими можна встановити, що злочинець під час його здійснення проявляв свою ненависть до жертви, групи осіб, установи або символу [239, с. 321]. Така поведінка характерна не тільки для зґвалтування, але й для вбивств, домашнього насильства, хуліганства, нанесення тяжких тілесних ушкоджень. Вербальна поведінка полягає в звинуваченні жертви, доведенні своєї правоти за будь-яку ціну, ненормативна лексика, заперечення, небажання чути аргументи або думки іншої сторони. Сексуальна поведінка схожа на асертивний тип і полягає в приниженні жертви. Секс в цьому випадку є продовженням нападу. Фізична

поведінка полягає в нанесенні великої кількості ударів, побитті жертви (виміщення гніву на об'єкті). Способом вчинення злочину є незапланований напад через втрату емоційної рівноваги або запланований напад, особливо, якщо це стосується представника конкретної групи або групи осіб (злочини на ґрунті ненависті). Час та місце правопорушення можуть бути випадковими; залежать від того, чи є поблизу «мішень» для виміщення гніву і чи втратив злочинець емоційну рівновагу. Через ці ознаки такі злочини через поведінку виміщення гніву вчиняються спорадично раз-по-раз. Можна сказати, що психічна властивість злочинця така як слабкий самоконтроль, висока підозрілість до оточуючих, нетерплячість, гнівність, озлобленість, тривожність, при втраті самоконтролю переходять в психічний стан гніву, в якому вчиняється правопорушення. Якщо напад запланований, властива підготовка із застосуванням вогнепальної або холодної зброї (наприклад, для здійснення теракту або вчинення злочину на ґрунті ненависті, наприклад, стрілянина в церкві, масове вбивство мігрантів тощо). Сигнатура такого злочинця майже завжди проявляється в застосуванні грубої сили та нападу одразу, а вже потім в модифікації цієї поведінки, і закінчується з емоційним виснаженням самого нападника. Напад може стосуватися осіб або групи, які, на думку нападника, завинили перед ним, тому їм потрібно помститися і принизити їх, «завдати їм урок». Кількість ударів перевершує необхідну для вбивства, застосування холодної зброї є типовим, проникаючі рани можуть за глибиною досягати руків'я зброї. Застосування вогнепальної зброї зазвичай є запланованим. Розчленування трупа приховує мотив зганьбити, зневажити особу жертви або частин її тіла, які, на думку злочинця, достойні ганьби і приниження (рот, руки, статеві органи). Прикладом сигнатури такого злочинця може бути те, що з часом він завдає однакову кількість ножових поранень, які значно перевершують необхідну для заподіяння смерті кількість, наприклад, 99 ударів ножем [239, с. 322].

Типовим прикладом із судової практики є поєднання зґвалтування жертви та її вбивства. Відповідно до постанови ККС ВС від 27 вересня 2022 року у справі № 722/169/20¹, винну особу засуджено до 15 років позбавлення волі за вчинення злочинів, передбачених п. 10 ч. 2 ст. 115, ч. 4 ст. 152 КК України. Згідно з фабулою, обвинувачений прийшов до помешкання потерпілої, з метою насильницького вчинення статеві зносини природним способом і наніс жертві легке тілесне ушкодження, повалив її на підлогу. Застосовуючи фізичне насильство, він здійснив насильницький статевий акт, після чого завдав ударів колюче-ріжучим предметом, чим спричинив легкі, середньої тяжкості та тяжкі тілесні ушкодження. Надалі з метою приховування слідів злочину і своєї участі в ньому він перерізав горло потерпілої ножом, в результаті чого постраждала загинула на місці, а обвинувачений покинув місце вчинення злочину.

Місцевим судом обвинуваченого було виправдано, обґрунтовуючи своє рішення на доводах сторони захисту про відсутність знарядь вчинення злочину, відбитків пальців, слідів взуття на місці події та на недоведений мотив заподіяння смерті потерпілій. Суд касаційної інстанції залишив вимоги касаційної скарги залишено без задоволення, вказано, що рішення суду апеляційної інстанції містить необхідні та достатні докази вини засудженого, зокрема, вказано мотив та мету вчинення злочинів, таким чином, викладено фактичні обставини зґвалтування та вбивства потерпілої особи.

Інший приклад. У постанові ККС ВС у справі № 318/1011/19 від 13 червня 2023 року² суд відмовив у задоволенні касаційної скарги, залишивши вирок без змін. Відповідно до фабули, між винуватцем та потерпілим після вживання спиртних напоїв відбулася бійка, в результаті чого потерпілому було нанесено тяжкі тілесні ушкодження, в результаті чого наступила смерть. Винну особу було

¹ Постанова ККС ВС від 27 вересня 2022 року у справі № 722/169/20. <https://opendatabot.ua/court/106598643-0abaf81954303616ddcad7be183a34fc>

² Постанова ККС ВС у справі № 318/1011/19 від 13 червня 2023 року. <https://opendatabot.ua/court/111742754-f12710d2d5bc1ca71f5f31cbc9e30b5a>

засуджено до 11 років позбавлення волі за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 115 КК України. Сторона захисту в суді апеляційної інстанції вимагала скасування вироку через помилку у кваліфікації діяння свого підзахисного, мотивувавши вимоги апеляційної скарги тим, що обвинувачений перевищив межі необхідної самооборони і не мав умислу на заподіяння смерті потерпілому. Судом апеляційної інстанції скаргу винного відхилено, вирок місцевого суду залишено без змін. Суд касаційної інстанції доводи про перевищення меж необхідної самооборони відхилив по причині явного неспівпадіння мотиву у діях засудженого, позаяк перевищенням меж необхідної оборони визнається умисне заподіяння тому, хто посягає, тяжкої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обставинці захисту, в той час як засуджений був нападаючою стороною, а не перебував у захисті від посягання на його життя; мав мотив заподіяння смерті потерпілому, що і відбулося. У даному випадку, під час розслідування було чітко встановлено мотив на заподіяння смерті потерпілому, що потім було доведено стороною обвинувачення в суді.

Садистська поведінка характеризується (сексуальним) задоволенням злочинця від болю та страждань жертви. На думку В. Турвея, основна мотивація такої поведінки – сексуальна, однак виражена в насильстві і тортурах жертви [239]. Аби жертва потрапила в пастку, злочинець просить її про допомогу. Це може бути прохання допомогти з речами, підказати дорогу, спроба завести бесіду, сказати, що особа нагадує злочинцю його друга/сестру/мати/сусідку тощо. Основна ціль такої поведінки – завоювати довіру жертви. Коли відбувається напад, використовує аб'юзивну лексику та вимагає шанобливого поводження до себе, як до хазяїна, володаря, пана. Сексуальна поведінка злочинця полягає в отриманні задоволення від нанесення шкоди і страждань жертви, застосуванні сторонніх предметів для проникнення в її тіло, задоволенні статевої пристрасті неприродним шляхом. Жертва знерухомлюється за допомогою бондажу при вчиненні злочинних насильницьких дій, перед цим або

після може утримуватися в клітці. Злочинець часто вдається до грубого анального сексу з примусом до феляції після цього, може записувати акт злочину на аудіо, відео, робити фотографії тощо. «Сувеніри та трофеї» зберігає в таємниці, але не в недоступних місцях, наприклад, вдома, на роботі, з собою в транспорті тощо. Отримує сексуальне задоволення від побиття та нівечення тіла жертви, її геніталій або еротичних зон. Може гніватися та посилювати насильство у відповідь на опір жертви або, навпаки, через її поступливість.

Ця група злочинців обирає професію або видає себе за професіонала в авторитетній сфері, де вони можуть бути керівником і застосовувати силу, або, простими словами, керувати, роздавати вказівки, накази. Злочини ретельно плануються і виконуються методично. Жертва обирається з числа емоційно вразливих, з низькою самооцінкою, довірлива. Пасткою служить добре прихована та контрольована територія або локація злочинця. Це може бути його автомобіль, підвал, гараж, готельний номер тощо. Вбивство жертви слугує запобіжним актом від викриття.

Сигнатура таких злочинців полягає в застосуванні великого різноманіття засобів для катування та тортур. Жертви обираються з невідомих, незнайомих, неблизьких злочинцеві людей, що покликане відвернути від нього увагу, оскільки він ніяк не пов'язаний з жертвою (ні сімейно, ні по роботі тощо; жертвою може бути людина з вулиці, жінка або чоловік, які займаються проституцією, наркоманією, переховуються від переслідувань тощо).

Причини формування такої поведінки злочинця В. Турвей називає найбільш індивідуально складними [239, с. 323]. Метою злочинця є формування страху та підкорення жертви і статеве задоволення через завдання їй болю і страждань. Посмертні ушкодження статевих органів не відносяться до садистської поведінки, так як жертва має бути притомною для отримання задоволення садистом. До цього типу поведінки також не відносяться несексуальні тортури з метою отримання вигоди від жертви.

В. Турвей описує ще один тип поведінки – виконавча, або адміністративна поведінка (інструментальна). Вона покликана задовольнити отримання фінансової, матеріальної, особистої вигоди. Адміністративну поведінку можна знайти в усіх типах вбивств, пограбувань, крадіжок зі зломом, підпалів, вибухів, викрадень людей і більшості форм службових злочинів. Така поведінка не обов'язково задовольняє психологічні, психічні чи емоційні потреби.

Адміністративну поведінку можна далі розбити на орієнтовану на прибуток (вигоду) поведінку та цілеспрямовану поведінку (орієнтовану на ціль, мету; у В. Турвея: *goal-oriented behavior*).

Поведінка, орієнтована на прибуток, призводить до матеріальної або фінансової вигоди. Приклади такої поведінки включають катування за гроші або інформацію, крадіжки цінних речей і поведінку, спрямовану на пошук наркотиків, наприклад крадіжки або проституція дітей. Вербальна поведінка, наприклад, грабіжника характеризується перепитуваннями стосовно справжньої вартості майна, кількості грошових коштів тощо – вираженням інтересом до матеріальної «наживи».

Злочинець не проявляє інтересу до тривалого правопорушення і прагне закінчити злочин якомога швидше. Сигнатура такого злочинця може полягати в хвалькуватості, яку він проявляє пролонгацією злочинних дій без отримання кінцевого результату, немовби насміхаючись, що його можуть впіймати, або коли залишає на місці злочину особисті речі або знаки (символи, сліди).

Орієнтована на мету поведінка злочинця переслідує його особисту ціль, наприклад, усунення загрози або свідка. Вербальна поведінка обмежена, оскільки не слугує цілі злочину. Сексуальна поведінка іррелевантна, адже також не є функціональною для цього типу злочинної поведінки. В. Турвей вказує, що наявність статевого акту вказує на те, що це вже не орієнтована на мету поведінка. Фізична характеристика полягає в зосередженні злочинця на

виконанні завдання. Способом вчинення злочину є ліквідація перепони або загрози. Злочинець прагне завершити злочин якомога швидше.

В. Турвей робить справедливе зауваження, що виконавча поведінка є найпростішою і не пов'язана з глибокими психологічними переживаннями [239, с. 326]. Автор наводить приклад крадія, який поцупив гаманець жертви у громадському транспорті. Глибоких переживань у крадія це не викликає, хіба що хвилювання, коли він вчиняє злочин вперше; у подальшому такі злодії вчиняють злочин майже на автоматизмі, довівши до найвищої досконалості свою спритність та вправність.

Корисливий мотив злочину – один із найпоширеніших мотивів. Існує велика кількість прикладів судової практики, де домінуючим мотивом вчинення КП є корисливий мотив.

Наприклад, у справі № 565/1354/19 зловмисники здійснили вбивство на замовлення. Відповідно до постанови Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 20 жовтня 2022 року³, залишено без змін вирок суду першої інстанції. Відповідно до фабули справи, встановлено вину осіб, що входили до складу злочинної організації, у вчиненні убивства на замовлення. Суди попередніх інстанцій встановили, що Так, на початку лютого 2019 року один із обвинувачених організував та очолив організовану злочинну групу, до якого за грошову винагороду у розмірі \$2000 залучив трьох інших осіб, які 06 лютого 2019 року погодилися на його пропозицію та вступили до організованої злочинної групи з метою умисного протиправного заподіяння смерті потерпілій особі. 07 лютого 2019 року приблизно о 22:40 троє членів злочинної організації, за попередньою змовою, за замовленням керівника злочинної організації, здійснили напад на постраждалого, коли той знаходився на території свого домогосподарства, нанісши йому щонайменше два удари дерев'яною битою по

---

³ Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 20 жовтня 2022 року у справі № 565/1354/19. <https://opendatobot.ua/court/106988921-885f887e5242e634593e12a0a2ad44a4>

голови, після чого здійснили щонайменше п'ять пострілів з автоматичної вогнепальної зброї, в результаті чого постраждалий загинув. У апеляційній скарзі сторона захисту послалася на відсутність в діях обвинувачених корисливого мотиву та недоведеність обставин вчинення злочину. Апеляційним судом вирок залишено без змін. Суд касаційної інстанції доводи сторони захисту відкинув, вирок залишив у силі. Вина та наявність у діях засуджених складу злочину підтверджується слідчими експериментами, в ході яких кожен із причетних осіб, учасників злочинної організації, вказував про домовленість щодо передачі замовником орієнтовно \$2000 та вогнепальної зброї, за допомогою якої було здійснено вбивство. Суд не погодився з аргументами сторони захисту про відсутність корисливого мотиву вчинення злочину, зазначив, що дії виконавців кваліфікуються за п. 6, 11, 12 ч. 2 ст. 115 КК (убивство з корисливих мотивів, вчинене на замовлення, за попередньою змовою групою осіб).

Інший приклад. У справі № 404/3767/20⁴ двох осіб за крадіжку вогнегасника було засуджено за ч. 2 ст. 185 КК і звільнено від відбування покарання на підставі ст. 75 КК з випробуванням із іспитовим строком в 1 рік. Судом першої інстанції встановлено мету і корисливий мотив вчинення злочину, що заперечувалося захисником обвинувачених у апеляційній скарзі. Суд касаційної інстанції визначив, що мотив вчинення крадіжки не обов'язково має бути корисливим, щоб бути обов'язковим елементом складу злочину. Своє рішення мотивував тим, що у диспозиції ст. 185 КК відсутня вказівка на такі обов'язкові ознаки суб'єктивної сторони крадіжки як корисливий мотив і мета, а крадіжка вважається закінченою з моменту коли винна особа вилучила чуже майно і отримала реальну можливість розпоряджатися ним на власний розсуд. Таким чином суд визнав, що за ст. 185 КК діяння кваліфікуються незалежно від

---

⁴ Ухвала Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду у справі № 404/3767/20 від 04.10.2022 року. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106598686>

того чи діяв винний для власного збагачення, з мотивів помсти, благодійної діяльності та інших мотивів.

У справі № 526/2314/19 особу визнано винним у вчиненні нападу з метою заволодіння чужим майном, поєднаного з насильством, небезпечним для життя і здоров'я особи, яка зазнала нападу, особою, яка раніше вчинила розбій, поєднаного із проникненням у житло та інші приміщення, і в умисному вбивстві постраждалої з корисливих мотивів. Відповідно до обставин справи, 11 липня 2019 року близько 16:00, винний, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, з метою вчинення розбійного нападу проник у домоволодіння, в якому проживала похилого віку потерпіла особа, де, реалізуючи свій умисел на заволодіння майном потерпілої, задля подолання її опору й отримання можливості безперешкодно здійснювати пошук майна у квартирі, на підвір'ї та в господарських приміщеннях, вирішив вчинити її умисне вбивство. Для цього винний із застосуванням насильства, небезпечного для життя та здоров'я, напав на постраждалу і завдав їй численних ударів руками й ногами по голові, тулубу, верхніх та нижніх кінцівках, стискаючи шию потерпілої правою рукою. У результаті поєднаної травми голови, шиї, тулуба та кінцівок із розвитком травматичного шоку потерпіла загинула на місці. Пересвідчившись у смерті потерпілої, винний почав шукати матеріальні цінності спочатку у її квартирі, потім у приміщенні літньої кухні та в межах огороженої земельної ділянки, де підготував для повернення на власну користь два алюмінієвих бідони. Близько 18:30 винний був викритий сином потерпілої, але втік від останнього та сховався в заростях біля двору, де через декілька хвилин був виявлений сином потерпілої та працівниками поліції.

За вироком Хорольського районного суду Полтавської області від 31 грудня 2020 року⁵ винного було засуджено: за ч. 3 ст. 187 КК до покарання у виді

---

⁵ Постанова ККС ВС від 16.11.2022 у справі № 526/2314/19. <https://opendatabot.ua/court/107429116-ce96784513c8769365d188762e7073b2>

позбавлення волі на строк 11 років із конфіскацією всього належного йому майна; за п. 6 ч. 2 ст. 115 КК до покарання у виді довічного позбавлення волі з конфіскацією всього належного йому майна, а на підставі ч. 1 ст. 70 КК за сукупністю злочинів, шляхом поглинення менш суворого покарання більш суворим, визначено остаточне покарання у виді довічного позбавлення волі з конфіскацією всього належного йому майна. Полтавський апеляційний суд ухвалою від 5 жовтня 2021 року зазначений вирок місцевого суду залишив без змін. Суд касаційної інстанції скаргу залишив без задоволення, рішення судів попередніх інстанцій – без змін.

Судами підтверджено, що зібрані докази безсумнівно свідчать про винуватість у вчиненні інкримінованих йому злочинів: у будинку потерпілої було виявлено відбитки пальців рук винного, у приміщенні будинку та на подвір'ї – цигарку і недопалок; на джинсах, кросівках та зразках піднігтьового вмісту рук винного виявлено ДНК-профіль зразка крові трупа постраждалої. Крім того, згідно з висновком експерта, смерть потерпілої настала в період з 16:00 по 18:00, коли винний перебував у безпосередній близькості від місця вчинення злочинів, пояснити суду причину свого перебування поряд із місцем вчинення злочину протягом двох годин до його виявлення та затримання працівниками поліції винний не зміг. Корисливий мотив вчинення злочинів підтверджується зафіксованою обстановкою на місці вчинення злочинів, яка свідчить, що винний шукав матеріальні цінності не лише в будинку, а й на території домоволодіння і літній кухні та з метою заволодіння підготував два алюмінієві бідони.

Варто зазначити, що, як психотипізація, так і типології злочинних особистостей, так і поведінково-мотиваційна типологія, представлена В. Турвеєм, не забезпечують динамічного дослідження злочинця в часопросторі. Типології є лише інструмент для оцінки поведінки правопорушників у конкретний момент, у конкретній обстановці, з конкретною жертвою.

Поведінково-мотиваційна типологія Турвея не дорівнює повному психокриміналістичному профілю і не дає вичерпний перелік рис злочинця як до, так і після вчинення злочину, однак така типологія може бути з доказовою ймовірністю застосована в якості «знімка» поведінки і мотивації злочинця в конкретному випадку (події злочину).

Будь-яка подібна типологія в криміналістиці є шаблоном, що не може замінити повного аналізу і створення окремого профілю особи злочинця з урахуванням всіх отриманих доказів, слідів, фактів. Найгірше, що слідчий або оперативний працівник може зробити – це йти виключно за шаблоном, виключаючи підозрюваних, які під нього не підходять. Це є грубою методологічною помилкою в розслідуванні і нагадує нам про важливість наукового, доказового, орієнтованого на емпіричне спостереження, методу, який постулює, що факти не можна підлаштовувати під теорію або теорію – під факти. Вона має бути або доведена, або спростована (об'єктивне, «холодне» емпіричне дослідження).

Крім цього, слід згадати і про сприяючі, або додаткові, мотиваційні фактори. Ними є будь-які обставини, які підтримують або доповнюють, розвивають головний мотив. В. Турвей пише, що існування та характер сприяючих мотиваційних факторів стає очевидним лише після ретельного аналізу місця злочину [239, с. 327]. До прикладів додаткових мотиваційних факторів В. Турвей відносить: психічні захворювання, фізичні вади, різного виду залежності (англ. *substance abuse*), хронічний стрес, проблеми з лібідо, страх, тривожність, фінансові негаразди, бажання підкорюватися, низьку самооцінку, інстинкт виживання, завзяття або упередження тощо (перелік не вичерпний, а приблизний). Як бачимо, з прикладів професора Турвея слідує, що сприяючі, або додаткові, мотиваційні фактори зовсім не обов'язково мають на увазі усвідомлений вибір злочинця як стимул, а стосуються також об'єктивних

обставин, які впливають на злочинця взагалі, наприклад, згадані психічні відхилення, залежності, фізичні вади.

Професор Турвей пояснює різницю між мотивом та його сприяючими факторами на наступних прикладах [239, с. 327]. Жінка, що зазнала насильства, вбиває свого чоловіка, щоб захистити себе та своїх дітей. Це приклад виконавчої (адміністративної) поведінки, орієнтованої на мету (захист). Додатковими мотиваційними факторами тут виступають страх (втратити життя своє життя або дітей), плюс інстинкт виживання.

Інший приклад: зґвалтування, за якого чоловік вчиняє злочин з метою відновити впевненість у своїй владі (контролі). Додатковим мотиваційним фактором тут виступає задоволення статевої пристрасті.

Варто додати, що додатковий мотиваційний фактор в одному злочині може бути головним мотивом в іншому. Як вважає В. Турвей, це лише підкреслює вагу ідеографічного підходу в порівнянні з широкими (номотетичними) узагальненнями [239, с. 327]. Автор наводить приклад: особа позичає співробітнику суму грошей, яку той не віддає і забуває про борг. Час іде, гроші не повертаються. Колеги йдуть в бар випити пива після роботи. Згадується тема боргу, але проблема не вирішується. У підсумку, колеги дійшли до сварки й боржнику було нанесено тілесні ушкодження. В. Турвей справедливо зазначає, що вигода – це не потреба, яка задовольняється сваркою та фізичним насильством. Первинною тут є злість на конкретну людину за невиплату боргу, а бажання повернути кошти – додатковим мотиваційним фактором. Запитуємо себе: чому особа це вчинила? Тому що хотіла повернути гроші? Чи тому що глибоко образилася, що спричинило емоційну реакцію? Очевидно, що повернути гроші можна без застосування насильства.

Хоча загальну мотивацію злочину можна проаналізувати з отриманих даних стосовно поведінки злочинця на місці події (спосіб вчинення злочину),

повне розуміння факторів мотивації може вимагати знання (встановлення) особи злочинця (затримання, вручення підозри).

Деякі фактори не можуть бути встановлені лише на основі поведінки на місці злочину та потребують конкретної довідкової інформації про злочинця. Криміналісти повинні визнати та прийняти це обмеження. Якщо особистість правопорушника не викликає сумніву, лише тоді може бути доцільним обговорити мотиваційні фактори правопорушника та його життєпис як сферу дослідження його мотивації.

Найбільш вагомим джерелом отримання інформації про вчинений злочин для слідчого є обстановка місця події. Огляд місця події – це невідкладна слідча дія; безпосереднє виявлення, сприйняття, вивчення і фіксація слідчим стану, властивостей й ознак матеріальних об'єктів, які знаходяться на місці події, з метою з'ясування характеру події, особи злочинця, мотиву злочину та інших обставин, що підлягають встановленню в рамках розслідування. До місця події зараховується не лише місце скоєння злочину як точка в часі і просторі, але місця виявлення знаряддя злочину, речові сліди тощо.

Під час огляду місця події слідчий може отримати наступну інформацію про особу злочинця: 1) кількість осіб, які взяли участь у кримінальному правопорушенні; 2) їх приблизний вік; 3) інформацію про психічне ставлення злочинця до вчиненого злочину: жорстокість, обережність, недбалість тощо; 4) фізична комплекція: зріст, вага, сила тощо; 5) професійні навички; 6) стан здоров'я; 7) стан готовності до вчинення злочину, ретельність підготовки; 8) з огляду на все вищевказане – мотив і мета вчинення злочину.

Обстановка місця події злочину є важливим джерелом інформації для визначення мотиву. Вона може містити сліди, які вказують на те, чи був злочин запланований, чи скоєний спонтанно, а також на те, які були стосунки між злочинцем і жертвою тощо. Сліди боротьби і насильства, «рясна» слідова картина, сліди невдалої спроби приховати вчинення злочину – такі деталі можуть

свідчити про вчинення злочину з «сильним» емоційним мотивом, що дає можливість сконструювати особу підозрюваного як імпульсивну особистість, яка мала емоційний зв'язок по відношенню до потерпілої особи, покинула місце злочину в стані сильного душевного хвилювання, таким чином, не була готовою сприймати наслідки свого діяння. Домінантним мотивом може виступати помста, бажання покарати потерпілу особу, самоствердитися.

Аналіз слідової картини дуже важливий для встановлення мотиву та мети вчинення злочину. Слідчий повинен враховувати всі обставини справи, включаючи характер злочину, обстановку місця події, а також наявні сліди і речові докази, щоб зробити висновок про мотивацію дій злочинця. Приклади інтерпретації слідової картини з метою встановлення мотиву і мети злочину:

- сліди насильства, такі як порізи, удари, синці, переломи або вогнепальні поранення, можуть свідчити про те, що злочин був скоєний з метою заподіяння тілесних ушкоджень або вбивства, чи сексуального насильства – при наявності ознак зґвалтування. Мотивом може виступати емоційний мотив відносин (помста, виміщення гніву, ворожнеча, нездорова агресія тощо). Для цього між нападником і жертвою мають сформуватися відповідні відносини, необов'язково довготривалі, однак нападник в цьому випадку все одно повинен мати сформований емоційний мотив по відношенню до потерпілої особи. Якщо злочинець і потерпіла особа не були знайомі, потрібно розглянути додаткові мотиваційні чинники (отримання матеріальної вигоди; злочин на ґрунті дискримінації за ознаками статі, раси, кольору шкіри, сексуальної орієнтації тощо). Наприклад, якщо нападник і потерпілий не були знайомі, доміантним може бути мотив отримання особистої вигоди (корисливий мотив), який було реалізовано через напад (застосування фізичного насильства по відношенню до потерпілого) з метою заволодіння його майном (корислива мета). При цьому, чому саме на цю особу було здійснено напад, може свідчити про наявність додаткового мотиваційного фактора, а саме: зневага до конкретної соціальної

групи (антисоціальний мотив) (наприклад, представники молодіжних субкультур, заможні чоловіки і жінки, банкіри, держслужбовці тощо);

- сліди підпалу, такі як сліди горіння, дим або палаючі предмети, можуть свідчити про те, що злочин був скоєний з метою знищення майна або документів. Злочинець або злочинна група можуть бути зацікавлені у знищенні доказів, які містять інформацію про них, або можуть бути зацікавлені в знищенні майна своїх конкурентів. Відповідно, мотивом може виступати адміністративний (відвернення підозр/уваги від себе, «замітання слідів») або мотив недобросовісної конкуренції. На межі з останнім може граничити емоційний мотив помсти, однак він має встановлюватися на основі аналізу інформацію про стосунки між потерпілою особою та ймовірним злочинцем або групою злочинців;

- сліди крадіжки, такі як відчинені замки, відсутні предмети або сліди взуття злочинця, можуть свідчити про те, що злочин був скоєний з метою заволодіння майном. Базовою здогадкою в цьому аспекті виступає корисливий мотив. Продовженням цього є здогадка про заволодіння конкретним предметом (встановити, які саме предмети зникли) для його задіяння в продовженні злочинної діяльності (не завжди крадене майно одразу реалізується з корисливою метою у формі отримання грошових коштів, а може слугувати в якості засобу (інструменту) продовження злочинної діяльності, наприклад, незаконне заволодіння зброєю для подальшого задіяння в злочинній діяльності, крадіжка автотранспорту, техніки для незаконних розкопок тощо);

- сліди тероризму, такі як вибухи, захоплення заручників або інші дії, що завдають шкоди людям або майну, можуть свідчити про скоєння злочину з метою залякування або досягнення політичних цілей. У даному випадку може розглядатися поєднання мотиву політичного та антисоціального (досягнення справедливості, на думку нападників, полягає в спрямованості насильницьких дій з метою переконання конкретної соціальної групи).

Показання свідків можуть надати слідчому цінну інформацію про обставини злочину, включаючи особу злочинця, мотиви та інші важливі деталі. До очевидних переваг показань свідків відноситься можливість отримати достовірну інформацію про обставини злочину в разі її підтвердження, інформація свідків доповнює ідеальну частину слідів злочину. Водночас, викривлення у сприйнятті та пам'яті, особисте ставлення до інформації, яку передають свідки, змушують перевіряти та співставляти їх показання з іншими джерелами інформації. Типові приклади недоліків у свідченнях: некоректність, упередженість, відсутність деталей, відверто неправдиві свідчення тощо. Відтак, правдивість показань має підтверджуватися іншими фактичними даними.

Тлумачення мотиву за показаннями свідків традиційно сильно залежить від власної інтерпретації мотиву свідком, за виключенням надання інформації про пряму комунікацію між свідком і підозрюваним, за якою можна зробити висновок про мотиви злочину зі слів самого злочинця. Тим не менше, фіксація інформації про мотиви підозрюваного за показаннями свідка все одно підлягає перевірці та обґрунтуванню іншими фактичними обставинами по справі. Наприклад, житель багатоквартирного будинку неодноразово був свідком сварок у сусідній квартирі, де мешкало подружжя, одну особу з якого було знайдено мертвою зі слідами заподіяння насильницької смерті. Оскільки показань лише одного свідка недостатньо, потрібно опитати інших жителів, членів родини подружжя, їх колег по роботі тощо, порівняти отриману інформацію з обстановкою місця злочину та способом його вчинення. За результатами зробити висновок про мотив та мету.

Для достовірності показань слід також звертати увагу на особу свідка. Слідчий повинен з'ясувати особу свідка, його стосунки зі сторонами кримінального провадження, умови, за яких свідок спостерігав злочин, порівнювати отриману інформацію з іншими фактами по справі.

Також джерелом інформації про особу злочинця та встановлення мотивів його дій можуть бути показання потерпілих. Кримінальним-процесуальним законодавством визначено, що потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди. Він може бути єдиною особою, яка може розповісти слідчому про те, що сталося під час злочину, охарактеризувати особу злочинця та надати інформацію про події злочину. Показання потерпілого також можуть бути важливим джерелом інформації для встановлення мотиву злочину. Слідчий може запитати потерпілого про те, що він знає про злочинця, про те, що сталося до, під час або після злочину, а також про те, що потерпілий думає про мотиви злочинця.

У ситуації, коли особа злочинця відома і потерпілий знає злочинця, це може свідчити про те, що злочин був скоєний з особистих мотивів, наприклад, з мотивів помсти або ненависті. У ситуації, коли особа злочинця невідома, мотиви злочинця можуть свідчити про те, що злочин був скоєний з інших мотивів, наприклад, з мотивів заволодіння майном або з політичних, або хуліганських мотивів. Злочини також можуть бути вчинені «на замовлення», де під невідомим обличчям виконавця злочину може бути приховано особистий мотив іншої особи.

Під час допиту потерпілого слідчий може ставити наступні питання: чи знаєте ви злочинця? Чи були у вас з ним конфлікти до злочину? Що сталося під час злочину? Що ви думаєте про мотиви злочинця? Відповіді на ці питання можуть допомогти слідчому краще зрозуміти мотиви злочинця і правильно кваліфікувати злочин.

У системі джерел доказів важливе місце займають висновки експертів, які використовуються для встановлення наявності чи відсутності практично всіх фактів та обставин, що підлягають доказуванню. У зв'язку з цим істотного значення набуває визначення кола як теоретичних питань, що стосуються

поняття, сутності, видів, процесуальних властивостей і характеристик висновку експерта, так і практичних проблем, пов'язаних з його отриманням, перевіркою, оцінкою та використанням під час кримінального провадження, а також розробка шляхів розв'язання існуючих проблем.

Для з'ясування мотиву вчинення злочину слідчому може знадобитися допомога експерта [25, с. 174]. Коли особа злочинця невідома, висновок експерта може бути особливо цінним. Допомога слідчого є цінною в питаннях встановлення факту того чи іншого явища. Експерт може допомогти підтвердити або спростувати факт злочину, встановити спосіб його вчинення. Особливо цінною є експертна допомога в питаннях балістики, трасології, інших прикладних спеціальностей.

2.2. Засоби та методи встановлення мотивів злочину в ситуації, коли особа злочинця відома

Мотиви поведінки злочинця можна розглядати як спонукання, зумовлені індивідуальними рисами та/або ситуацією. Якщо ми маємо справу з ситуацією, коли особи злочинця відома, нас звичайно більше цікавлять його особисті властивості як детермінанти вибору жертви, способу вчинення злочину тощо.

Мотиви вчинення злочину потрібно пов'язувати із суб'єктивним значенням ситуації для особи злочинця [138, с. 12]. З цієї точки зору, робиться акцент на ідіографічному підході до вивчення особистості і мотивів злочинця, адже ми будемо трактувати його поведінку, виходячи з позиції, що в злочинця існує власне суб'єктивне ставлення до вчиненого злочину, що є відображенням його власної суб'єктивної картини світу.

Як зазначає Г.М. Гетьман, особа злочинця – це соціально-психологічне поняття, соціальний конструкт з одного боку, і індивідуальне психологічне переживання, мислення – з іншого [30, с. 186]. Такі психологічні властивості як

спонукання, установки, переконання, емоції, прояви волі, - відносяться до особистісного виміру особи злочинця.

На думку О.В. Землянської, мотив сам по собі не несе криміногенного навантаження [54]. Це означає, що мотив є нейтральним. В обґрунтування цього, дослідниця наводить аргумент, що мотиви ненависті, образи, хтивості, самоствердження, збагачення – можуть бути мотивами правомірних вчинків.

У той час як мотив ненависті є негативно забарвленим з точки зору психології, це не завжди означає, що, керуючись цим мотивом, особа буде обов'язково вчиняти злочин. Наприклад, можна ненавидіти свого політичного опонента, але змагатися з ним за правилами. А можна замовити його вбивство.

Отже, в цьому підрозділі нам потрібно розглянути, як працює мислення злочинця, а точніше, якими способами та методами володіє криміналістична наука, щоб встановити, зокрема, мотиви та мету злочинця в ситуації, коли його особа відома. Для цього потрібно розглянути типові слідчі ситуації, загальну методологію вивчення відомої особи злочинця, а також приділити окрему увагу таким способам взаємодії як допит та судово-психологічна експертиза.

Починаючи з типових слідчих ситуацій, характерних для обставин, про які далі піде мова, можна виокремити наступні: 1) особи злочинця і жертви відомі, злочинець затриманий, обставини очевидні за слідами з місця події та показами свідків; 2) особи злочинця і жертви відомі, однак потрібно затримати злочинця, обставини очевидні; 3) особа жертви відома, особа злочинця невідома, обставини злочину очевидні; 4) жертва відома, злочинець невідомий, обставини неочевидні, свідків немає; 5) невідомі особи злочинця і жертви, обставини місця події неочевидні, свідки відсутні.

Класифікація типових слідчих ситуації на початковому етапі розслідування, запропонована І.І. Когутич, розпочинається саме з очевидних злочинів, де є інформація як мінімум про два елементи, серед яких: особа злочинця, жертви, обставини місця події, покази свідків – а в ідеалі, в сукупності

всіх елементів, коли кримінально значуща інформація дає змогу зробити висновок про очевидність вчинення злочину, його умови, спосіб тощо, полегшуючи таким чином роботу слідчим та оперативним органам, адже містить всі елементи повної картини для розслідування [67].

І. Отже, таку ситуацію, в якій присутні всі базові елементи для розслідування, можна охарактеризувати як сприятливу, очевидну, інформаційно наповнену. За таких умов нам відомі особи злочинця та жертви, порушника затримано, наявні докази його вини. На думку І.І. Когутич, мотивами таких діянь зазвичай є емоційний дистрес, наприклад, вбивство на ґрунті ревнощів, гнів, помста – в побутових, сімейних конфліктах, зневага до соціальних інститутів, норм моралі, бажання «вивищитися» над ними – як стимули до хуліганства.

На нашу думку, тут варто зазначити наступне. Саме по собі словосполучення «сімейний конфлікт» не може бути мотивом – це лише констатація обстановки вчинення злочину, його об'єктивна сторона. Ми таким чином відповідаємо на запитання «що спричинило, слугувало передумовою, передувало вчиненню злочину?». Відповідаючи на питання, на основі чого відбувся сімейний конфлікт, ми підбираємося ближче до мотиву, адже мотивація вчинення злочину тісно пов'язана з особистими переживаннями та тригерами. Конфлікт, конфліктна ситуація, за визначенням – це протиборство, боротьба інтересів. Як вже було зазначено у праці В. Турвея, вирішити конфлікт, який стосується матеріальних благ, повернення боргу тощо, можна і без застосування сили. Водночас, втрата контролю над собою пов'язана з глибокими емоційними переживаннями, наприклад, ревнощі, гнів, біль, помста тощо. У сімейних конфліктах саме такі мотиви можуть бути взяті до уваги. Коли особа злочинця відома, це полегшує завдання і відкриває можливості «копати» глибше і далі в минуле – для встановлення всіх обставин і передумов виникнення конфлікту і вчинення злочину.

У своїй статті І.І. Когутич зазначає, що «мотивами таких злочинів є побутові конфлікти, хуліганські спонування» [67, с. 238], однак з цим не можна погодитися, оскільки це не мотив, а обстановка вчинення злочину. Те, що особа стала учасником побутового конфлікту або хуліганства, не відповідає на запитання, що її до цього спонукало, стало індивідуальною психологічною причиною, стимулом, і яку мету вона переслідувала, сформувавши на основі свого мотиву злочинний намір. Якщо особа відома, нам не дасть багато інформації її зізнання, що вона є хуліганом – для встановлення мотиву нам потрібно задаватися питанням, чому і для чого вона це зробила. Вороже ставлення до правопорядку, правоохоронних органів, потреба визнання, сприйняття себе вищим за закон – можуть слугувати мотивами в такій ситуації.

Стосовно мотиву хуліганства судова практика містить наступні кейси. Наприклад, для суду було важливо розрізнати мотивацію, конкретно – суд погодився виключити мотив особистої неприязні у справі про хуліганство. Відповідно до фабули справи № 229/1206/16⁶, апеляційний суд виключив мотив «на ґрунті раптово виниклих неприязних відносин» з мотивувальної частини вироку. Справа стосувалася підриву гранати з хуліганських мотивів, за якою обвинуваченого було засуджено за вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ч. 4 ст. 296, ч. 1 ст. 263 КК України, призначено покарання у вигляді позбавлення волі строком 5 років.

І.І. Когутич стосовно слідчої ситуації, в якій присутні всі базові елементи для розслідування, рекомендує наступні слідчі дії: 1) огляд місця події (і трупа, якщо мова про вбивство); 2) затримання, обшук підозрюваного у вчиненні злочину (з дотримання норм ст. 208 КПК); 3) допит (ст. 224 КПК); 4) освідування (ст. 241 КПК) підозрюваного чи залучення експерта і проведення щодо нього судово-медичної експертизи; 5) обшук помешкання чи місця роботи

⁶ Постанова ККС ВС від 15 лютого 2022 року у справі № 229/1206/16. <https://opendatabot.ua/court/103371929-d73bc2ed5d9a9e1b9596887cf3cb6f0e>

підозрюваного з вилученням його одягу, взуття, окремих предметів (ст. 324-236 КПК); 6) допити свідків [67, с. 237].

II. Наступна ситуація: особи жертви і злочинця встановлено, злочинця затримано, визнає вину частково, є докази його причетності до правопорушення. Головною відмінністю тут постає часткове визнання вини злочинця. Завданням слідчого є з'ясувати причину часткового визнання вини. У такій ситуації зусилля спрямовуються на збирання додаткових доказів вини і пред'явлення їх злочинцю. У ситуації, коли відмінністю від описаної є лише спростування злочинцем своєї причетності, завданням слідчого є пред'явлення конкретних, «важких», неспростовних доказів вини злочинця.

III. Іншою ситуацією є встановлення осіб злочинця і жертви, однак без затримання злочинця (особа переховується). Саме тут може допомогти інструментарій вивчення його біографії, прогнозування поведінки особи, встановлення кола осіб, до яких злочинець може звернутися по допомогу. Окрім цього, застосовується оперативне орієнтування, складається портрет злочинця, проводяться гласні й негласні слідчі (розшукові) дії [67, с. 239].

IV. Четверта ситуація: відома особа жертви, але немає повних даних стосовно особи злочинця. У цьому випадку є свідки вчинення злочину, однак вони можуть переповісти лише візуально, як вони запам'ятали злочинця. Алгоритмом дій є огляд місця події, деталізація за допомогою показань свідків для формування композиційного портрета злочинця, який буде використано в оперативному плануванні. Допомогти може звернення до переліку злочинців, засуджених за вчинення подібного злочину, з урахуванням способу. Не виключено, що в даному випадку стався рецидив.

I.I. Когутич зазначає, що підвидом категорії т.з. «очевидних» вбивств є ситуації, коли особа жертви невідома. У цьому випадку, на думку автора, потрібно спочатку вжити заходів по затриманню злочинця [67, с. 240].

З'ясування мотив протиправних дій особи підозрюваного може здійснюватись у різних слідчих ситуаціях.

1. Особа визнає себе винною і називає мотив своїх злочинних дій. При цьому а) мотив нею усвідомлюється і відповідає дійсності; б) особа приховує справжній мотив і називає інший. При полімотивній діяльності вона може не вказати на всі мотиви своїх дій.

2. Визнає свою вину, але не може чітко відповісти на питання, чому вона це зробила. Це може бути правдою, але може слугувати прикриттям справжнього мотиву.

3. Особа не визнає свою вину і вказує на відсутність мотивів, які б обумовили вчинення з її боку злочину. Може вказувати на стан необхідної або уявної оборони, крайню необхідність своїх дій, на фізичний або психічний примус з боку іншої особи та інші обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння.

Отже, для вивчення особи підозрюваного, слідчі можуть користуватися наступними методами: 1) біографічний; 2) спостереження; 3) аналіз результатів діяльності; 4) узагальнення незалежних характеристик; 5) експертні оцінки; 6) вивчення груп і колективів; 7) розмова, спілкування [11, с. 136].

За допомогою біографічного методу збору підлягає історія життя, хронологічний виклад інформації про події із прив'язкою до особистості, інші дані, які можуть бути одержані при допиті підозрюваного чи інших осіб та/або які можуть міститись в паперових чи цифрових носіях інформації, фотоплівках, відео тощо.

При спостереженні слідчий звертає увагу на те, як психологія особи відобразилася на підготовці, способі та приховуванні вчиненого злочину. На основі даних спостереження психічного ставлення особи до вчинених нею дій можна зробити широкі висновки стосовно рівня її когнітивних та інтелектуальних здібностей, особистих вподобань, а також світогляду. Ці

висновки мають отримати процесуальне закріплення у форматі протоколу, щоб стати доказами по справі.

Аналіз результатів діяльності має за мету встановити, що матеріальні сліди, утворені злочинцем, говорять про його особистість, мотив та мету. Для дослідження беруться всі доступні сліди діяльності в їх комплексі. Це можуть бути речові докази, отримані шляхом виїмки, а можуть бути сліди безпосередньо на місці злочину. Завданням тут виступає встановити суб'єктивне ставлення злочинця до вчиненої дії, що відображається в результаті його діяльності [11, с. 137].

Узагальнення незалежних характеристик полягає в тому, щоб зібрати опис особистості злочинця з різних не пов'язаних між собою для створення комплексного, або інтегрованого опису, на основі цих повідомлень. Таким чином, можливо відкинути суб'єктивні оцінки, які могли стати результатом випадку, випадкової інтеракції зі злочинцем в минулому, і залишити лише повторювані характеристики для створення інтегрованого психологічного портрету.

Метод експертних оцінок може застосовуватися в будь-яких випадках, особливо при вирішенні найскладніших питань. Процесуальною формою реалізації цього методу є експертиза. Наприклад, у вивченні особи обвинуваченого може допомогти здійснення судово-медичної, судово-психологічної, судово-психіатричної та інших експертиз.

Метод вивчення груп і колективів дає змогу встановити відомості про особу і роль підозрюваного в конкретній групі чи колективі. Цей метод особливо ефективний при розслідуванні групових злочинів (організованої та т.з. «білокомірцевої» злочинності). Може бути корисний при отриманні достовірної інформації, що мала місце змова між різними учасниками однієї або різних груп.

При використанні методу розмови і спілкування, який є складовою тактичних прийомів багатьох слідчих дій, наприклад, допиту, відтворення

обстановки та обставин події, слідчий своїми попередньо сформульованими питаннями спонукає обвинуваченого розкрити і описати обставини, які пов'язані зі вчиненням злочину. Результати використання цього методу фіксуються в протоколах слідчих дій.

Показання, які прагнуть отримати зі свідчень під час допиту, проходить три етапи формування перш ніж стати доказами. Ці етапи є сприйняттям, запам'ятовуванням та відтворенням, і є характеристикою когнітивного процесу того, хто дає показання (свідок або підозрюваний, обвинувачений).

Процес запам'ятовування та якість пам'яті допитуваного залежить від багатьох факторів, серед яких можна виділити об'єктивні (зовнішнє середовище, обстановка події, погода, видимість тощо) та суб'єктивні (внутрішні чинники, особисте ставлення до події, власні мотиви, здатність точно запам'ятовувати тощо). До суб'єктивного фактору також відноситься наявність кваліфікації – освіти та досвіду, – яка дозволяє особі точно запам'ятати та оцінити подію [11, с. 84].

Для уникнення відповідальності за вчинене, підозрювані або обвинувачені вдаються до спотворення, викривлення, перекручування фактів, свідомої брехні, надання уявних свідчень. За різних обставин надавати неправдиві свідчення можуть також свідки і потерпілі. Коли людина йде на допит, вона не переживає лише в тому випадку, коли дійсно нічого протиправного або аморального не зробила, не мала ніякого відношення до конкретної події, до певних осіб тощо. В усіх інших ситуаціях сама подія допиту вже здійснює на допитуваного психологічний вплив, який шляхом відображення в рухах тіла, міміці, жестикуляції тощо може дати особі, яка проводить допит, цінну інформацію про характер свідчень допитуваних, їх психоемоційний стан, інтелектуальні здібності, характер тощо.

З наукової точки зору, справедливо, що невербальні знаки взагалі не можуть вказати на те, що особа свідомо говорить неправду. І це логічно, оскільки

на допит може прийти свідок, який від природи є людиною дуже чутливою, нервовою, тому не слід вважати, що якщо він червоніє або блідніє, в нього пітніють долоні, то він дає неправдиві показання.

Може бути багато інших причин, чому людина так себе поводить. У нормі, такої нервової реакції не відбувається, якщо особі нема чого приховувати від слідства. Однак, допитуваним дійсно може бути «нейровідмінна» (тривожна, нервова) особа, яка сама себе переконує в тому, що в чомусь винна. У реальності, підстав для цього може не бути – свідка охоплює страх, у якого немає реальних підстав. Тому слідчому потрібно бути уважним до особистості допитуваних та завжди розглядати можливість альтернативного пояснення їх поведінки. Наприклад, альтернативою тому, що особа нервує, може бути її тривожність, забудькуватість, особливості характеру або навіть функціонування головного мозку, центральної нервової системи, скрутна життєва ситуація або криза, труднощі з грошима, з сім'єю, особисті проблеми тощо. Таке різноманіття альтернативних пояснень і робить неможливим однозначну інтерпретацію невербальних знаків як доказових свідчень під час допиту.

Таким чином, з невербальними знаками слід бути обережними під час допиту і не поспішати з висновками стосовно того, що вони однозначно свідчать про неправдивість показань допитуваного.

Правильним буде висновок, що нервові рухи, міміка, погляд тощо свідчать про дискомфорт допитуваної особи, і далі вже міркувати над тим, що викликає цей дискомфорт [188, с. 250]. Його дійсно може викликати усвідомлення особою того, що вона бреше, приховує правду тощо, але це є лише одним з можливих пояснень. У ситуації, коли особа усвідомлює, що вона вчиняє щось погане, в неї активується префронтальна (лобова) кора головного мозку (кортекс, лат. *cortex prefrontalis*), яка відповідає за усвідомлення своїх дій та слідування моральним вчинкам. Ця зона мозку відповідає також за соціальну поведінку, слідування правилам. Крім цього, вона відповідає за планування та складну когнітивну

діяльність, управління думками й емоціями відповідно до поставленої мети. Отже, особа з одного боку усвідомлює, що вчиняє щось погане – порушує правила соціальної поведінки, з іншого – «тримає в умі», як збрехати так, щоб її не викрили. Виникає дисонанс, який спричиняє дискомфорт: я роблю щось погане, але я роблю це для себе [220, с. 205].

Отже, під час допиту потік інформації можна поділити на вербальний (свідчення, які комунікуються шляхом мовлення) та невербальний (свідчення, які сприймаються і передаються за допомогою позамовних засобів, наприклад, рухів тіла, міміки, жестів тощо). Невербальна комунікація доповнює інформацію, передану шляхом мовлення, однак невербальна комунікація не може стати доказом винності особи в суді. Правильне «зчитування» слідчим комунікації допитуваних може допомогти йому встановити вину, однак це має підкріплюватися іншими, більш ґрунтовними доказами, ніж невербальна комунікація.

Як свідчить відомий криміналіст, відставний слідчий ФБР Джо Наварро, який спеціалізується на «мові тіла» та невербальній комунікації і провів більше 2,000 допитів, для того, щоб допит пройшов успішно, перш за все допитуваному потрібно створити комфортні, а не дискомфортні, умови. Це потрібно для того, щоб допитуваний міг розслабитися і перейти до діалогу, оскільки тиск і агресія лише сприятимуть захисній реакції, за якої більш вірогідно, що жодних свідчень ви не отримаєте [217].

Безконфліктний допит можливий тоді, коли слідчий висуває версію або задає запитання, відповіді на які підтверджують його версію. Конфліктна ситуація виникає тоді, коли версії слідчого та допитуваного суттєво відрізняються – одна заперечує іншу.

Однозначно викрити брехню допомагає лише перевірка свідчень. Для цього слідчим може знадобитися відвідати місце, яке фігурує в свідченнях допитуваного. Якщо слідчий має докази очевидної брехні допитуваного, і

спростування брехні під час допиту не завдасть шкоди процесу, слідчий може пред'явити докази, які спростовують версію допитуваного, щоб змусити його визнати правду. Це може бути пред'явлення речових доказів або спростування брехні за допомогою логічної аргументації.

Для того, щоб збрехати, допитуваний може вдаватися до наступних прийомів: 1) замовчування місця, часу, способу вчинення злочину, власних або чужих думок, вчинків; 2) вигадкування (доповнення вигаданих подій, обставин, речей, місць тощо); 3) зміщення елементів, послідовностей розповіді в часі і просторі; 4) заміна реальних елементів події вигаданими обставинами і деталями. Таким чином, прийоми брехні умовно поділяються на замовчування та вигадкування.

Отже, працівники правоохоронних органів мають декілька способів діагностувати брехню на допиті: 1) викриття за допомогою мовленнєвих засобів; 2) викриття за допомогою невербальної реакції. Джо Наварро наводить такий приклад: він проводив допит підозрюваного щодо вчинення ним вбивства через гнів свого приятеля. Інструментом для здійснення злочину виявилось шило. Про те, яким інструментом була заподіяна смерть, знав лише слідчий і підозрюваний. Слідчий запитав підозрюваного, чи йому відомо, якою зброєю було вчинено злочин, після чого слідчий спитав, за допомогою яких інструментів це можна було зробити. Після питань про ніж, пістолет, сокиру, слідчий запитав, чи можна було заколотися жертву шилом. Підозрюваний стиснув губи і нахилив підборіддя вниз [217]. Його сварку з потерпілим підтвердили свідки, після чого потерпілий був знайдений мертвим.

Відрізнити правду від брехні можна за допомогою формальних методів. Наприклад, Ю.В. Руль і Т.О. Мартинова в своїй книзі «Психологія профайлінгу» наводять приклади діагностики брехні на основі критеріїв висловлювань особи, яку аналізують [153, с. 96-98]. Їх класифікація обирає критерій розподілу, після

чого наводяться приклади, як відрізнити правдиві показання від неправдивих. Наведемо наступні приклади.

1. Компетентність, обізнаність. Правдиві вислови послідовні, виходять за межі очікуваної обізнаності та фаховості, знання легко встановити за допомогою перевірки фактологічної бази викладу суджень. Неправдиві вислови не проходять перевірку фактами, судження більше нагадують гіпотези, відсутня аргументація, мовець не може навести більше одного прикладу або більше одного аргументу на підтвердження своїх слів; судження легко спростовуються фактами та незнанням мовця в області, до якої він звертається в своїх показаннях.

2. Мовна характеристика. Правдиві висловлювання виглядають як типові для мовця. Розповідь виглядає вільно і невимушено. Відповіді лаконічні, повтори не характерні, оскільки особа свідчить стосовно того, що їй добре відомо, тому не викликає труднощів про це говорити, не повторюючи словосполучення, які мають обов'язково заповнювати «лакуни», без чого розповідь почне викликати підозри. Протилежна ситуація: мовець вживає термінологію, постійно повторює конкретні словосполучення. Розповідь виглядає штучно, неприродньо, вимушено, немов була заготована наперед. Особа не починає нервувати, коли її просять повторити історію. Раз по раз повтори доповнюються і коригуються.

Зазвичай, коли особу змушують повторити правду, її починає це виводити з рівноваги, тому що вона знає, що каже правду, але їй не вірять, що викликає негативні емоції (злість).

3. Унікальність. Правдиві судження індивідуалізовані, мовець може назвати конкретних осіб, розповісти про їх особистість і стосунки між собою. Неіндивідуалізовані судження виглядають як ідеальна безособова схема, оскільки її головне завдання – виключити будь-які сумніви, побудувавши «непробивну» історію. Таким історіям зазвичай бракує деталей.

4. Емоційна насиченість і переконливість. Правдиве мовлення невимушене і супроводжується щирими емоціями (експресію). Вимушене стриманість,

«роботоподібність» є першою ознакою, що особа щось приховує, через це прагне «вимкнути» експресію. Звичайно, вона в такому стані може повідомляти і правдиві свідчення, однак скупість на міміку та рухи тіла забезпечує «прикриття» від «зчитування» «мови тіла». Якщо людина каже щирю правду, прикриття їй не потрібно.

5. Удавані невідповідності у висловлюваннях У правдивих судженнях частіше можна зустріти невідповідності, неузгодженість деталей, що відображає факти реального, суперечливого життя У неправдивих судженнях зазвичай немає невідповідностей та недоречностей, усі факти “пригладжені” і узгоджені, що свідчить про нещирість людини

6. Рольова позиція. Правдива рольова позиція мовця – від себе, відповідальність і пояснення вчинку відбувається через позицію «Я». Якщо людина хоче відмежуватися від особистої відповідальності, її рольова позиція буде полягати в тому, що вона вчинила так, тому що так вчиняють інші, тому що її змусили, тому що так склалася ситуація, тому що в цьому винен хтось інший.

Таким чином, можемо побачити перехід відповідальності від опитуваної особи на когось іншого. У такій позиції особа буде переконувати, що її вчинки мотивовані не вибором, а об’єктивними факторами.

7. Невизначеність і неконкретність зв’язків. Неправдиві висловлювання в цій ситуації стосуються моменту, коли зв’язки в показаннях опитуваного відсутні або незрозумілі, або коли вони надмірно співпадають і немовби підігнані один під одного.

Ці критерії є лише орієнтовними рекомендаціями стосовно діагностування неправдивих висловлювань під час комунікації з допитуваним. Вони вказують на приклади неточностей, неспівпадінь, протиріч в показах свідків та опитуваних, які можуть вказувати на неправдиві свідчення. Тим не менше, вони не є прямими вказівками на те, що особа бреше, оскільки фінальне рішення належить тому, хто опитує, а для цього потрібно співставити всю наявну інформацію, отриману від

опитуваних. Отже, неможливо вказати, що особа бреше, просто тому, що це відповідає формальному критерію. Встановлення брехні – це складний мисленнєвий процес, який потребує правильних засновків і правильного мислення для того, щоб прийти до правильного результату. Посилатися на конкретний критерій як на доказ брехні – недостатньо. Водночас, співпадіння одразу декількох критеріїв може свідчити про те, що особа дійсно каже неправду. Однак, для того, щоб це довести, потрібно оцінити всі факти і свідчення в їх сукупності і довести брехню логічним шляхом, коли не залишиться жодного іншого пояснення, окрім того, що особа бреше.

О.В. Землянська в своїй роботі пропонує розглянути наступні методи дослідження особистості злочинця в рамках судово-психологічної експертизи: 1) системний підхід; 2) спостереження; 3) експеримент; 4) бесіда; 5) тестування; 6) контент-аналіз письмових доказів; 7) біографічний метод; 8) психологічне портретування [55].

I. Системний підхід до особистості злочинця в рамках судово-психологічної експертизи має на увазі, що особистість злочинця буде розглянута в якості системи взаємопов'язаних елементів. Це означає, що перш за все нас цікавитимуть зв'язки та функції системи, а також її структура. При цьому, розглядати складові елементи особистості злочинця або рівні його психіки потрібно в їх взаємному зв'язку та впливі один на одного. Це означає, що недоречно акцентувати увагу на якомусь одному елементі чи рівні психіки злочинця як визначальному, а розглядати, якою є особистість злочинця як система.

На прикладі мотиву, якщо ми застосовуємо системний підхід, ми не можемо робити мотив ізольованим і статичним. Нам потрібно буде розглянути, як відбувалося формування мотиву, які навколо нього існують додаткові мотиваційні фактори. Потрібно буде розглянути, як змінювалася мотивація злочинця в часі. Системний підхід говорить нам, що потрібно розглянути багато

факторів, які вплинули на формування мотиву злочинця, перш ніж зробити висновок про мотив як такий. Зазвичай, це означає, що на виході маємо отримати сукупність взаємопов'язаних подій, чинників, тощо, які спричинили формування злочинного мотиву, привели до вчинення злочину. Мотив має органічно вписуватися в хронологію подій. В іншому випадку, має бути пояснення причинно-наслідкового зв'язку, якщо мотив виглядає несподіваним. Наприклад, завдання тяжких тілесних ушкоджень людиною, яка не була помічена в сутичках або агресивних суперечках до цього моменту, не володіє темпераментом холерика тощо. Може виявитися, що цьому передували проблеми на роботі, особиста неприязнь до постраждалого, історія ворожнечі всередині колективу, сімейні, особисті проблеми винуватого тощо, що в підсумку призвело до того, що обвинувачений втратив контроль над собою. Тут бачимо, що ми не можемо однозначно вказати, що саме послугувало причиною такою поведінки, коли в своїй сукупності всі фактори так чи інакше зіграли свою роль, коли головним мотивом виявився «гнів у відповідь», або реактивний гнів, коли особа внаслідок дистресу вчиняє насильство. Однак у його діях була мета – вимістити гнів на постраждалому, що підсилювалося особистою неприязню до нього.

На думку О.В. Землянської, у форматі судово-психологічної експертизи можна розглядати три рівні, або сфери, психічних явищ: 1) когнітивну – сферу пізнання; 2) регулятивну – «так чи ні» і обґрунтування поведінки; 3) комунікативну – сфера міжособистісної взаємодії, що відбувається за допомогою передачі інформації [56].

Тим не менше, не можна погодитися з думкою дослідниці про те, нібито системний підхід передбачає нелінійність і відмову від причинно-наслідкового зв'язку. Справді, схематично можна зобразити фактори, які спричинили ту чи іншу поведінку, як «бульбашки» навколо мотиву, де кожна з «бульбашок» пов'язана з мотивом, якась більша, якась менша, але всі вони вплинули на формування мотиву і злочинної поведінки. Однак, це означає, що ми спеціально

«підігнали» схему для зручності користування, свідомо позбавивши її хронологічного виміру. У реальності ж все відбувається складніше: причини нагромаджуються, «нанизуються» одна на одну, «процент» готовності до вчинення злочину зростає. Звичайно, можна сказати, що в процесі психологічної експертизи було встановлено, що величезний вплив на формування особистості мала травма, отримана злочинцем в дитинстві, через що її наслідки особа відчувала протягом всього життя. Це можна пов'язати з формуванням злочинної поведінки/особистості/мотиву, але не будемо забувати, що після події завдання/отримання психічної/психологічної травми, відбулися і інші, які також мали свій вплив. Отже, системний метод, коли також береться до уваги хронологія причин, причинно-наслідковий зв'язок, дає більш виважену та послідовну інформацію про формування злочинного мотиву. Можна назвати це системно-динамічним методом, а можна залишати системний – без хронології впливу одного чинника на інший. Тим не менше, криміналісти завдячують успіхам в своїй роботі саме «зчитуванню» причинно-наслідкових зв'язків: ми знаємо, що зроблено, ми знаємо, як зроблено, ми питаємо, чому зроблено, а знання мотиву дає нам знання того, хто вчинив злочин [56].

О.В. Землянська також згадує таке поняття як системоутворюючий чинник злочинної поведінки. У цій якості може виступати мотив, мета, завдання, емоційний стан або соціальні відносини злочинця. На нашу думку, таке розлоге коментування того, що може виступати в якості системоутворюючого чинника, не є виправданим, через що розумно було би вважати в якості системоутворюючого чинника саме мотив злочинця. Наприклад, для Чикатила таким системоутворюючим чинником стала психічна потреба, непереборного спонукання до сексуального садизму – патологічна перверсія [55]. Однак, те, чому він виник, що цьому передувало – відноситься до елементів «системи» його особистості.

У рамках системного підходу можна застосовувати дослідження особистості за схемою: 1) дослідження впливу соціального середовища – суспільства, в якому формувалася особистість злочинця; 2) визначення рівня моральної та юридичної соціалізації злочинця і жертви; 3) умови моральної та правової соціалізації об'єкта злочину – особистості потерпілого; хронотопічні характеристики злочину та його індивідуальне значення для обвинуваченого; 4) показання третіх осіб – свідків.

II. За допомогою методу спостереження ми фіксуємо ряд дій підекспертної особи. При цьому, спостерігач не втручається в процес. Спостереження може відбуватися і стосовно подій у минулому, наприклад, якщо це відеозапис обвинуваченого (підозрюваного).

Основою спостереження є фіксація і аналіз. Водночас, перед спостереженням необхідно визначитися, на що буде звернуто увагу, що шукається. Відповідно, має бути сформовано завдання і гіпотеза, яка має підтвердитися або спростуватися внаслідок спостереження. Наприклад, чи дійсно підтверджується алібі обвинуваченого, як він поводив себе під час допиту, коли не було безпосереднього контакту зі слідчими і т.д. Відповідно, треба розуміти, що присутність спостерігача впливає на процес спостереження і реакції підекспертної особи.

У сучасних умовах для проведення точного спостереження потрібно користуватися якісною апаратурою, яка здатна проводити висококласну відео або аудіофіксацію. Раніше частими випадками були використання відеофіксації з камер, які насправді не володіли достатньою роздільною здатністю, щоб бути доказами по справі.

Якщо ж ми маємо за мету вловити вирази обличчя обвинуваченого, для цього нам знадобиться потужна відеокамера, яка буде здатна не тільки на збільшення зображення, але й на чітку фіксацію в часі, якщо ми намагаємося вловити точні вирази обличчя обвинуваченого під час допиту, щоб мати

підґрунтя для того, щоб зробити висновок, бреше обвинувачений чи каже правду. Тим не менше, це не виключає участі досвідчених інтерв'юерів, експертів-психологів, для тлумачення отриманої інформації. Ці люди також можуть бути залучені до процесу спостереження для консультацій і отримання повної картини з урахуванням їх експертної думки.

Відповідно, залежно від участі спеціаліста, спостереження може бути включеним і невключеним. Залежно від усвідомлення підекспертною особою, воно може бути явним або прихованим (наприклад, група експертів спостерігає за подвійним склом, одна сторона якого є дзеркалом – для допитуваного, а інша є прозорим склом для групи дослідників (скло Гезелла)). Спостереження в польових умовах найчастіше використовується як прослуховування (негласні слідчі розшукові дії). У цій ситуації група криміналістів проводить оперативне спостереження у зовнішньому середовищі, часто довготривало вичікуючи одержання потрібної інформації (доказів).

Експертне (лабораторне) спостереження проводиться в ситуації, штучно створеній і підлаштованій спеціально для цілей спостереження в контрольованих умовах (спеціальне приміщення, апаратура, місце й час тощо). Лабораторні умови мінімізують вплив зовнішніх непередбачуваних чинників, наприклад, вплив, участь сторонніх на особу, за якою спостерігають. Судово-психологічна експертиза є прикладом лабораторного виду спостереження.

Варто додати, що у психологічній експертизи є свої внутрішні правила, завдання та задачі. Наприклад, як вказує Л.М. Прудка, перед експертом-психологом, який буде вивчати мотиви злочинця, постають наступні задачі: 1) встановити індивідуальні особливості особи та їх прояв у вчиненому злочині (вплив особливостей на те, що особа вчинила злочин); 2) встановити, чи не суперечить вчинене рисам характеру злочинця; 3) встановити ступінь сугестивності, якому піддається особа; 4) встановити, як риси особи впливають на характер її свідчень – що вона говорить або замовчує через свій характер; 5)

встановити рівень когніції особи та адекватність, усвідомлення особою свого вчинку та свідчень; 6) встановити рівень сприйняття особою фактів та доказів у кримінальному провадженні [138, с. 13]. Тим не менше, відповідно до ч. 6 ст. 101 КПК, якщо експертиза стосується психічного стану, експерт не має права у висновку вказувати осудність особи.

Отже, на основі результатів, висновків, отриманих при спостереженні, створюється поведінковий портрет особи. Важливим пунктом є те, що неправильно робити однозначні висновки стосовно психології особи, не відокремлюючи її поведінки від ситуації, в контексті якої ця поведінка спостерігалася. Висновки стосовно психології особи, яку спостерігають, мають бути об'єктивними і узагальнювати портрет, а не бути специфічними, базуючись на окремій ситуації. Наприклад, з друзями підозрюваний може вести себе цілком адекватно, або бути ввічливим з тими, від кого прагне отримати вигоду. Це не означає, що наш піддослідний дійсно є ввічливим, адже більш вірогідно, що він здатен до обману та лицемірства для отримання вигоди. Все це має порівнюватися з іншими даними, отриманими в інших ситуаціях. Отримані протиріччя в поведінці мають вирішуватися віднайденням пояснення, чому так відбувається і який поведінковий патерн, або риса характеру, спричиняє протиріччя при спостереженні.

О.В. Землянська відносить наступні елементи до складових поведінкового портрета: 1) прояви поведінки у зовнішньому вигляді; 2) «мова тіла»; 3) вирази обличчя; 4) реакції стосовно інших людей і самого себе; 5) звичайна поведінка (на роботі, вдома); 6) поведінка в стресових ситуаціях, під тиском; 6) особливості мовлення, повторювані фрази [55].

ІІІ. Третім методом вивчення особистості є експериментування. Експериментальне підтвердження чи спростування психологічних феноменів полягає в створенні контрольованого середовища і «провокуванні» досліджуваного явища з метою вивчення причин його появи та закономірностей

його функціонування. Експериментатор сам створює умови та «провокує» явище, яке прагне дослідити. Змінюючи кількісні або якісні характеристики, дослідник визначає, що слугує причиною появи явища. Типовий прийом – додати те, що може бути причиною або віднімати по черзі інші фактори, поки ситуація не зміниться. Таким чином, коли буде отримано очікуваний результат, наприклад, ми припустили, що без конкретного стимулу діяльність піддослідного зміниться, прибрали цей стимул, і вона змінилася точно так, як і було припущено, можна стверджувати, що експеримент пройшов успішно, оскільки припущення підтвердилося. З наукової точки зору, навіть протилежний підсумок, якщо гіпотеза не підтвердилася, є цінною інформацією, оскільки слугує підґрунтям для подальших досліджень – головне, щоб експеримент відповідав вимогам наукової методології.

Психологічними експериментами в криміналістиці можуть виступати асоціативні тести, тест Роршаха, інші варіативні тести або експерименти у формі гри. Можуть застосовуватися експерименти на констатацію розумових здібностей злочинця (роботу органів чуття, пам'яті, мислення, концентрації тощо), експеримент для визначення ступеню сугестивності тощо [55].

IV. Четвертим підходом до вивчення особистості злочинця є бесіда, або опитування (інтерв'ю). Опитування також може бути письмовим, наприклад, за допомогою заповнення анкети, надання письмових відповідей.

Опитування ускладнюється не тільки суб'єктивними свідченнями. Ефективність опитування залежить від багатьох факторів. Наприклад, якщо воно проводиться усно (у форматі бесіди), значним завданням є «розговорити» співрозмовника. Звідси слідує, що опитуванням мають займатися психологи-професіонали.

На Заході слідчого, який проводить допит, називають «інтерв'юером». Для проведення ефективної бесіди інтерв'юер має володіти навичками вести бесіду, володіти знаннями психології, зокрема, юридичної (кримінальної). Справжній

професіонал знає, яку користь можна отримати від невербальних знаків комунікації в процесі інтерв'ю.

У процесі бесіди ефективним вважається результат, який дає уявлення про ставлення опитуваного до здійснених вчинків, до людей, до сім'ї, держави, суспільства тощо. У процесі бесіди той, хто проводить опитування, звертає увагу на наступні аспекти: 1) логіко-семантичний; 2) фонетичний; 3) емоційний. У першому випадку встановлюється наявність або відсутність протиріч у викладі інформації. Фонетичний аспект допомагає встановити рівень володіння мовою, звідси – зробити припущення про рівень освіти, кваліфікації, соціальний статус. Емоційний аспект показує психологічне ставлення та самоконтроль опитуваного.

Для того, щоб бесіда пройшла ефективно, не потрібно створювати дискомфорт для опитуваного або тиснути на нього психологічно [56]. Це призведе до захисної реакції. Захисна реакція не сприятиме розмові. Відповідно, зменшуються шанси на отримання свідчень від опитуваного. Крім цього, щоб опитуваний не почував себе дискомфортом, у нього має бути особистий простір навколо.

Для того, щоб не втрачати фокус бесіди, формулювання мають бути чіткими, стислими. Дискурс не має бути перевантаженим – мова має бути зрозумілою. Слід уникати дій, які можуть дати зрозуміти опитуваному, що його зневажають або що всі висновки стосовно нього вже зроблено. Бесіда має виглядати як звичайна розмова – невимушено. Вона як мінімум має бути нейтральною. В інакшому випадку ми даємо підстави опитуваному для захисної реакції, і бесіда провалиться.

Для того, щоб бесіда дала результат, потрібно правильно її організувати. Для цього потрібно: 1) ставити конкретні задачі; 2) скласти план бесіди; 3) обрати вдалий час і місце, щоб вони дали найкращий ефект; 4) створити комфортну атмосферу, яка буде сприяти розмові; 5) обрати засіб фіксації бесіди. Також бажано розробити питання на перевірку щирості співрозмовника. Наприклад,

продумати, коли щось запитується, за допомогою чого можна перевірити відповідь.

IV. Тестування. Тест (англ. test - проба, іспит) - це психодіагностичний метод, що являє собою систему завдань, запропонованих випробуваному, і визначається як стандартизовані вимір і оцінка індивідуальних особливостей особистості, її станів, реакцій. Тест використовується для перевірки рівня інтелектуального розвитку, визначення ступеня обдарованості дітей, фахової придатності, низка тестових методів застосовується в судово-психологічній експертизі. Тест можна використовувати також для виміру соціально-психологічних особливостей груп, ступеня виразності групових феноменів.

Психодіагностика - це наука і практика постановки психологічного діагнозу. Термін «діагноз» частіше усього розуміється як розпізнання будь-якого відхилення від нормального функціонування або розвитку і як засіб визначення стану конкретного об'єкта (особистості, сім'ї, малої групи, тієї або іншої психічної функції або процесу в конкретної особи).

У залежності від сфери, що підлягає діагностиці, розрізняють інтелектуальні тести; тести досягнень і спеціальних здібностей; особистісні тести; тести інтересів, установок, цінностей; тести, що діагностують міжособистісні стосунки тощо.

Тести можуть, по-перше, ґрунтуватися на завданнях, що припускають правильну відповідь (багато тестів інтелекту, тести спеціальних здібностей і т.п.) або на завданнях, щодо котрих правильних відповідей не існує, причому завдання характеризуються лише частотою (і спрямованістю) тієї або іншої відповіді, але не його слушністю (більшість особистісних тестів). По-друге, можна розрізняти вербальні (опосередковані мовною активністю досліджуваних) і невербальні (виконання завдання спирається на невербальні здібності - сенсорні, перцептивні, моторні). Існує велика кількість тестів, спрямованих на оцінку особистості, здібностей і особливостей поведінки.

Проте науково обґрунтованим вважається застосування тільки таких тестів, що відповідають таким вимогам: стандартизації, що полягає в створенні однакової процедури проведення й оцінки виконання тестових завдань (лінійне або нелінійне перетворення тестових оцінок, зміст якого полягає в заміні вихідних оцінок новими, похідними, що полегшують розуміння результатів тестування, за допомогою методів математичної статистики); надійності, що означає узгодженість показників, отриманих у тих же самих випробуваннях при повторному тестуванні (ретест) за допомогою того ж тесту або його еквівалентної форми; валідності (адекватності) - ступеня, в якому тест вимірює саме те, для чого призначений; практичності, тобто економічності, простоти, ефективності використання і практичної цінності для багатьох різноманітних ситуацій і видів діяльності.

Багато, щоб тестування, тобто проведення, обробка отриманих результатів і їх інтерпретація були виконані спеціалістом-психологом, який має відповідну підготовку. До недоліків методу тесту відносять слабку прогностичність, «прив'язку» результатів до конкретної ситуації тестування, ставленню випробуваного до процедури і дослідника, залежність результатів від стану досліджуваної особи (втома, дратівливість, стрес і т.п.).

Результати тесту, як правило, дають лише актуальний зріз якості, що вимірюється, тоді як більшість характеристик особистості і поведінки здатні динамічно змінюватися. Так, тестування особи, обвинувачуваного у вчиненні злочину (яка знаходиться в СІЗО), при вирішенні завдань судово-психологічної експертизи може дати невірне, перекручене уявлення про особистість у зв'язку зі станом тривожності, можливої пригніченості, розпачі, озлобленості і т.д.

Втрата індивідуального підходу при дослідженні особистості. Тести - сама загальна «гребінка», під яку підганяють усіх людей. Їх не можна абсолютизувати як метод, робити єдиним вичерпним методом дослідження; оскільки тести покликані доповнювати лише традиційні і зазначені нами вище методи.

Не вдаючись у міркування про переваги правової держави, звернемося до деяких важливих висновків, що впливають із цієї незвичайної справи. По-перше, треба визнати, що робочі методики, якими є тести, служать у той же час потужним знаряддям соціальної селекції. Адже за результатами їхнього використання роблять висновки, які кардинально вирішують долю конкретної людини. Спеціаліст, який вважає себе вправі приймати подібні рішення, по-перше, повинний усвідомлювати всю міру відповідальності, котра лежить на ньому. По-друге, цілком очевидно, що однократного тестування для прийняття такого рішення недостатньо. Існують різноманітні варіанти методик, орієнтовані на різні прояви інтелекту. При цьому їх результати можуть помітно різнитися.

Практика тестування дозволила виявити певну обмеженість можливостей тестів, обумовлену низкою причин. Насамперед, тест, як правило, являє собою набір завдань, а кінцевий результат є сума оцінок за виконання окремих завдань. Проте, якщо тест не гомогенний, як частіше усього і буває (тобто його завдання спрямовані на виявлення різноманітних компонентів інтелекту), то кінцевий результат його виконання не дає уявлення про особливості розумової діяльності випробуваного. Два різних чоловіки можуть вирішити кожний по половині завдань тесту, і це можуть бути різні половини, що складаються з різнорідних завдань, але остаточний результат - той самий, що в принципі повинно свідчити про рівність спроможностей цих людей. Якщо ж виконання деяких завдань (найбільш важких) оцінюється вище інших і якась третя людина вирішила лише ці завдання (а інші, припустимо, не встигла), але набрала таку ж кількість балів, то його інтелект буде прирівняний до двох попередніх. Це ілюструє принциповий недолік тесту: оцінка дається лише за кінцевим результатом без урахування якісної своєрідності розумової діяльності. Іншими словами, тест свідчить, наскільки розумною (дурною) є людина, але нічого не говорить про те, у якому аспекті вона розумна, що саме за цією оцінкою ховається. І більшість тестів і не

претендує на це. Будучи, по суті, механізмом виміру, тест існує поза поняттям міри і без чіткого визначення об'єкта виміру.

VI. Аналіз змісту документів (контент-аналіз). Зі змісту документу можемо добути цінні свідчення про події та переживання в житті особи злочинця. Судовий експерт перед початком контент-аналізу має провести організацію експертизи та визначити коло питань, на які має бути знайдено відповідь в ході аналізу. Наприклад, це можуть бути: 1) протиріччя в показах; 2) встановлення осіб, від яких можна отримати нові свідчення; 3) питання для майбутньої бесіди з допитуваною особою; 4) організація ієрархії фактів за їх ступенем важливості; 5) встановлення причинно-наслідкового зв'язку, хронології подій, які підтверджуються з аналізу документу.

Аналіз - це виділення в пізнаваному предметі окремих боків, властивостей, елементів, розчленовування його на певні складові компоненти. При психолого-правовому аналізі встановлюються причинні зв'язки із зовнішніми, внутрішніми чинниками і злочинною поведінкою, а також поведінкою потерпілого в ситуації делікту. Злочин і його суб'єкт, віктимна поведінка і потерпілий постають перед психологом як система, єдине ціле, проте для оволодіння предметом пізнання необхідно розчленувати його, виділити головні визначальні риси.

Важливим видається аналіз комплексу документів, що містяться в карних і цивільних справах і відбивають життєвий шлях підекспертного, особливості його особистості і поведінки в досліджуваній ситуації. Інформація для дослідження утримується в показаннях свідків, тих, хто потерпіли, обвинувачуваних, підсудних, цивільних позивачів і відповідачів; у характеристиках за місцем проживання і роботи, медичній документації, у висновках проведених експертиз (наприклад, судово-психіатричної), слідчих експериментів і т.п. Аналіз документів спрямований на вивчення системи домінуючих відносин досліджуваної особи, типових вчинків і мотивів.

Крім якісного аналізу юридичних документів, застосовуються кількісний, формалізований аналіз, виділення й опрацювання одиниць інформації. Найбільш поширеним із них є контент-аналіз.

Контент-аналіз являє собою один із найбільше розроблених і суворих методів аналізу документів. Контент-аналіз (аналіз змісту) полягає в тому, що його процедура передбачає підрахунок частоти (і обсягу) нагадувань тих або інших значеннєвих одиниць досліджуваного тексту, а потім за співвідношенням цих частот робляться психологічні висновки. Стандартними одиницями при аналізі тексту в контент-аналізі є: 1)слово (термін, символ), 2)судження або закінчена думка, 3)тема, 4)персонаж, 5)автор і 6)цілісне повідомлення. Кожна одиниця розглядається в контексті більш загальної структури. Спочатку метод був розроблений для соціально-психологічного аналізу газетних текстів, але потім його принцип поширився і на інші варіанти вербальної (мовної) продукції людської діяльності (художня література, листи, щоденники, конспекти, доповіді, записки і т.п.).

Існують декілька способів опрацювання даних контент-аналізу. Найпростіший - реєстрація частоти появи тих або інших одиниць у тексті. Дослідник може зіставляти частоту появи тих або інших одиниць у різних текстах, визначати її зміну від початку повідомлення до його завершення і т.д. Обчислюються «коефіцієнти нестійкості», зустрічаємості, або «питомої ваги» тих або інших одиниць. Другий тип аналізу – побудова матриць спільних появ одиниць контент-аналізу в текстах. При цьому, наприклад, реєструються частоти незалежної зустрічаємості одиниць А і В у різних повідомленнях. Обчислюється умовна (теоретична) можливість спільної зустрічаємості, яка дорівнює $P(AB) = P(A) \times P(B)$. Потім реєструється частота спільної появи цих двох одиниць в одному повідомленні. Порівняння емпіричної частоти спільної появи двох одиниць із теоретичною (умовною) можливістю їхньої зустрічі подає інформацію про не випадковість або випадковість їхньої появи в текстах. Можна порівнювати і

матрицю емпіричної зустрічаємості різних одиниць із теоретичною матрицею. Процедура була запропонована Ч. Осгудом і широко поширена в психології комунікації.

З появою більш досконалої техніки аудіо- і відеозапису прийоми подібного аналізу стали застосовуватися до аудіо- і відеострічок, на яких жива поведінка і висловлювання однозначно зафіксовані і можуть бути багаторазово відтворені для формально-статистичного аналізу частоти появи фактів, що реєструються однозначно.

Метод контент-аналізу виник як альтернатива традиційним методам, заснованим на загальних логічних операціях аналізу і синтезу, порівняння, оцінювання, осмислення. Формалізовані кількісні методи дозволяють зменшити частку суб'єктивізму (наприклад, суб'єктивні зсуви в сприйнятті й інтерпретації змісту юридичних і інших документів). Їхніми причинами можуть бути деякі психологічні особливості дослідника - усталеність уваги, пам'яті, стомлюваність; неусвідомлювані захисні реакції на зміст документів - виділення «приємних» і пропускання «неприємних» аспектів; установки з обвинувальним ухилом і т.п.

Контент-аналіз можна використовувати при аналізі результатів застосування проєктивних тестів, матеріалів бесіди і т.д. Незважаючи на громіздку процедуру, контент-аналіз має масу переваг: немає ефекту впливу дослідника на поведінку випробуваних; дані перевірені на надійність. В останні роки цей метод набув «другого подиху» у зв'язку з розвитком психосемантики, методів багатомірного аналізу даних і застосування комп'ютерної техніки для дослідження великих масивів інформації.

VII. Біографічні підходи. Методика психологічної автобіографії відноситься до числа ситуаційних психодіагностичних методик. Ситуація - це продукт активної взаємодії особистості і середовища, коли досліджується життєвий шлях людини, тобто ті конкретні біографічні події, в яких переживаються значущі соціальні процеси (соціальні переходи, кризи і т.п.).

Основною одиницею такого аналізу є подія, тобто «поворотний етап життєвого шляху людини, пов'язаний із прийняттям нею на тривалий період її життя важливих рішень».

Методика дозволяє виявити особливості сприйняття значимих, найбільш важливих подій у житті людини. Дану методику можна розглядати як проєктивну, оскільки своєю відповіддю випробуваний надає їй особистісне значення.

Випробуваному пропонується перерахувати найбільш важливі події, що відбулися в його житті, а також ті, що він очікує в майбутньому. Події потрібно оцінювати як радісні, так і сумні в балах (від +1 до +5; від -1 до -5), а також зазначити приблизну дату події. При інтерпретації аналізується продуктивність (за кількістю названих подій), значущість життєвих подій, середній час ретроспекції (віддаленість подій у минуле, причому чим вони більше віддалені, тим вищим є ступінь реалізованості) і адаптації подій (віддаленість їх у майбутнє, чим вони є далшими, тим вищим є ступінь їхньої потенційності), зміст подій і т.д.

Сутність біографічного методу полягає в збиранні й аналізі матеріалів, що характеризують життєвий шлях і розвиток психічних процесів, властивостей і явищ обстежуваного, він дозволяє простежити процес формування конкретної людини, глибше зрозуміти її індивідуально-психологічні якості, риси характеру, схильності, здібності і т.п. Об'єктом біографічного методу виступають, насамперед, письмові джерела, усілякі документи: автобіографія, листок по обліку кадрів, пояснювальні і доповідні записи, рапорти, протоколи засідань і нарад, заяви, скарги, щоденники, листи. Біографічний метод передбачає використання методу контент-аналізу як засобу реконструкції того, що в тексті письмових документів, особливо автобіографічних, не відображено, не подано прямо (знаходження способу виміру й урахування всього обсягу інформації, переданого текстом).

Цей метод полягає в одержанні сукупності відомостей про життя обстежуваного, перенесені ним захворювання, початок і протікання хронічних хвороб, про умови життя, роботи і диференціації цих фактів. Джерелом інформації служать сам випробуваний, його близькі родичі, свідки, потерпілі. До недоліків методу аналізу відноситься значний момент суб'єктивізму в інформації, що збирається, оскільки вона отримана від самого випробуваного і близьких йому осіб, потерпілих і свідків (котрі мають різний ступінь зацікавленості).

Як пише О.В. Землянська, метод складання психологічного портрета злочинця (ППЗ) має особливу актуальність при розслідуванні злочинів із прихованою мотивацією в умовах повної або суттєвої відсутності відомостей про осіб, котрі їх вчинили [56]. Вона пише, що здобуті знання щодо психологічного профілю розшукуваної особи можуть допомогти органам розслідування, наприклад, шляхом моделювання ситуації підготовки, вчинення і приховування злочину, і, звичайно, допомагає звужити коло підозрюваних, відповісти на питання, серед яких психотипів потрібно перш за все вести розшук. Крім цього, портретування корисне стосовно дослідження особистості обвинувачених, і навіть свідків і потерпілих.

Формування психологічного портрета особи злочинця має проводитися швидко та оперативно і бути гнучким, оскільки розшук злочинця – це динамічний процес. Сформувавши портрет, слідчі й оперативні органи на цій основі формують відповідний пошуковий запит – своєрідну матрицю ознак, за якими буде відбуватися пошук злочинця.

Серед корисних факторів О.В. Землянська зазначає, що психологічне профілювання, наприклад, серійних убивць, дозволяє, крім звуження кола підозрюваних, спрогнозувати поведінку злочинця при затриманні або в процесі переговорів по звільненню заручників, якщо підозрюваний вдасться до такої злочинної поведінки [56]. Володіння знаннями про психологічні особливості або

приховані бажання особи злочинця може дозволити правильно і ефективно розробити тактику допиту осіб по справі, дозволяючи слідчому розуміти, які питання не можна ставити, а які мають бути задані обов'язково.

На думку О.В. Землянської, головна перешкода в розробці психологічного портрета особи невідомого злочинця полягає у встановленні однозначного причинно-наслідкового зв'язку між матеріальними, об'єктивними ознаками злочину, які можна знайти, наприклад, на місці події, та суб'єктивним психологічним світом особи злочинця [54]. Як пише авторка, такий зв'язок далеко не завжди є очевидним і однозначним, може залежати від втручання інших факторів, впливу навколишнього середовища, пори року, інших випадкових об'єктивних чинників, що ускладнює проведення зв'язку між психологією особи невідомого злочинця й місцем вчинення злочину як відображенням цієї психології.

Ставлення особи до злочину тим не менш залишається пріоритетним для встановлення, оскільки, наприклад, матеріальні сліди (відбитки пальців, підшви взуття, сліди біологічного матеріалу тощо) не обов'язково можуть бути присутні на місці вчинення злочину, однак реконструкція психологічного портрету особи невстановленого злочинця все одно залишається можливою, хоча б як гіпотетична відповідь на питання «як має думати і ким має бути особа, що вчинити цей конкретний злочин саме таким чином, в такий час, в цьому місці». О.В. Землянська називає таку реконструкцію «ретроспективним відтворенням зовнішнього ряду злочинних дій за місцем події як єдиним матеріальним слідом і системою речових доказів (системним речовим доказом). Авторка пояснює, що, з філософської точки зору, місце події є матеріалізацію суб'єктивного ставлення злочинця до елементів злочину окремо та події злочину в цілому.

Об'єкт злочину як особистість (потерпіл_а, жертва) не є випадковою, якщо при реконструкції психології злочинця ми застосовуємо системно-структурний підхід. За такого підходу, «жереб», який випав на долю жертви – це відображення

суттєвих рис діяльності злочинця, його особистості, що говорить про те, як, наприклад, він повів себе в ситуації злочину. Такі об'єктивні обставини як час доби або пора року, місце вчинення злочину, навколишнє середовище, обстановка, - також можуть свідчити про суб'єктивні характеристики злочинця, наприклад, як так сталося, що саме в цю пору року, чому саме в цьому місці, чому саме в цей час доби тощо.

О.В. Землянська виділяє психологічний портрет особи злочинця за об'єктом відображення, характером діяльності, посадою або роботою злочинця та за способі одержання і змісту, наприклад, наочний, словесний, або формалізований портрет [56].

Залежно від мети створення портрету, юридична психологія поділяє: 1) портрет пошуковий – для використання в розслідуванні злочинів: а) пошуковий; б) ідентифікаційний; 2) портрет прогностичний – наприклад, встановити, як злочинець буде вести себе при затриманні або звільненні заручників; 3) портрет доказовий – для ефективної взаємодії слідчого з підозрюваним, обвинуваченим; 4) портрет пенітенціарний – для формування виховного впливу; 5) портрет поствиправний – встановлення небезпеки рецидиву після звільнення.

Для складання психопортрету злочинця потрібна така інформація: 1) загальний профіль особистості; 2) мотиви та ціль вчинення злочину; 3) звички, схильності; 4) знання, уміння, навички; 5) вік; 6) місця проживання; 5) історія роботи, характер діяльності на момент вчинення злочину; 7) окремі характеристики місця ймовірного проживання; 8) рівень освіти та фахової кваліфікації; 8) рід занять; 9) походження, середовище формування, дитинство, друзі дитинства, стосунки в сім'ї, ким були батьки; 10) сімейний стан на момент вчинення злочину; 11) наявність дітей; 12) ставлення до окремих видів діяльності: як ставиться до служби в армії, відповідальної роботи, спорту, медицини, спілкування і роботи з людьми; 13) ставлення до держави громадянства; 14) наявність судимості, як отримав, ставлення до факту

отримання; 15) чи є психічні захворювання; 15) морфологія тіла, антропометрія – будова тіла, зовнішність, міміка; 16) зовнішній вигляд (одяг, стиль, вподобання).

О.В. Землянська зазначає, що ФБР в своїй діяльності керуються наступними кластерами психопортретування особи: 1) спрямованість (потреби, мотиви, установки, життєві плани і концепції, ціннісні орієнтації, нахили, смаки, хобі); 2) соціально-психологічні особливості поведінки (демографічні, культурні, соціальний і міжособистісний статус, ролі, стиль життя і спілкування); 3) особиста психологія (характер, акцентуації); 4) когнітивні (інтелектуальні) особливості (сприйняття, увага, мислення, пам'ять, мовлення); 5) оперативна функціональність (звички, уміння, навички, знання); 6) психофізіологічні властивості (темперамент, статеві, вікові, морфологічні, патологічні властивості, стан здоров'я); 7) сексуальність (орієнтація, проблеми сексуальної сфери та їх причини і вплив на поведінку).

Важливо наголосити, що інформація за психопортретом злочинця є орієнтовною, допоміжною, інструментальною та тактичною, і сама по собі не може служити доказом по справі. Наприклад, ми не можемо стверджувати, якщо особа має сексуальну дисфункцію, то буде замінювати пенетрацію ножовими пораненнями, так як сексуальна дисфункція не доводить сама по собі вчинення злочину, мовляв, особа вчинила злочин, бо вона імпотент.

Інформація психопортретування є допоміжною і використовується для інтерпретації, пояснення, тлумачення поведінки мотивів і цілей злочинця і надає перелік факторів, які прямо чи опосередковано вплинули на його поведінку.

Ми не можемо в обвинуваченні стверджувати, що доказом вчинення злочину є дані психологічного портрету. Однак, дані психологічного портрету дають змогу стверджувати про мотив, цілі та інші фактори поведінки злочинця.

Отже, ми можемо говорити, що мотивом вчинення злочину була, наприклад, помста, або злочин був вчинений на ґрунті ненависті, і можемо

навести докази цього, отримані в ході розслідування, а також інформацію психологічного портретування злочинця.

Суть полягає в тому, що за допомогою психологічних знань можна довести мотив та додаткові мотиваційні фактори (мотивацію) злочинця, однак не кожна особа, яка володіє схожим психологічним профілем обов'язково вчинить злочин.

Залишається, однак, відкритим питання, чи вчинить злочин особа з ідентичним психологічним профілем. На жаль, таке питання виходить за рамки цього дослідження, оскільки становить предмет розгляду філософії психології особистості та психологічної ідентичності. Забігаючи наперед, однак, можемо припустити, що ідентична особа означатиме саме цього злочинця, від особи якого ми «відштовхнулися» в своєму міркуванні. Двох однакових доль не буває. Також додамо, що роблячи припущення, що, якщо маємо другу особу, ідентичну першій, яка є злочинцем, тоді логічно припустити, що за причинно-наслідковим зв'язком вона також має дійти до вчинення злочину, оскільки від особи першого злочинця нічим не відрізняється. Однак, тоді виникає питання, чому ми кажемо про другу особу, якщо вони однакові? Тоді виходить, що злочин вчинений тим самим злочинцем – не можемо стверджувати про другу особу, адже особа 1 і особа 2 однакові, значить справедливо, якщо це одна й та сама особа, і вона одна, а не дві.

Як бачимо, припущення, ніби особа з ідентичним психопрофілем приречена на вчинення злочину, є хибним, адже воно веде до абсурду. Друга особа не може бути ідентичною *per se*. Якщо вона друга, значить інша. Власне, через це психопрофілювання і не є доказом вчинення злочину, адже якщо б це було правдою, тоді б вчинення злочину особою з ідентичним психологічним профілем не було б абсурдом. З цього слідує, що особа зі схожими вадами, як в особи злочинця, має змогу утриматися від вчинення злочину.

О.В. Землянська, посилаючись на дослідження та практику ФБР, зазначає, що «складність» злочину збільшується залежно від кількості «вхідних» даних,

наприклад: 1) професії злочинця; 2) його сімейного статусу; 3) відстані між житлом злочинця і жертви; 4) судимості злочинця; 5) критеріїв вибору жертви; 6) залишеного знаряддя вчинення злочину; 7) маніпуляцій з тілом жертви після заподіяння смерті. Авторка пише, що в 67% складений ФБР психологічний портрет збігався з реальною особою злочинця [56].

У літературі прийнято наводити приклад серійного вбивці Андрія Чикатила, який вбив 53 встановлених особи (діти та жінки) у період з 1978 по 1990 рік. Примітним є те, що саме допомога професійного психіатра Олександра Бухановського допомогла «розколоти» злочинця – коли Чикатила нарешті затримали в 1990 році, слідчі не змогли його «розговорити» [56].

Психіатр Бухановський ще до затримання Чикатила склав його психологічний портрет, який виявився точним. Було встановлено, що злочинець є садистом-пікеристом з комплексом неповноцінності [56]. Також були встановлені важливі криміналістичні дані, наприклад, що зовнішньо особа є пересічним, «сірим» радянським громадянином, який має змогу подорожувати (Чикатило дійсно багато подорожував – у відрядженнях). Маніяк виколював очі жертв, оскільки відчував дискомфорт, якщо в них залишалися очі. Злочинець сприймав це як засудження його вчинку, тому позбавляв жертв очей.

Велика кількість колото-різаних ран замінювала вбивці статевий акт (Чикатило володів слабкою статевою конституцією). Загалом було встановлено мотив – сексуальний садизм, педофілія, некрофілія, канібалізм. Вибір жертв полягав у відповідності об'єкту задоволення критеріям маніяка, а також в неспроможності ефективно протидіяти його нападу та насильству. Для здійснення злочину вбивця заманював жертв в безлюдні приміщення або лісосмугу, де вбивав і вчиняв наругу над трупом. Труп не приховував, але міг забирати собі «трофеї» - відрізані частини тіла, якими були геніталії жертв або інші частини сексуального характеру, які вважаються ерогенними зонами або можуть виступати об'єктами сексуальної гри (ніс, губи, соски).

Таким чином, маніяк, який сам не володів сильною сексуальною конституцією, «забирав собі» «силу» жертви. Смерть жертви частіше за заподіювалася шляхом асфіксії (удушення). Загалом можна сказати, що володіючи комплексом неповноцінності, вчиняючи вбивства та таким чином задовольняючи свою патологічну статеву пристрасть, Чикатило компенсував своє відчуття неповноцінності відчуттям абсолютної влади та контролю над жертвою в ситуації вбивства. Наруга над трупом служила отриманню патологічного сексуального задоволення, а також могла сприйматися як помста та «вивешчення» над собою та своїми кривдниками.

Коли маніяка нарешті затримали в 1990 році, примітним стало те, що Чикатило почав давати свідчення лише після візиту психіатра Бухановського. На контакт із слідчими не йшов, однак Бухановський обрав правильну стратегію, повідомивши Чикатило, що він є лікарем і його головним завданням є допомогти і вилікувати, а не засудити. Впевнивши Чикатила в своїх намірах та після розмови про його дитинство та психологічні травми, злочинець почав давати свідчення по справі.

Отже, для слідчого є важливим знайти підхід до допитуваної особи. У ситуації з Чикатило, слідчі не були спроможні знайти підхід, щоб маніяк почав говорити, тому змушені були звернутися до професійного психіатра.

Допитом можна вважати процесуальний спосіб отримання та перевірки доказів по справі. За допомогою допиту можна перевірити або встановити мотив і цілі злочинця [142, с. 8]. Перед початком допиту, слідчий має розуміти, яку інформацію хоче отримати та які способи та підходи будуть застосовані. Предметом допиту є обставини, які підлягають з'ясуванню, наприклад, мотив, мета, спосіб вчинення, обстановка, вибір жертви, ставлення до вчиненого, осудність особи тощо [142, с. 11].

Як пише Є.Л. Галагура, встановлення мотиву є обов'язковим у справах про вбивство за версією – через расову, етнічну, релігійну нетерпимість. Іншими словами, доказування цього мотиву є обов'язковим у таких справах [26, с. 245].

Можна стверджувати, що такого комплексного мотиву цілком достатньо для пояснення вчинення злочину – чому особа його вчинила. Однак, мотив може характеризуватися сукупністю елементів, як ми вже зазначали, може складатися з основного мотиву і додаткових мотиваційних факторів. Наприклад, такими, якщо головним мотивом є ненависть до конкретної расової, етнічної чи релігійної групи, може бути бажання довести свою правоту силою, насильством, убивством; переконання, що особа має право на доведення своєї правоти силовим способом, має право чинити так стосовно жертв, вважаючи себе вищим, а їх нижчими, отже, гідними покарання; Его-задоволення; втілення переконання про свою вищість на практиці, доказування її за допомогою насильства.

Слідчий має пам'ятати про складність мотиву нетерпимості, який підкорений загальній меті вбивства – показати шовіністичну перевагу злочинця над жертвою. Тому навколо отримання відомостей про спонукання підозрюваного щодо вчинення вбивства особи іншої раси, національності або конфесії вибудовується тактика слідчих дій.

Показовою рисою розслідування вбивств, вчинених на ґрунті нетерпимості, виступає необхідність для викриття підозрюваного наявності у слідчого спеціальних знань про існуючі субкультури, націоналістичні та інші екстремістські організації, фундаменталістські релігійні спільноти, які існують у суспільстві. На цій основі слідчому варто будувати розгалужену систему слідчих дій, у тому числі цілу низку судових експертиз.

РОЗДІЛ 3. ЗАСОБИ ТА МЕТОДИ ВСТАНОВЛЕННЯ МЕТИ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ

3.1. Криміналістичний аналіз наслідків і результатів вчинення злочину для визначення його мети

Структура особистості злочинця пов'язана із структурою злочину, впливає на неї. Коли говоримо про мотивацію вчинення злочину, також маємо на увазі особу злочинця. Визначення типових рис його особистості дає змогу визначитися з іншими його ознаками та його поведінкою, що може стати у нагоді при розслідуванні [145, с. 166].

Встановлення наслідків злочину є своєрідною «точкою входу» в розслідування, з криміналістичної точки зору. За допомогою встановлення та формулювання наслідків та результатів вчинення злочину слідчий може сформулювати версії стосовно мотивації злочинця, а відтак, його індивідуальні риси, що може сприяти звуженню кола підозрюваних.

У криміналістиці встановлення наслідків злочину можливо на його різних етапах, а не лише на етапі після вчинення злочину. Учинення злочину процесуально розподіляється на конкретні етапи, наприклад, появу та формування мотиву, готування до вчинення злочину, замаху на вчинення злочину, закінченого злочину та посткримінальної поведінки), до того ж варто звернути увагу, що на первинному етапі, тобто формування мотиву на вчинення певного злочину, особа свідомо моделює подію злочину та наслідки, які є для неї бажаними (прогресне мислення).

Наслідки злочину є предметом дослідження не тільки в теоретичній площині – як поняття криміналістичної характеристики злочину, але й має практичний вимір. На практиці, дослідження наслідків злочину дозволяє втілювати в життя нові підходи, пов'язані з систематизацією знань стосовно

окремих видів злочинів, для оптимізації процесу розслідування, у взаємному зв'язку з тактикою та технікою.

Наслідки злочину, власне, є тією категорією, яка постає перед слідчим наочно – на різних етапах розслідування. Водночас, від кваліфікації слідчого залежить, яким чином наслідки будуть оцінені та класифіковані. Це означає, що один і той самий наслідок може мати різні пояснення в уяві слідчого, відповідно, наслідку приписується одразу декілька причин, з яких не всі виявляються правильними, що, звісно ж, ускладнює пізнавальний процес в ході розслідування. Це також означає, що причина, яка привела до злочинного результату, може бути неправильно встановлена, що веде до провалу слідства. Це й робить питання правильної оцінки наслідків злочину таким актуальним для діяльності слідчого. Отже, наслідки потрібно правильно встановити і кваліфіковано оцінити. Таким чином, якщо наслідки злочину були правильно оцінені, це слугує сприятливим підґрунтям для проведення подальших слідчих дій. До цього варто додати і те, що за наслідками злочину, як результатами суспільно небезпечного діяння, можливо констатувати, наявна чи відсутня сама подія злочину. Крім цього, оцінка наслідків злочину відбувається в ситуаційному контексті, тобто, в конкретних умовах, або обставинах (місце, час, дата, погодні умови тощо), що часто сильно впливає на очевидність картини злочину, звідси – оцінка наслідків злочину має ситуаційний компонент, а саме – відбувається на місці та в конкретних обставинах навколишнього середовища, часу, місця (ситуації).

Наслідки мають бути правильно класифіковані. Наукова класифікація знань являє собою систему підпорядкованих понять, що використовується для демонстрації зв'язків між класами явищ або поняттями. Для відповідності суворим науковим критеріям, класифікація має відповідати наступним ознакам: 1) підмножини класифікації не мають спільних елементів; 2) сума підмножин дорівнює одній множині; 3) кожен елемент підпорядковується одному класу; 4) поділ множини на групи здійснюється за однією ознакою. Класифікацією є поділ

на роди, типи, види, підвиди і т.д. [144, с. 279]. Класифікація наслідків злочину є необхідним з теоретичної точки зору питанням для розгляду в контексті криміналістичної науки.

Наприклад, Є.М. Рожик пропонує наступну дефініцію поняття наслідків злочину [145]. Автор формулює поняття в якості змін середовища (матерії), ідеальних відображень, результату події злочину. Ці три елементи вказують на те, що відбулося – подію злочину. Змінами матеріального середовища прийнято вважати матеріальні сліди, а ідеальними відображеннями – спогади з пам'яті, оцінки очевидців (покази свідків). Злочинним результатом події злочину, наприклад, насильницького характеру, є смерть потерпілої особи.

Залежно від значення для розслідування, наслідки вчинення злочину поділяються на основні та додаткові [144, с. 287]. Основним наслідком злочину вважається визначені в Кримінальному кодексі України суспільно-небезпечні наслідки кримінально караного діяння. В якості додаткових наслідків виступають матеріальні та ідеальні сліди, які дають можливість визначити основний наслідок вчинення злочину або доповнюють слідчу картину тими фактами, обставинами, доказами, які мають значення для розслідування.

Можна також навести приклади інших поділів. Залежно від умислу, виділяють первинні та незаплановані наслідки. Первинні, або заплановані, наслідки вчинення злочину є усвідомленими особою-злочинцем до вчинення кримінально караного діяння. Незаплановані наслідки можуть проявити себе на стадії замаху та у подальших стадіях.

Заслуговує на увагу поділ наслідків злочину за джерелом походження. У цьому контексті, виділяються наслідки: 1) спричинені самим злочинцем; 2) спричинені об'єктивними факторами навколишнього середовища. У другому випадку, це може бути втручання сил природи або наслідки біологічних процесів.

Тонкою є грань поділу наслідків на видимі та невидимі. Видимі наслідки злочину також можна назвати очевидними. До прикладів таких наслідків можна

віднести справи про вбивство, крадіжку, підпал тощо. У цьому випадку наслідки вчинення кримінально караного діяння є наочними, або очевидними, проявляються у змінах матеріального середовища, заподіянні прямої шкоди, завданні збитків, знищенні або зникненні (викраденні) об'єктів, що мають матеріальну цінність і т.д. Невидимі наслідки злочину відрізняються встановленням «ідеальної» шкоди, причинно-наслідкового зв'язку, який не можна встановити за прямою шкодою матеріальному середовищу. Типовим прикладом є кіберзлочинність, крадіжка персональних даних (фішинг) тощо. На прикладі невидимих наслідків злочину можна продемонструвати, що змін у матеріальних речах ніби не відбулося, однак було завдано шкоди, яку можна виміряти економічно або репутаційно (нематеріально, або у розумінні завдання шкоди немайновим правам).

За словами В.Ю. Шепітька, класифікація злочинів у криміналістиці поєднує в собі здобутки кримінального права та самої криміналістики [200, с. 364]. Утім, кримінальне право не може допомогти криміналістиці суттєво розширити класифікацію наслідків злочину, оскільки оперує поняттям складу злочину як обов'язкової структури для кваліфікації. Криміналістика, з цієї точки зору, змушена покладатися на власний теоретичний апарат, а також доробки інших, суміжних наук.

При класифікації наслідків можна брати до уваги і ситуаційні особистісні, або індивідуальні, аспекти. Втім, у цьому випадку визначення наслідків за їх співвідношенням з індивідуальністю особи злочинця є тонкою гранню між об'єктивністю та інтерпретацією слідчого. Тут також важливо не заходити на територію науки кримінального права, аби банально поділити наслідки злочину за ставленням до них злочинця на умисні на необережні. У даному випадку, питання, скоріше, стосується мотивації злочинця, як передумови результату злочинного діяння. Відповідно, за мотивацією особи злочинця, наслідки злочину можна поділити на результати: гніву; розрахунку. Наслідки злочину, які є

результатом розрахунку, тобто, холоднокривого втілення в життя особою-злочинцем свого задуму, будуть проявлятися в «скупості» слідової картини, максимальному приховуванні злочинцем слідів або інших видах протидії розслідуванню. У випадку наслідків злочину як результату гніву, слідова картина, зазвичай, урізноманітнена доказами імпульсу особи на вчинення злочину, що не був продуманий наперед, через що докази є доступними для збирання внаслідок поспішного залишення місця злочину винною особою або й взагалі затриманні її на місці.

Наслідки злочину також можливо прокласифікувати за характером інформації про суб'єкта та спосіб вчинення ним злочину [144, с. 280]. Перший вид інформації характеризується антропоморфними та когнітивними ознаками, які можна вивести зі слідової картини. На основі фактичних даних слідство може встановити, що є вірогідним, що особа, що вчинила злочин, володіє конкретними показниками фізичної сили, тілобудови, або володіє конкретними професійними навичками, або має конкретний рівень розвитку когнітивних здібностей (інтелекту, IQ тощо). Це допомагає слідству звужити коло підозрюваних та розглянути більш детальні версії та висновки з версій стосовно хронології та механізму вчинення злочину. Другий вид інформації є об'єктивним і стосується слідової картини в її матеріальному, або речовому, вираженні, а також часопросторового (хроноспасіального) положення. Такий тип інформації характеризує слідову картину та те, яким чином сліди залишені там, де їх знайдено, і як це пояснює загальну картину злочину. Третій вид – це модальна інформація, а саме – те, як повадився суб'єкт вчинення злочину на різних його етапах.

Категорією, яка пов'язана з наслідками злочину, і в логічному та хронологічному аспекті передувє їм, є спосіб вчинення злочину. Спосіб вчинення злочину є важливою частиною криміналістичної характеристики. Спосіб досліджується не тільки в рамках криміналістики, але й іншими науками

кримінального циклу. У зв'язку з цим, зміст, значення, а надто – завдання, які ставляться у контексті вивчення способу вчинення злочину, - мають свою специфіку в кожній з наук. Наприклад, для кримінального права важливим є кваліфікація, отже, спосіб вчинення цікавить кримінальне право як елемент об'єктивної сторони складу злочину. Окремі норми кримінального закону вимагають наявності особливого способу для того, щоб мав місце склад злочину. Ці випадки чітко встановлені в статтях Кримінального кодексу України. Отже, для кримінального права, спосіб вчинення злочину є перш за все елементом об'єктивної сторони складу злочину, і має значення для кваліфікації діяння як суспільно небезпечного.

Отже, способом виступає комплекс прийомів, що їх використовує злочинець з метою реалізації свого задуму. Як вже було зазначено, в окремих випадках спосіб виступає визначальною характеристикою караності діяння відповідно до норм Кримінального кодексу, таким чином, має вирішальне значення для кваліфікації деяких злочинів.

Важливо, що спосіб вчинення має на увазі певну послідовність дій, які злочинець вчиняє задля реалізації свого наміру. Послідовність дій не завжди є узгодженою, однак зазвичай слугує єдиній (злочинній) меті, що обумовлює внутрішній зв'язок та цілісність послідовності дій, подій. Ситуації, коли слідству стає відомо про неузгодженість послідовності дій злочинця, частіше за все стосуються зовнішніх сил, що вплинули на поведінку особи на певному етапі вчинення злочину або ж стосуються злочинів, які характеризуються агресивною імпульсивною поведінкою суб'єкта по відношенню до оточуючих (так звані злочини з гнівною мотивацією, в яких основним, або домінуючим, мотивом виступає спалах гніву, що перетворюється на агресію стосовно потерпілих).

Як вказують В.В. Чурпіта та І.В. Сервецький, для криміналістики спосіб виступає в якості джерела інформації про закономірності виникнення доказів, необхідних для розробки засобів і методів розкриття і розслідування злочинів

[196]. Автори, таким чином, зазначають, що знаючи механізми, якими керується злочинець для досягнення своєї мети, науки кримінального циклу можуть встановити його особу, мотив, отже, сприяти розкриттю та попередженню вчинення злочинів через знання способів їх вчинення.

Спосіб вчинення злочину характеризує дії злочинця на стадіях приготування до вчинення злочину, те, як злочинець вчиняє каране діяння, та як приховує наслідки. У такому визначенні яскраво проглядається елемент послідовності, коли дії злочинця розгортаються в часі, є взаємопов'язаними, слугують єдиній (злочинній) меті.

В.В. Пясковський у своїх дослідженнях зазначає, що способом вчинення злочину є закономірна та структурована поведінка особи, спрямована на отримання злочинного результату, або досягнення злочинної мети [141]. Дії злочинця не є випадковими, їх послідовність є взаємозалежною та цілеспрямованою.

Існування двох абсолютно однакових способів вчинення злочину є малоймовірним через існування різних кількісних та якісних показників, що визначають обстановку злочину. Особисті характеристики учасників також грають роль у способі вчинення злочину. У цьому зв'язку, особливим способом вчинення злочину залишається злочинна сигнатура, або «особистий підпис» злочинця, тобто, унікальний, властивий лише йому, спосіб вчинення злочину, або особливі риси, залишені сліди, докази, які вказують на причетність однієї і тієї ж особи або групи осіб до вчинення серії злочинів.

Способом вчинення злочину також називають вираження, або відображення, дій злочинця на навколишньому середовищі. Таким чином, протиправні дії злочинця залишають сліди (докази), які можна помітити на місці події, оцінивши відповідну обстановку. Правильна оцінка та встановлення відповідності між способом та особою злочинця є важливим елементом розслідування злочину в умовах неочевидності (коли особа злочинця невідома),

а при наявності підозрюваного – сприяє визначенню ступеня протиправності його дій.

Для отримання інформації про спосіб вчинення злочину слідство має ознайомитися з наслідками, після чого буде встановлено спосіб вчинення злочину. Розуміння того, яким чином особа здійснила суспільно небезпечне діяння, може суттєво допомогти при встановленні психологічно-інтелектуального портрета. Іншими словами, знаючи те, яким чином особа здійснила каране діяння, ми можемо констатувати рівень її кваліфікації, освіти, а також темпераменту, особистих рис – залежно від того, наскільки повною є картина, що надає інформацію про спосіб вчинення злочину. Це пояснюється насамперед тим, що для виконання особливих дій потрібна кваліфікація або особливий психотип. Таким чином, вчинення масової стрілянини, за якої слідству важко затримати нападника, може свідчити про його особливу кваліфікацію та підготовку, якщо підозрюваний є влучним стрільком і розуміє, як переховуватися від органів слідства. Простими словами, пересічна особа не вчиняє масової стрілянини і не переховується, як, до прикладу, професійний морських піхотинець або борець сил спеціальних операцій. Таким чином, слідчий може дійти висновку, що підозрюваний володіє особливими навичками комбатанта, що серйозно звужує коло підозрюваних. Іншими прикладами є вчинення вбивства з особливою жорстокістю, тортури тощо, що може свідчити про особливий психологічний стан підозрюваного. Також це може бути звуження кола підозрюваних за професійно-технічними навичками, наприклад, у випадку крадіжки, якщо сейф було зламано за допомогою особливого газозварювального обладнання, що відкриває питання, хто міг мати доступ до: 1) приміщення; 2) обладнання, за допомогою якого вчинено злочин; а також, головне, які особи володіють відповідними навичками, щоб у сукупності та з огляду на всі інші докази, вчинити такий злочин.

Можна зустріти різні погляди на те, яким чином підходити до розуміння поняття способу вчинення злочину. Наприклад, способом можна вважати сукупність дій з підготовки, вчинення і приховання злочину, що здійснюються відповідно до задуму, мотивації злочинця. У такому випадку, засоби, способи, прийоми поміщуються в одну категорію, виступають елементами способу як сукупності елементів. Водночас, сукупність має володіти внутрішньою узгодженістю, тому способи, засоби та прийоми пов'язані між собою тим, що виконують єдину функцію, яка повинна забезпечити досягнення злочинного результату. Відповідно, спосіб вчинення злочину – не проста сукупність, а комплекс взаємопов'язаних дій, що їх вчиняє особа для досягнення злочинної мети тобто являє собою систему.

Прийоми та методи, що їх використовує злочинець, а також знаряддя, засоби, спрямовані на досягнення злочинного результату, також спрямовані на об'єкт посягання. Таким чином, злочинець впливає на об'єкт посягання, що проявляється в способі вчинення злочину. Водночас, спосіб не можна звужувати до характеристики знарядь, за допомогою яких вчинено суспільно небезпечне діяння.

Перш за все, цікавим залишається спосіб вчинення як спосіб мислення злочинця, а саме – обрана тактика, методологія, за допомогою якої планувалося досягти мети. У цьому контексті, спосіб володіє ознакою освоєння мотивації, наміру та мети, адже виступає «вирішеним питанням» в уяві злочинця, відповіддю на питання «як вчинити злочин». Предмети матеріального світу, такі як знаряддя та засоби, наприклад, зброя або інструменти проникнення в житло тощо, цікаві лише в якості відповідей на питання «що потрібно для того, щоб досягти окремого завдання, і, в підсумку, злочинної мети».

Оскільки легше розподілити велику мету на серію завдань, успішне виконання яких гарантує досягнення самої мети, використання окремих знарядь розуміється як підпорядковане цим завданням. Таким чином, особа розподіляє

свій намір на серію задач, для вирішення яких потрібно здійснити конкретні дії, зокрема, отримати та використати інструменти та засоби. Однак, останні є лише вирішенням прикладної задачі, в той час як спосіб – перш за все спосіб мислення злочинця, виконання когнітивного, пізнавального завдання, вирішення задачі спочатку уявно, а потім на практиці, зокрема, за допомогою інструментів. Отже, спосіб вчинення злочину – те, як злочинець вирішує вчинити злочин, спочатку в своїй уяві (планування), і реалізація задуму, який є конкретною тактикою, що складається з прийомів та методів, на практиці.

У цьому формулюванні, спосіб вчинення злочину виступає як єдність задуму та його реалізації. Таким чином, спосіб вчинення злочину ідеально подвоюється, оскільки, задум існує ідеально – в уяві злочинця, а формулювання способу як єдності задуму та його реалізації означає, що особа вчиняє злочин відповідно до власного, попередньо розробленого плану. Чи порушується ця єдність у випадку, коли щось пішло не за планом злочинця, і слідство бачить підтвердження цього в ході розслідування? Ні, оскільки для того, щоб зрозуміти, що саме пішло не за планом, слідство спочатку висуває версію, яким був першочерговий план злочинця. Отже, щоб зрозуміти, що пішло не так, спочатку треба зрозуміти, як злочинець уявляв собі здійснення своєї мети. Через це конструкція єдності задуму та його реалізації залишається валідною. Отже, інструменти та засоби вчинення злочину, безумовно, знаходять своє застосування в контексті способу, однак застосовуються по волі злочинця для досягнення цілей та завдань суспільно небезпечного діяння за попередньо сформованим уявленням про «ідеальну дію», або планом, отже, спосіб вчинення злочину неможливо просто звести до того, за допомогою якого знаряддя його було вчинено.

На думку І. Гори, спосіб вчинення злочину пов'язаний з генезисом злочинної поведінки і виступає характеристикою, яка найбільш якісно описує інші елементи криміналістичної характеристики, дає емпіричну інформацію

слідству [34]. З позиції автора, спосіб дає змогу зрозуміти, якою є цілісна структура поведінки особи, розглянути біхевіоральний аспект особистості як єдину систему. Такий погляд на спосіб пов'язаний із потребою розглядати його як структуру, що поділяється на приготування, ситуацію (вчинення) та приховання наслідків. З цього погляду, пише І. Гора, поведінка особи може розглядатися в якості окремих актів – дій, або операцій, сполучені як підпорядковані елементи цілеспрямованої вольової діяльності, заснованої на вирішенні когнітивних задач [34].

Спосіб вчинення злочину можна представити у вигляді системи, що складається з прийомів, дій, операцій, які зумовлені мотивацією злочинця. Мотивація, в свою чергу, обумовлена психологічними та фізіологічними процесами, впливом навколишнього середовища. У сукупності, ці дані дають змогу охарактеризувати особистість злочинця, його психосоціальний портрет, інтелект, володіння знаннями, конкретними вміннями та навичками.

Спосіб вчинення злочину також інколи називають операційним комплексом, маючи на увазі, що спосіб постає як сукупність взаємопов'язаних елементів, дій, або операцій, які сприяють досягненню злочинного результату. Характерний спосіб вчинення злочину дає змогу індивідуалізувати такий комплекс. Водночас, наявність схожих рис операційних комплексів дає змогу здійснити їх класифікацію та типологію, яка потім набуває свого практичного значення в розслідуванні. Наявність же сильно індивідуалізованого операційного комплексу ускладнює розслідування лише в першому випадку, коли, власне, слідству стало відомо про вчинення злочину з «особливим почерком» (те, що іменується в криміналістиці «підписом» злочинця (в комплексі *modus operandi*, або способу вчинення злочину)). Слідство також бере до уваги риси поведінки злочинця, які не володіють ознаками суспільної небезпечності, однак можуть мати значення для розслідування.

Варто вказати, що спосіб не завжди має повну структуру. В.В. Тіщенко, наприклад, вказує на дво- та одноелементні усічені способи. Цей підхід дає змогу виділити підготовку та вчинення або вчинення та приховування в двоелементних усічених способах, та приготування, вчинення й приховування злочину (вчиненого іншою особою) – як окремі, самостійні елементи структури способу [147, с. 204].

У вузькому значенні, спосіб злочину стосується безпосередньо ситуації злочину та механізму його вчинення. Елемент підготовки та приховування при цьому до уваги не беруться. Такий підхід головним чином стосується кримінального права, яке розглядає як частину об'єктивної сторони злочину безпосередньо його механізм вчинення в ситуації злочину, що є необхідною умовою при кваліфікації окремих видів злочинів за Кримінальним кодексом України. І. Гора зазначає, що в такій концепції злочин є єдиним актом дії та способу, що породжує злочинний результат (суспільно небезпечні наслідки), що є необхідною «матрицею» для констатації факту (складу) злочину [34].

У широкому значенні, спосіб вчинення охоплює механізми, дії злочинця до, під час та після вчинення злочину, що структурно охоплює стадії підготовки, вчинення та приховування злочину (посткримінальної поведінки).

У криміналістиці інформація про спосіб вчинення злочину використовується для розшуку особи, яка вчинила злочин, для з'ясування закономірностей механізму слідоутворення, що в одних випадках дозволяє довести вчинений спосіб, а в інших, ґрунтуючись на закономірності механізму слідоутворення, – відшукати інші сліди. Тому багато методик розслідування окремих видів злочинів зважають на цю закономірність. Встановлення повторюваності способу має доказове значення, якщо в процесі розслідування доведено, що особа раніше вчинила злочин аналогічним чином. Зрештою, спосіб вчинення злочину пов'язаний зі способом його приховування.

Отже, чітко простежуються два значення способу вчинення, а саме: 1) розшукове, тобто використання відомостей про спосіб вчинення злочину для розшуку осіб, причетних до нього, слідів, знарядь злочину та інших доказів; 2) пізнавальне, тобто використання відомостей про спосіб для розкриття картини злочину. Варто звернути увагу, що в окремих випадках науково-обґрунтована інформація про типовий спосіб і наслідки злочину дозволяють правоохоронним органам виявити і латентні наслідки злочину, про які на первинному етапі розслідування через різні фактори відомо не було, та вчинити додаткові слідчі дії для їх підтвердження.

Приготування до злочину є складовою частиною способу його вчинення. Діяльність із приготування до вчинення злочину має свої відбитки (сліди) у матеріальному світі (навколишньому середовищі) та ідеальні відображення. На стадії приготування особа може створювати умови шляхом зміни навколишнього середовища, створення або придбання знарядь вчинення злочину тощо. Ідеальне відображення приготування до злочину може мати свій прояв у вивченні інформації, необхідної для вчинення суспільно-небезпечного діяння, ознайомлення з документацією, яка може бути корисною для злочинця, вивченні особи жертви та її соціальних зв'язків, оцінка та прорахунок ризиків вчинення злочину тощо. Прикладами приготування до злочину є вивчення способів приховання слідів злочину (знищення трупа, дезорієнтація слідства тощо), придбання знарядь вчинення злочину (закупівля холодної або вогнепальної зброї, небезпечних предметів або речовин (сокири, бензопили, кислоти, розчинників, отрути тощо), вивчення правил поводження зі зброєю і т.д.

Настання посткримінальної поведінки має точкою відліку момент після того, як відбувся злочин (відбулася подія злочину, пройшла ситуація злочину). Етап посткримінальної поведінки настає після настання злочинного результату або після вчинення дій злочинцем, які він бажав вчинити для реалізації злочинної мети (отримання злочинного результату, наслідків).

Зазвичай, злочинець прагне приховати сліди злочину. Виключення становлять ситуації, коли злочинець керується мотивом нарцисизму, свідомо залишаючи докази своєї причетності для свого викриття і набуття популярності. Мотив нарцисизму злочинця є більш фундаментальним за так званий мотив «пророка», коли злочинець вважає себе в праві чинити супроти закону, моралі та правопорядку, керуючись ідеєю про свою обраність, винятковість, унікальність, «над-людськість», нібито особа стоїть поза межами добра і зла, тому має право чинити як їй заманеться, а злочин не приховує, оскільки світ має знати, що він знаходиться у путах рабської моралі, яку злочинець свідомо відкидає як нікчемну. Як бачимо, в такому випадку мотив хуліганства не підходить, а мотив «обраності» (психологічний портрет «пророка») не розкриває глибину психологічної патології особи злочинця.

На противагу цьому, приховування особою злочинцем факту (події) злочину має свідомий характер, може відбуватися не тільки на етапі посткримінальної поведінки, має за мету ввести розслідування в оману, зробити неможливим або максимально затягнути в часі встановлення об'єктивних обставин справи (до/для настання сприятливих для злочинця умов, наприклад, втеча з території країни вчинення злочину, знищення доказів, тіла, зброї тощо).

Основними прийомами, що їх використовують злочинці для приховування слідів вчинення злочину (факту вчинення злочину) є: 1) активне або пасивне позбавлення правоохоронних органів джерел інформації про злочин (приховування слідів, об'єкту посягання, коштовностей, грошей тощо); 2) повне або часткове знищення слідів злочину, зокрема, власних, залишених на місці події; 3) маскування, наприклад, використання злочинцем іншого одягу, який він ніколи не носить в повсякденності, маніпуляції із зовнішністю, які вводять слідство в оману (коли злочинець виглядає не так, як він виглядав би, коли можна було б встановити саме його особу), використання рукавичок, що дозволяє не залишати відбитки пальців тощо; 4) фальсифікація, або підробка слідів, доказів

вчинення злочину, створення джерел інформації, спрямованих на дезорієнтацію та помилковий хід розслідування, наприклад, «фейкові» сліди, «фейкове» повідомлення (наклеп) тощо; 5) інсценування, або створення штучної події, «підробленого», «фейкового» злочину; може мати прояв як у підробці самої події (в цілому), так й окремих обставин, наприклад, часу, місця, способу, об'єкта посягання [15]. Відповідно до наведеної характеристики, наслідки злочину можуть стосуватися як безпосередньо події злочину, так і дій злочинця, що спрямовані на приховання злочину.

Наслідками злочину є об'єктивні зміни (навколишнього середовища) та суб'єктивні відображення, або ідеальні сліди, утворені внаслідок вчинення злочину, і містять інформацію про слідову картину та злочинний результат. Така інформація може бути використана в якості доказу або для коригування, орієнтації розслідування. Для встановлення істини по справі, однак, використовується головню доказова інформація.

Відповідно до позиції В.Ю. Шепітько, сліди можна розрізняти за тим, який об'єкт їх залишив, яким чином вони утворилися (механізм слідоутворення), які зміни відбулися з об'єктом слідосприйняття, який ступінь видимості змін об'єкта слідосприйняття [90; 150].

Як зазначає М.В. Салтевський, класифікація слідів злочину можлива із застосуванням філософської теорії відбиття, або відображення, за якою взаємодія між об'єктами породжує відображення одного в іншому. Автор виділяє такі класи слідів: особисті, або людські; сліди засобів вчинення злочину; сліди матеріального середовища [156].

Є.М. Рожик у своїй статті поділяє наслідки злочину на сліди та завдану шкоду як два види результатів людської діяльності [144, с. 281]. Сліди злочину утворюються в результаті взаємодії злочинця з навколишнім середовищем. Сліди характеризують один об'єкт як слідоутворюючий, а інший – як слідосприймаючий. Типовим прикладом об'єкту, який сприймає сліди злочинця,

є поверхня: побутових речей, підлога, ґрунтова дорога тощо. Трасологія, як відповідний розділ криміналістичної техніки, займається питаннями слідоутворення.

Автори підручника з криміналістики, Б.Є. Лук'янчиков, Є.Д. Лук'янчиков, С.Ю. Петряєв, солідарні з підходом до поділу об'єктів на слідоутворюючі та слідосприймаючі [101, с. 167]. Перші, залежно від свого генусу, поділяються на сліди людини, тварин, або предметів. Прикладами слідів об'єктів, що їх утворюють, є сліди рук, ніг, зубів, транспортних засобів, різноманітних знарядь та інструментів, що їх особа користала для вчинення злочину.

Механізм утворення слідів, або те, як саме утворився слід, дає змогу навести докладнішу класифікацію. У цьому контексті, можна виділити сліди об'ємі та поверхневі, статичні та динамічні, локальні та периферичні [200]. Матеріальні, або речові, сліди також можна поділити на три групи: 1) предмети, наприклад, зброя, куля, пляшка, сокира тощо; 2) відображення, або відбиття, або матеріальні копії, які залишаються на поверхні об'єкту, що сприйняв слід, внаслідок вчинення злочинного діяння; 3) речовини, наприклад, рідини, в тому числі, кров, плями, отрута, одоранти тощо [101]. Така класифікація не є в суворому науковому аспекті точною та досконалою, адже відсутній чіткий критерій, чому, наприклад, речовини та предмети не є одночасно відбиттям, або відображенням.

Питання завданої шкоди та її класифікації є ґрунтовним для наук кримінального циклу, адже без шкоди немає злочину. Довгий час у вітчизняній криміналістиці та кримінальному праві панує думка, що основна шкода при вчиненні злочину полягає в дисфункції соціальних зв'язків. Іншими словами, вчинення злочину – це завжди завдання шкоди суспільним відносинам.

У нормі, суспільні відносини функціонують без завдання їм шкоди, через що вчинення злочину – це точка дисфункції суспільних відносин. Злочин є прикладом дисфункції суспільних відносин, оскільки це є точка ненормальности.

Суспільство, де вчинення злочину стає буденністю, або рутиною, називається суспільством у стані аномії. Концепція аномії, тобто, такого стану суспільства, для якого характерно викривлення цінностей, розлад правопорядку, досягнення правомірних цілей неправомірними методами, уперше було деталізовано в працях Е. Дюркгейма.

За характером шкоди злочинні наслідки поділяються на матеріальні та нематеріальні. Перші мають своє відображення в об'єктах матеріального світу, себто, речах, предметах, об'єктах, речовинах, рідинах тощо. Нематеріальні наслідки злочину становлять реальну шкоду або загрозу нанесення/завдання такої шкоди, і мають ідеальний вираз, що, не маючи безпосереднього прояву у зміні об'єктів речового світу, становлять небезпеку для суспільних відносин, майнових або особистих немайнових прав громадян. Прикладом нематеріальних наслідків також є втрата або завдання шкоди нематеріальним активам особи, завдання шкоди її честі, гідності, психологічному благополуччю тощо.

За ступенем небезпеки, наслідки злочину можуть бути: передбачені основним складом злочину та кваліфіковані; за значенням для кваліфікації: обов'язкові (для застосування кримінально-правової норми) і додаткові (необов'язкові для застосування кримінально-правової норми).

Наслідки злочину проявляються в матеріальному середовищі і є носіями інформації про зміну обстановки, або подію злочину. Оцінка того, з чим слідчі мають справу, відбувається на основі наслідків, адже це те, з чим правоохоронні органи зіштовхуються на місці події в першу чергу. У випадку з виявленням тіла особи, на основі цього наслідку (виявлення трупа) формуються версії (вбивство, самогубство, нещасний випадок, несподівана смерть, хвороба тощо), які доповнюються та конкретизуються новими доказами та показаннями свідків, у підсумку чого провідна версія кристалізується, а неробочі версії втрачають силу.

Прикладом наслідків також є вчинення дій на етапі посткримінальної поведінки, метою яких є приховування злочину [144, с. 283]. Це пояснюється

бажанням особи уникнути покарання, через що в неї формується намір приховати сліди злочину або ліквідувати свідків. Наприклад, відповідно до фабули справи № 216/4652/17⁷, обвинувачені вступили у змову з метою приховання факту смерті малолітньої дитини – вихованки однієї із обвинувачених, - яка полягала в прихованні факту смерті потерпілої шляхом наругу над її тілом (спалення трупа в лісосмузі з метою уникнення відповідальності через приховання факту смерті).

Судом першої інстанції обох обвинувачених визнано винними, засуджено за вчинення злочину, передбаченого ч. 3 ст. 297, ч. 2 ст. 383, ч. 2 ст. 384 КК України із застосуванням ч. 1 ст. 70 КК України до покарання у виді позбавлення волі строком 9 років.

Судом апеляційної інстанції вирок змінено, постановлено вважати одну з обвинувачених засудженою за ч. 3 ст. 297, ч. 2 ст. 383 КК України із застосуванням ч. 1 ст. 70 КК України до покарання у виді позбавлення волі строком 7 років, а її спільника – за ч. 3 ст. 297 КК України, – до покарання у виді позбавлення волі строком 6 років.

У касаційній скарзі захисники засуджених звертали увагу на невідповідність вироків нормам процесуального законодавства, відсутність складу злочину, передбаченого ч. 3 ст. 297 КК України, просили суд переглянути рішення попередніх інстанцій.

Колегією суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду України встановлено відповідність вироку районного суду та ухвали апеляційного суду нормам матеріального та процесуального права, залишено без змін, а касаційну скаргу – без задоволення. Зазначено, що відповідно до диспозиції ч. 1 ст. 297 КК України кримінальна відповідальність настає, зокрема, за наругу над тілом (останками, прахом) померлого або над урною з прахом померлого, а також за незаконне заволодіння тілом (останками,

---

⁷ Постанова ККС ВС від 01 грудня 2022 року у справі № 216/4652/17. <https://opendatabot.ua/court/107706697-4746df808fb1cf15621747b80e917683>

прахом) померлого, предметами, що знаходяться на тілі (останках, прахові) померлого. З об'єктивної сторони вказаний злочин характеризується діями, які полягають у нарузі над трупом, а саме блюзнірстві, вчиненні аморальних, опоганюваних дій з тілом людини після її смерті. З суб'єктивної сторони злочин характеризується прямим умислом. При цьому **мотиви** таких дій можуть бути різними (помста, корисливий мотив тощо) та не впливають на кваліфікацію, за виключенням наруги із хуліганських спонукань.

Приховування наслідків злочину, а також інсценування вчинення злочину, є формами протидії розслідуванню. Протидія розслідуванню не є терміном, стосовно якого у науках кримінального циклу існує одностайність думок. Раніше, під протидією розслідуванню малось на увазі, переважно, вчинення дій з метою приховування злочину і уникнення покарання. Зараз, для кращого розуміння поняття, воно наповнилося ширшим змістом і стверджується в якості навмисної систематичної діяльності, націленої на неможливість встановлення істину по справі.

Стосовно інсценування, як одного з прикладів приховування, або, в ширшому розумінні, протидії розслідуванню, варто звернути увагу на позицію Ю.П. Аленіна та В.В. Тіщенко. Дослідники визначають інсценування в якості створення злочинцем таких доказів, які в сукупності утворюють обстановку події, яка є бажаною для злочинця [149, с. 15]. Отже, інсценування володіє такими ознаками як: 1) штучність; 2) дії зацікавленої особи – злочинця та/або його пособників; 3) свідомо зміна, або викривлення, реальної обстановки, заміна штучно створеною ситуацією (більш загально – зміна обставин або місця злочину); 4) введення слідства в оману.

Для того, щоб встановити, що слідчий має справу з інсценуванням, потрібно звертати увагу на деталі, які суперечать «логіці» події злочину, слідовій картині, виділяються серед інших слідів на місці події. Іншими словами, при інсценуванні потрібно встановити «подвійний нашарування» слідової картини,

де поверхневий шар – це те, що свідомо залишено злочинцем та/або його пособниками для введення слідства в оману, а справжній шар – це ті докази, які особи, які причетні до вчинення злочину бажали приховати. Такі негативні обставини, або фактичні дані, що порушують логіку слідової картини, характеризуються тим, що не повинні бути присутні в слідовій картині злочину або навпаки відсутні, коли мають бути одними зі слідів злочину. Іншими словами, можливо, інсценування мало місце, якщо відсутні обов’язкові сліди або присутні нехарактерні сліди, яких на місці злочину бути не повинно. Якщо ще простіше, то наявність підозрілих слідів на місці події злочину може бути підставою для висновку про інсценування події.

Негативні обставини, тобто, вжиті злочинцем та/або його співучасниками дії з введення слідства в оману шляхом створення штучної ситуації злочину, є прикладом наслідків злочину, оскільки це результат злочинної діяльності на місці, за яким слідство може зробити конкретні висновки. Таким чином, не тільки первинний злочинний результат зараховується до наслідків суспільно небезпечного діяння, але й інші злочинні дії, які мають відображення в зміні обстановки (зміна обстановки зі злочинною метою). Варто звернути увагу, що при інсценуванні або іншим формам приховування, протидії розслідуванню, злочинець може вчинити дії, що є новим складом злочину, особливо коли злочинець повертається на місце злочину неодноразово.

У літературі також можна знайти інші підходи до розуміння поняття слідчої ситуації, які визначають її як: сукупність умов, дійсних для обстановки вчинення злочину; обстановку процесу розслідування; сукупність умов процесу розслідування; сукупність обставин, характерних для конкретного етапу розслідування; фактичний, обумовлений конкретними чинниками стан розслідування; фактологічну картину слідства на його конкретних етапах; фактичну обстановку та об’єктивна реальність [145, с. 138-139].

Потрібно також вказати на теоретичне розрізнення слідчої ситуації та криміналістичної характеристики злочину. У той час як в літературі можна зустріти пов'язаність цих понять, автор зазначає, що криміналістична характеристика є науково обґрунтованою теоретичною категорією криміналістики, покликаною характеризувати типові елементи вчиненого злочину, від його способу до можливої особи злочинця. Використання криміналістичної характеристики, відтак, це використання здобутків криміналістичної науки в аспекті узагальненої картини та її елементів, застосовно до конкретного злочину [145, с. 139]. Уведення криміналістичної характеристики дозволило суттєво покращити, розширити та систематизувати методiku розслідування окремих видів злочинів [61, с. 169; 205, с. 211].

На відміну від цього, слідча ситуація є більш динамічною та менш загальною категорією, яка позначає практичний вимір розслідування на конкретний момент часу. Слідча ситуація відповідає на запитання, яким є стан розслідування і чим обумовлена така його характеристика. Слідча ситуація також відповідає на запитання, які дані (докази, сліди, інформація) є в розпорядженні слідства та якими є перспективи розслідування, виходячи з даних слідства.

Поняття слідчої ситуації не є тотожним поняттю наслідків злочину. Наслідки є частиною, або елементом, криміналістичної характеристики, виступають в якості джерела інформації про подію злочину. Тотожні наслідки можуть розглядатися в контексті різних слідчих ситуацій, що, безумовно, впливає на висунення версій та перспективи розслідування [145, с. 139].

Слідчі ситуації можна розподілити на реальні та типові. Реальними слідчими ситуаціями автор називає ті, які можна охарактеризувати за допомогою наявних в кожному окремому розслідуванні конкретних доказів, або інформації по справі. Іншими словами, реальною слідчою ситуацією є ситуації «на місці», тобто, обставини справи та перспективи розслідування в кожному окремому випадку. Типові слідчі ситуації є предметом наукового узагальнення, і

кореспондують ситуації «на місці» лише в тому випадку, коли для цього є обґрунтовані підстави. У цьому сенсі, типові слідчі ситуації є своєрідними моделями, до яких звертаються в процесі розслідування за наявності обґрунтованої відповідності між обставинами справи та характерними елементами типової слідчої ситуації [145, с. 140-141].

Наслідки злочину можуть виникати на різних етапах злочинної діяльності. Є.М. Рожик пропонує до розгляду наступні з них: підготовка до вчинення злочину, вчинення злочину, посткримінальна поведінка. Відповідно, слідчі ситуації бувають докримінальні, кримінальні (ситуація злочину) та посткримінальні [145]. На докримінальній, або передзлочинній, стадії наслідки можуть бути кінцевими і не переходити у наступну стадію. На стадії власне злочинної ситуації наслідками виступають формування матеріальних та ідеальних слідів, результатів злочинного діяння. Нарешті, посткримінальна ситуація характеризується приховуванням слідів злочину та іншим формам протидії або попередження суб'єктом вчинення злочину проведення успішного розслідування та викриття особи злочинця.

Є.М. Рожик також посилається на доробок В.О. Маркуся, який виділяв конфліктні та безконфліктні види слідчих ситуацій в залежності від динаміки відносин суб'єктів розслідування. У цьому випадку, конфлікт може стосуватися як слідчого та оперативних співробітників, так і слідчого і особи злочинця. Водночас, безконфліктні ситуації між слідчим та злочинцем значно спрощують розслідування і є можливими за умови щирого каяття підозрюваного (обвинуваченого) та його взаємодії зі слідством [145, с. 142; 105, с. 274-277].

Характерною рисою слідчої ситуації є її об'єктивність. До обставин, які характеризують слідчу ситуацію, входять конкретні фактичні дані, які дозволяють скласти уявлення про криміналістичну картину злочину та застосувати до нього конкретну криміналістичну характеристику.

Слідча ситуація бере до уваги конкретні, або прямо пов'язані зі злочином, обставини. Серед них потрібно виділяти наслідки злочину, період часу, який вплив між вчиненням злочину і початком розслідування, зібрані докази, їх джерела, криміналістичні ресурси слідчого [145, с. 143].

У процесі розслідування слідчий може зіштовхнутися з додатковими обставинами, які сприятимуть або, навпаки, створюватимуть проблеми для розслідування злочину. Прикладами таких обставин є доступність криміналістичної експертизи, оперативність, мобільність та логістика, кваліфікація самого слідчого та осіб, які взаємодіють зі слідчими органами.

Слідча ситуація за своїм характером не є статичною і змінюється під впливом різноманітних факторів. Типовими прикладами обставин, які вносять зміни до слідчої ситуації, є виявлення нових доказів, нових наслідків злочину, що приводить у рух динаміку розслідування та, таким чином, змінює слідчу ситуацію. У такому випадку, одним із функцій слідчого є прогнозування розвитку слідчої ситуації, що спрямовано на контроль перебігу розслідування. Контроль перебігу слідчої ситуації можна описати наступним чином: первинна ситуація – постановка задачі – виконання задачі – отримання результату – перехід до нової ситуації [145, с. 144].

Ситуаційний підхід залишається важливим при вирішенні завдань криміналістичної тактики і методики. Це пов'язано з тим, що слідчі ситуації різного ступеня складності виникають на різних стадіях розслідування і потребують свого підходу, який би враховував конкретні умови, обставини часу, місця тощо. У цьому сенсі, можна констатувати тісний зв'язок між слідчими ситуаціями, слідчими версіями і процесом планування розслідування, зокрема, для проведення тактичних операцій та слідчих дій [238, с. 74-75].

Згідно з позицією Є.М. Рожика, джерелом інформації про наслідки злочину виступає результат дій особи злочинця, обстановка місця події, ідеальні відображення. Отримання слідчим початкової інформації за цими напрямками

пізнання дає змогу визначитися з процесом формування слідчих версій та планування подальшого розслідування [145].

Правильна оцінка наслідків вчинення злочину може допомогти у розумінні мотиву та мети злочинця. Розуміння того, навіщо особа вчиняє злочин, тісно пов'язане з особистісним виміром караного діяння. Знаходження відповіді стосовно мотиву та мети здатне суттєво спростити розкриття злочину.

Кримінальний кодекс України прямо не визначає поняття мети злочину та не наводить її ознак. Тим не менше, Особлива частина КК містить 78 основних складів злочинів, які містять згадку про мету їх вчинення. До таких статей відносяться, наприклад, ст. 109, 110, 114, 127, 147, 149, 156-1, 187, 199, 201-2, 220-2, 222, 224, 231 тощо [92, с. 71].

У англійській літературі можна зустріти розрізнення понять наміру (intent), мети (aim), цілей (goals). Всі вони мають свої відтінки стосовно особистісного виміру вчинення злочину. Наприклад, aim розуміється як загальна мета вчинення злочину, головне прагнення злочинця, і відповідає на питання «навіщо особа вчинила злочин». Поняття наміру (intent) розуміється в якості усвідомлення особою, що вона має вчинити, щоб досягти злочинної мети. Поняття intent також може використовуватися формально, коли стороння особа (спостерігач; слідчий, детектив тощо), робить висновок про те, яким є намір особи, тобто, та практична ланка, яка поєднує мотив, мету і спосіб вчинення злочину. У цьому випадку, ми говоримо, що можливо встановити намір особи, оскільки відома мета, мотив і спосіб вчинення. У цьому прикладі, намір виступає тим, що особа прагне вчинити для того, щоб досягти злочинної мети, сформованої під впливом мотиву. У такій концепції мотиви є тими факторами, що підштовхують особу до діяння, мета – кінцевим результатом, намір – проміжною ланкою між ними, практичною спрямованістю особи на досягнення результату.

З філософської точки зору, мета виступає в якості усвідомленої необхідності. Вона є результатом когнітивної діяльності особи і кореспондує особистісній мотивації. Метою є усвідомлення особою стану речей, або результату, якого вона прагне досягти [71, с. 211]. Розуміння того, що потрібно зробити для досягнення мети є необхідною умовою для формування наміру. Особа так чи інакше розуміє, що для досягнення мети їй потрібно буде вчинити конкретні дії або утриматися від них.

З точки зору психології, мета формується під впливом бажань, є кінцевим результатом того, чого прагне злочинець. Досягнення мети, таким чином, є способом задоволення бажання. Задоволена мета, в той час як визначається суб'єктивними переживаннями особи (вплив мотивації, формування прагнення, наміру, ейфорія, хвилювання, тривога, задоволення тощо) має свій прояв у об'єктивному явищі, події, обставинах, які можна дослідити та визначити емпірично. З цієї точки зору, наслідки є об'єктивними проявами досягнутої мети або діяльності злочинця.

Мета – це те, чого прагне досягнути злочинець, вчиняючи суспільно-небезпечне діяння; кінцевий результат злочинного діяння, вчиненого особою. Мета формується в уяві особи ідеально. Це є певний або конкретний образ того, що злочинець прагне досягнути в результаті своїх дій. Також побутує розуміння мети вчинення злочину як ідеального стану, обставин майбутнього, сформованих в уяві злочинця, за якого вчинення злочину є необхідним діянням для досягнення такого стану.

На думку М.І. Бажанова, мета визначає спрямованість діяння через формування бажаного результату в уяві особи. Таким чином, у будь-якому випадку, мета з психологічної точки зору – це проспективна когнітивна характеристика, тобто, проекція уяви особи в майбутнє, в якому відбувся бажаний для неї результат [91].

Співвідношення мети та засобів для її досягнення визначає ймовірність вчинення злочину. Злочинець, якщо має сформовані мету та намір, за відсутності стримуючих факторів, а також за умов відносної простоти, а особливо, знаючи про власну безкарність, усвідомлює можливість вчинення злочину. У таких умовах ймовірність вчинення злочину зростає, адже цьому сприяють об'єктивні фактори. Таким чином, мають існувати об'єктивні обставини, що уможлиблюють, або підвищують імовірність, вчинення злочину.

Співвідношення мети та засобів її досягнення, зазвичай, є калькою з рос. конструкції «цель и средства». Немає достовірних теоретичних розвідок, які, по-перше, піддавали б критиці використання такої конструкції, по-друге, обґрунтовували б її теоретичну важливість. На нашу думку, важливішою при розгляді мотивації особи злочинця варто вважати категорію наміру, а саме – як особа, яка має сформований мотив та мету вчинення злочину, планує втілювати свій суб'єктивний погляд у життя, що і відповідає на питання, що злочинець планує робити, або який намір має. Питання засобів у такому випадку є другорядним.

Звичайно, можна розглянути співвідношення мети та засобів як ідеальних категорій, попри те, що розуміння засобів як підручних матеріалів або інструментів є усталеним у загальній практиці. У цьому випадку, засіб є поняттям, яке означає спосіб досягнення злочинної цілі. У такому випадку, ми переходимо до способу вчинення злочину, де засоби виступають лише частиною поняття способу і можуть мати прояв як нематеріально, наприклад, у вигляді змови, підбурювання, шахрайства, здирництва тощо, так і конкретних засобів, речей матеріального світу, наприклад, використання гострих предметів, вогнепальної зброї – для заподіяння шкоди або смерті іншій особі. Таким чином, засобами досягнення злочинної мети можуть бути як використання нематеріальних прийомів, так і речей матеріального світу.

Виконання поставлених цілей злочинцем завжди має відносну повноту, адже залишається об'єктивною пересторога в тому, що завдання (цілі злочинця) можуть не бути виконані повністю (часткове досягнення мети та завдань) або виникнуть наслідки, яких злочинець не передбачив. Типовими прикладами є завдання тяжких або особливо тяжких тілесних ушкоджень, які призвели до смерті особи, коли злочинець не мав за мету заподіяння смерті, або викриття злочинця очевидцями, або навіть зустріч з представниками правоохоронних органів поблизу місця вчинення злочину, яке поспішно залишає особа-злочинець.

У свідомості злочинця також залишається простір для сумнівів, оскільки він розуміє, що вчиняє злочин, отже, завжди існуватимуть об'єктивні фактори, які протидіятимуть встановленню ідеальної ситуації, якої у своїй уяві прагне особа-злочинець (вчинити злочин без жодних наслідків для власного благополуччя). Таким чином, мета та наслідки злочину майже ніколи не збігаються в повному обсязі, як суб'єктивно (з точки зору злочинця), так і на практиці, оскільки існує велика кількість факторів, яких злочинець не може контролювати. Особа може вважати досягнутою головну мету вчинення злочину, однак небажаними – його наслідки. Варто додати, що досягнення головної мети злочину породжує одразу декілька наслідків, які класифікуються за різними критеріями, через що об'єктивно збільшується ймовірність настання небажаних наслідків для злочинця.

У літературі можна зустріти погляд, який виділяє проміжну та кінцеву мету злочину. Таким чином мається на увазі структурний розподіл злочину на стадії, що їх можна самостійно охарактеризувати як частини цілісної структури злочину, де проміжна мета слугує завершенням попередньої стадії злочину і сприяє досягненню його кінцевої мети. Зрозуміло, що такий підхід головно стосується злочинів, що мають більшу тяглість, або, простими словами, тривалі, розтягнуті у часі, злочини. Однак, виникає питання, яким чином краще охарактеризувати поняття проміжної мети і чи взагалі варто ставити його таким

чином, адже це також можна охарактеризувати як завдання, які злочинець усвідомлює як необхідні для досягнення мети злочину. Важливим також є те, з якої точки зору ми підходимо до вирішення цієї задачі, оскільки, якщо ми трактуємо суб'єктивне сприйняття злочинцем своїх задач та цілі злочину, ми маємо обґрунтувати позицію, коли доцільно вживати поняття проміжної цілі, а не завдань.

На нашу думку, проміжною метою може вважатися такий бажаний стан або ситуація, яка задовольняє прагнення злочинця на окремій стадії злочину, Якщо злочинець сам усвідомлює це як проміжну стадію, що означає, що злочинець має і кінцеву мету. Водночас, необхідною умовою для того, щоб констатувати проміжну мету, є те, що злочинець, у разі неможливості досягнення кінцевої мети, задовольняється проміжною метою як кінцевою, якщо окрема стадія розглядається в якості завершеного злочину. Таким чином, ознаками проміжної мети є усвідомлення злочинцем кінцевої мети злочину та відносне задоволення злочинного наміру в разі недосягнення кінцевої мети. В іншому випадку, вважаємо за доцільне поняття проміжної мети не використовувати, керуватися характеристикою завдання (цілі) злочину і його мета.

Задоволення проміжною метою характерно для складних та тривалих злочинів. Водночас, таким злочинам властиве планування та ретельна підготовка. Для цього в особи має бути розвинене бачення та стратегічне мислення. Злочини, що володіють такими характеристиками, важчі для розслідування.

Для юридичної кваліфікації злочину важливо, щоб мета злочинця співпадала із нормою статті Кримінального кодексу. У цьому контексті, його прагнення має співпадати з караною метою кримінального закону. Тим не менше, правозастосування може помилити у встановленні цієї відповідності через наступні фактори: констатація іншої за встановлену суб'єктом злочину мети; констатація мети, яка представляє менший результат; відмова встановити мету;

помилкове уявлення про наявність мети (позитивний висновок стосовно неочевидної мети).

Мета також виступає критерієм для виділення стадій злочину. У цьому випадку, незакінчений злочин, коли злочинець не досяг своєї мети, може бути індикатором стадії замаху, а досягнута мета – завершеного злочину. Для розуміння та встановлення відмінності між замахом та завершеним злочином потрібно встановити мету злочинця.

Якщо мотив – це те, що спонукає особу до вчинення злочину, тоді метою виступає результат, якого особа бажає досягти. Мотив характеризується суб'єктивним джерелом злочину, тоді як мета характеризує спрямованість дій злочинця. Мотив обумовлює мету, а мета обумовлює намір як усвідомлення того, які дії потрібно вжити злочинцю, а від яких дій – утриматися, аби досягнути мети. Мотив також може бути пов'язаний із додатковими (мотиваційними) факторами, що підштовхують особу до вчинення караного діяння.

Водночас, важко сказати, чи може мотив існувати об'єктивно, в тому сенсі, що мотивація злочинця не є його власною інтерпретацією об'єктивного світу, умов, обставин, а що злочинця до злочину спонукали об'єктивні причини. Можна уявити, що до таких мотиваційних факторів можна віднести неблагополучний матеріальний стан потерпілого або його морфологічні відхилення, наприклад, дисфункціональний стан мозку, нервової системи. Однак, варто враховувати, що це все-таки додаткові мотиваційні фактори, у той час як усвідомлений мотив, і, в подальшому, формування мети і наміру – свідомий когнітивний процес, тобто, вибір особою своєї лінії поведінки поміж інших альтернатив. Якщо би дійсно об'єктивні фактори такі як морфологічні вади мозку, дисфункція нервової системи, психічне захворювання, мали визначальний прояв, тобто, такий, що виключає можливість вільного вибору своєї поведінки особою, ми би не змогли говорити про особу злочинця, оскільки особа не може в такому стані бути

осудною і керувати, або пручатися своєму стану. Отже, мотив – це також про усвідомлення, отже, є суб'єктивним (когнітивним, психологічним) конструктом.

3.2. Побудова криміналістичних версій щодо цілей вчинення злочину

Процес викриття злочинної діяльності можна значно спростити, якщо використовувати адекватну систему методів і засобів встановлення сутності і обставин кримінально-релевантної події та винних осіб. Однак це звучить просто лише на перший погляд. Насправді ж, у оперативних працівників та досвідчених криміналістів може піти все життя на кристалізацію такого підходу. І навіть у цьому випадку, їх методологія не буде гарантувати стовідсоткового результату розкриття злочинів у стислі терміни. Вдала методологія розслідування злочинів у такому випадку слугує лише професійним фільтром, який дозволяє виокремити важливі докази та сліди від другорядних, зосередитися на об'єктивно більш правдоподібних версіях і продовжувати розслідування.

Як зазначає в своїй роботі К.О. Сандул, можна виділити «сім золотих питань» криміналіста: «Що? Де? Коли? Чому? Яким чином? За допомогою чого? Хто?» [158, с. 160]. У контексті нашої роботи ми приділяємо значну увагу останньому питанню, відповідь на яке, втім, можливо знайти лише в комплексі, встановивши відповіді на всі інші. Лише такий підхід може дати слідчому, оперативним працівникам та криміналістам повне та об'єктивне бачення картини, мотивів та цілей вчинення кримінального правопорушення.

На думку К.О. Сандул, формулювання відповідей на ці питання в ході розслідування перш за все потребує обробки великих обсягів інформації. Аналіз цієї інформації є методом роботи, що полягає у послідовному та організованому пошуку та встановленні зв'язків між даними стосовно злочину та іншою інформацією, яку можливо отримати, що є підставою для підготовки висновків у процесі прийняття рішень. Версійний аналіз застосовує уніфіковані прийоми

генерування гіпотез, реконструкції перебігу окремих злочинів, ідентифікації інших злочинів, що демонструють зв'язок з предметом розслідування.

К.О. Сандул зазначає, що криміналістична модель злочину дає змогу знайти суміжності між окремими суспільно небезпечними діяннями і формується на основі наступних критеріїв, або спільних ознак: 1) поведінка злочинця; 2) мета злочину; 3) місце вчинення злочину; 4) часовий діапазон. Якщо сформовані підстави відповідають критеріям спільності, іншими словами, якщо сформована криміналістична модель злочину є обґрунтованою, тоді вона розглядається в якості одиниці аналізу, тобто, цілісно, в єдності своїх взаємопов'язаних елементів [158, с. 163].

Окремий профіль злочинця – це властивості особи, які проявляються у соціально значимих характеристиках та впливають на злочинну діяльність цієї особи. Від загального профілю відрізняється визначенням не типу особистості в широкому сенсі, а визначенням конкретної особи та її індивідуальних особливостей.

Для виділення критеріїв, за якими формується окремий профіль злочинця, застосовується концепція структури особистості. Вона дає змогу виділити наступні елементи окремого профілю: 1) соціально-демографічні ознаки: стать, вік, соціальне становище (сім'я, посада, робота, зарплата, житло) тощо; 2) кримінальні ознаки: вид злочину, мотивація, вина, характер діяльності, попередній кримінальний досвід тощо; 3) моральні якості та психологічні особливості: темперамент, механізми адаптації, відхилення, спосіб мислення, когнітивні упередження тощо; 4) примітні властивості зовнішності: особливості тілобудови, зовнішності, можливі захворювання тощо [158, с. 165].

Основою версійного аналізу є застосування логічних структур. У якості таких логічних структур виступають формули, або судження, наприклад, «якщо, то», або формулювання за зразком «якщо дійсна умова А, тоді дійсний наслідок Б». Така діяльність може мати свій прояв як в інтелектуальному, так і в

практичному вимірі. У першому випадку це свідомий аналіз, обробка, систематизація інформації за допомогою розумових здібностей криміналіста, тобто, інтелектуально-когнітивна, пізнавальна робота. За результатами цієї розумовою роботи проводиться перевірка версій та висновків з версій, проводиться пошук доказів, що є прикладом другого, тобто, практичного виміру діяльності з версійного аналізу.

Логічний процес побудови версій є єдиним для всіх її видів (слідчої, судової, експертної, загальної, окремої). Версія не може бути продуктом необґрунтованих здогадок і припущень.

Алгоритм дій криміналіста-профайлера на початковому етапі розслідування такий: 1) оцінка значення судово-медичних та поведінкових доказів у конкретному злочині чи серії суміжних злочинів; 2) звуження кола підозрюваних; 3) встановлення пріоритетів розслідування відповідно до звуженого кола підозрюваних; 4) встановлення зв'язку між потенційно пов'язаними злочинами за допомогою способу їх вчинення; 5) моделювання подальшої поведінки злочинця; 6) надання рекомендацій слідчим та іншим суб'єктам розслідування [239, с. 127].

В основу версії мають бути покладені фактичні дані, які поділяються на дві основні групи: конкретні дані окремої кримінальної справи та науково обґрунтовані узагальнення за окремими видами злочинів. Перша група має свої джерела, наприклад, матеріали судової справи, факти, отримані в процесі розслідування, свідчення очевидців (покази свідків) тощо. Вони стосуються обставин конкретної кримінальної справи і є частиною процесу збору даних (інформації). Їх обробка відбувається за допомогою логічного міркування, застосування прийомів аналізу та синтезу, індукції та дедукції. Науково обґрунтовані узагальнення можуть бути представлені здобутками наук кримінального циклу, особливо такими розділами криміналістики як техніка, тактика та методика. Це також можуть бути висновки експертизи або

використання інших галузей знань, наприклад, психології. До групи науково обґрунтованих узагальнень також можна віднести використання досвіду слідчого.

Важливо відмітити, що перевірка версій потребує неухильного дотримання принципу законності. Процесуальними заходами в цьому випадку може бути примус, зокрема, обшук, виїмка, затримання, арешт. Відтак, перевірка необґрунтованих версій є неприпустимою, адже це веде до порушення прав та законних інтересів громадян.

Для висунення загальної версії обставин та події злочину слідчий має оцінити в цілому. Висунення загальної версії передбачає, що в процесі розслідування відбудеться її деталізація. Перевірка окремих версій залежить від їх комплексності. Наприклад, окрема версія, яка об'єднує варіанти стосовно мотиву, способу вчинення злочину та особи злочинця є комплексною, або «збільшеною» версією, що ускладнює її перевірку і підвищує ризик помилки. Перевірка ж окремих версій стосовно однієї окремої обставини збільшує кількість версій, однак спрощує їх аналіз та перевірку.

Логічна структура версійного аналізу має на увазі, що правильний спосіб мислення, а також правильні вихідні дані, або засновки, неминуче приводять до правильної оцінки того, що сталося насправді під час події злочину. Висунення правильної версії також здатне підказати слідчому, як саме відбувалася підготовка до злочину і його приховування, однак для цього слідчий повинен отримати висновки з версії. Виведення правильних висновків та їх подальше підтвердження гарантує успішність застосування версійного аналізу.

Коли в рамках версійного аналізу слідчий висуває припущення, воно обов'язково має ґрунтуватися на фактах або тенденціях. Тим не менше, охопити всі наслідки одразу, виходячи лише з одного припущення, не є можливим, оскільки в процесі розслідування встановлюватимуться факти, про які слідчий міг не здогадуватися на момент висунення припущення.

Логічні наслідки зробленого слідчим припущення щодо певної обставини розслідуваного злочину відображаються в питаннях, що мають бути з'ясовані. Визначення відносно кожної висунутої версії вичерпної сукупності таких питань – одна з передумов повноти, всебічності та об'єктивності розслідування справи. Висунення стосовно кожної версії цих питань значно економить час проведення розслідування значно спрощує картину слідчого процесу здатне суттєво полегшити завдання слідства.

Процес пізнання під час розслідування кримінальних правопорушень відбувається в установленій законом процесуальній формі з дотриманням процедури збирання доказів, з конструюванням версій, використанням засобів доказування. Встановлення достовірних даних під час розслідування чи судового розгляду обмежено строком, визначеними законодавством строками [182, с. 16].

На думку Ж.В. Удовенко, версійний аналіз слід розуміти як дослідження припущень, тобто, гіпотез, що містяться в даних про кримінальне правопорушення, на основі об'єктивної інформації про конкретні обставини і факти [182, с. 307].

II. Слідчому під час розслідування кримінальних правопорушень необхідно звернутися до фактів та подій минулого. Цьому сприяє така формально-логічна категорія, як гіпотеза. Стосовно діяльності з розслідування кримінальних правопорушень вона отримала назву версії.

Криміналістична версія – це обґрунтоване припущення про факт, явище або їх групу, що мають або можуть мати значення для кримінального провадження, пояснюють характер кримінального правопорушення у цілому або його окремих обставин. Версії поділяють на наступні види:

1) загальні версії – припущення, що охоплюють розслідуване кримінальне правопорушення у цілому;

2) окремі версії – припущення, що пояснюють окремі обставини кримінального правопорушення.

Також виділяють:

- 1) робочі версії – припущення стосовно більш дрібних та другорядних обставин кримінального правопорушення;
- 2) розшукові версії – припущення про місцезнаходження розшукуваного злочинця або предметів, речей, які необхідно віднести до різновидів окремої версії.

У криміналістичній науці існують різні підходи до визначення поняття версії. Наприклад, під версією можна розуміти індуктивний висновок слідчого (гіпотезу). Такий висновок має форму припущення, що засновано на фактах про подію злочину та інші обставини, які підлягають перевірці за допомогою дедуктивного методу. Якщо так розуміти поняття слідчої версії, тоді головними тут виступають її складові: гіпотеза – як еквівалент поняття, індукція та дедукція – як методи пізнання, формування і перевірки версії. За іншим тлумаченням, слідчою версією є ідея, або образ, модель події та обставин, існує у формі гіпотези і виконує пояснювальну, або пізнавальну, функцію. Така функція слідчої версії означає, що за її допомогою слідчий намагається знайти пояснення події та звести до купи обставини, і за допомогою перевірки своєї версії встановити істину – знайти підтвердження або спростування версії. Ще одне розуміння версії означає обґрунтоване припущення про подію злочину й особу злочинця [182, с. 120].

На думку О.В. Лускатова, версія представляє собою одне з можливих пояснень розслідуваної події в цілому або окремих її обставин. Слідчий висуває версії, оскільки наявних по справі фактів недостатньо для встановлення істини, отже, потрібно пояснити подію злочину та його обставини за допомогою гіпотез – припущень. Всі вони являють собою судження, правильність яких потрібно перевірити емпірично [15, с. 210-212].

На думку Г.В. Москаленко, у криміналістиці версія є і методом пізнання, і тактичним прийомом, й інтегральною ідеєю, й ідеальною інформаційно-логічною моделлю, й різновидом гіпотези. Слідча версія – це не просто можливе

припущення, а об'єктивне пояснення обставин, що розслідуються в контексті конкретної слідчої ситуації [114, с. 497].

Слідча версія і гіпотеза мають загальну логічну структуру і є основною логічною формою розумової діяльності при розслідуванні фактів і здобутті нового знання. В загальному вигляді відмінність між вказаними категоріями полягає в тому, що слідча версія висувається, коли є достатні підстави для припущення про вчинення злочину, гіпотеза з приводу будь-яких явищ і подій природи і суспільства» [114, с. 492]. Слідча версія має вужче значення, обмежується конкретними фактами по справі, як правило, наслідками злочину. До того, ж слідчі версії відрізняються від гіпотези тим, що спрямовані на встановлення об'єктивної інформації про подію злочину, а не направлення встановлення загальних закономірностей, наприклад, поведінки особи злочинця [145, с. 126].

На думку К.О. Чаплинського, версією в криміналістичній науці слід вважати припущення про об'єктивні феномени (події, явища або їх сукупність), що має значення для розслідування («освітлює подію»). Версія має епістемологічний характер, є інструментом пізнання для пояснення подій та явищ, їх змісту, значення, їх причин та наслідків, та взаємозв'язку між собою [190, с. 234].

Криміналістичну версію можна визначити як засіб розслідування, що служить слідчому для пізнання об'єктивної істини та доведення її за допомогою розслідування [145, с. 127]. Отже, криміналістична версія виконує пізнавальну та пояснювальну функції.

Як пише в своєму дослідженні О.М. Заєць, за допомогою набуття потрібної, значущої для слідства інформації, слідчий будує та висуває версії про злочин, його причини, спосіб, наслідки, і, відповідно, мету, мотив і особу злочинця. Версія в криміналістиці тісно пов'язана з правильним мисленнєвим процесом

висунення гіпотез та встановлення висновків щодо протиправних дій особи, їх місця та значення на різних етапах злочину (проміжках часу) [52, с. 18].

У криміналістиці існує поняття типових версій, характерних для типових ситуацій, що виникають під час розслідування кримінальних правопорушень [182, с. 141]. Типові версії – це результат наукового узагальнення слідчої, судової, експертної практики, які детально викладені у посібниках з розслідування окремих видів злочинів. Слідчий при здійсненні розслідування висуває не типові, а конкретні версії, які обґрунтовує на матеріалах кримінального провадження, враховуючи типові версії.

Можна виділити три стадії версійного аналізу: 1) висунення версії; 2) аналіз висунутої версії та виділення наслідків (висновків), що слідують з версії; 3) перевірка версій та наслідків на практиці, або верифікація / фальсифікація версій та наслідків. Перевірка версій відбувається в порядку проведення слідчих дій та інших додаткових заходів розслідування [182, с. 140-141].

Основою будь-якої версії є факти, або об'єктивно інформація про події або стан речей. Факти, які лежать в основі криміналістичної версії, можна поділити на такі групи: 1) дані стосовно розслідування; 2) наукові узагальнення та досвід слідчого.

Методика розслідування злочинів, як розділ криміналістики, включає в себе версійний аналіз мети вчинення злочину.

Розуміння поняття «методика» можливо розподілити на два значення: методика в якості суми методів пізнання; методика як практична діяльність; методика як відповідне вчення або концепція про використання засобів та методів пізнання при розслідуванні.

Методика перш за все має на увазі вчення, або концепцію, про засоби та способи розслідування злочину, або пізнання явища, події злочину, – з метою його розкриття. Методикою є розділ криміналістики, який містить рекомендації ведення розслідування, розкриття злочинів, на основі наукового знання.

Методика, на основі напрацювань криміналістичної теорії, містить рекомендації по практичному втіленню розробок, отриманих емпіричним шляхом, у практиці слідчої діяльності.

Завданнями криміналістичної методики, крім магістрального та очевидного – сприяння розкриттю злочинів, є формування науково-теоретичної бази способів та засобів розслідування, а також пропозиції їх імплементації в практичну діяльність слідчого. Таким чином, криміналістична методика, з одного боку, надає в розпорядження слідству науково-теоретичні узагальнення та напрацювання, з іншого, доповнюється новими знаннями на основі досвіду розслідування конкретних видів злочинів. Отже, криміналістична методика не є статичною, а постійно оптимізується [24, с. 5-6].

Головним принципом криміналістичної методики є її наукова обґрунтованість. Таким чином, методика не може набувати способів та засобів, пропонувати способи та засоби, не перевірені на практиці, ефективність яких не перевірена та не доведена емпірично, не є доведеною та обґрунтованою. Для цього, методи, способи та засоби ведення розслідування володіють критеріями чіткості, конкретності, побудовані на логічних послідовностях (алгоритмах).

Принцип наукової обґрунтованості криміналістичної методики має на увазі, що методика може бути визнана неефективною, якщо буде доведено її неефективність. Однак, також є справедливим той факт, що для того, щоб метод розслідування став частиною криміналістичної методики, має бути доведено його ефективність. Таким чином, це означає, що одні методи можуть замінюватися іншими, якщо на певному етапі виявиться, що старі методи вже не є ефективними для ведення розслідування.

Серед інших принципів криміналістичної методики також варто визначити принцип законності, взаємодії слідчих органів, синергії криміналістичної техніки, тактики та методики тощо.

Джерелами криміналістичної методики є використання різних науково-теоретичних та практичних напрацювань з галузі наук кримінального циклу. У поєднанні з практичним досвідом слідчого, правильно підібрана комплексна методика здатна значно підвищити успішність розслідування та принести конкретні результати слідству.

Криміналістична методика володіє характеристиками як пізнавального процесу, так і техніки, або алгоритму. Методика спрямована на розкриття злочину через застосування знань про злочинну людську діяльність, таким чином, є алгоритмом застосування знань [105, с. 388].

Структура методики розслідування окремих видів злочинів зазвичай включає: 1) їх криміналістичну характеристику; 2) встановлення необхідних для доказування обставин; 3) особливості порушення кримінальної справи; 4) невідкладні слідчі дії і оперативно-розшукові заходи; 5) визначення типових слідчих ситуацій; 6) побудова, висунення слідчих версій; 7) організація, планування розслідування; 8) вжиття профілактичних дій для цілей розслідування [105, с. 392].

Окремо в науці стоїть питання співвідношення криміналістичної методики та технології. Як зазначає В.В. Тіщенко, є хибним, що криміналістична технологія буде ширша за обсягом від криміналістичної методики. Водночас, автор зазначає, що деякі аспекти криміналістичної методики можливо розглядати з технологічних позицій, втім, це не дає підстав робити методику частиною криміналістичної технології. Криміналістична методика є загальним поняттям по відношенню до її частин таких як організаційні, технічні аспекти розслідування, отже, технологічна сторона дійсно властива криміналістичній методиці, однак методика залишається поняттям ширшим за криміналістичну технологію, що часто пов'язують з практичною діяльністю у розслідуванні злочинів [179, с. 174].

В.В. Тіщенко зазначає, що в криміналістиці дійсно є місце для технології, яка буде стосуватися практичних підходів вирішення питань тактики і стратегії

розслідування. Така криміналістична технологія буде стосуватися організації та координації дій у рамках програми розслідування на кожному з його етапів. Методика, в свою чергу, вказує характеристики процесу пізнання, що мають бути застосовані в залежності від слідчої ситуації, криміналістичної характеристики окремого виду злочину.

В.В. Тіщенко вказує, що визначення правильної видової та підвидової методики є нетривіальним процесом, оскільки не завжди вдається правильно розпізнати видову та підвидову характеристику злочину. Тим не менше, правильна оцінка вихідної слідчої ситуації сприяє виділенню найбільш вірогідних версій та складанню плану їх перевірки. Продуктивній роботі в цьому аспекті може сприяти розробка комплексних групових методик розслідування видових злочинів, наприклад, вчинених посадовими особами, корисливо-насильницьких злочинів тощо [179, с. 175].

Кожна методика, в процесі свого формування і побудови, має відповідати тим принципам і критеріям, які визначають її об'єктивність, відповідність закону, ефективність. Ефективна методика формується на основі наукових узагальнень, отриманих в процесі обробки емпіричних даних, або інформації, отриманої емпіричним шляхом в процесі багатьох розслідувань. Методика також враховує обстановку на місці, щоб таким чином бути можливою для застосування на практиці. Таким чином, ефективна методика є не лише теоретично обґрунтованою, але й можливою для застосування з практичної точки зору [145, с. 125].

У свою чергу, версія, в криміналістиці, має бути надійною. Критерій надійності відповідає деталізації прогнозованих наслідків. Це є відповіддю на питання, за яких обставин настають наслідки, наявні на місці злочину. Умовою надійності версії є конкретизація та деталізація цих питань, вичерпність інформації, що її містить криміналістична версія.

Якщо аналіз наслідків злочину відбувається поверхово, поспіхом, з висновками «нашвидкоруч», це не сприяє ефективному розслідуванню. Ефективне розслідування завжди починається з обґрунтованих версій та глибокого аналізу слідчої ситуації. Після цього розпочинається фактична перевірка версій, що їх було висунуто за результатами початкового етапу розслідування. Якщо висновки, отримані з версії, не співпадають з наслідками, отриманими в ході розслідування, скоріше за все, версія не є більше придатною для використання, оскільки висновки не підтверджуються об'єктивними фактами справи. Це означає хибність версії. Співпадіння реальних наслідків з прогнозованими, отриманими за допомогою висновків з версії, навпаки, доводить характер того, що версія є придатною для використання в ході розслідування, або «робочою». Слідчий також повинен пам'ятати, що версія є лише засобом, евристичною моделлю, тобто, способом, засобом, який використовується для пізнання, пояснення проблеми, задачі, яка стоїть перед слідчим (завдання розслідування). Не є рекомендованим вважати версію за dokonаний факт, або еквівалент об'єктивної реальності, оскільки в цьому випадку може відбутися дифузія сприйняття, або когнітивна хиба, коли версія, яка довела свою придатність, перетворюється на догму. Ефективне розслідування базується на науковому підході, який є відкритим до нових даних, навіть якщо вони суперечать попереднім спостереженням.

Отже, якщо в процесі розслідування постають нові докази, що входять в протиріччя з до цього ідеальною версією, не можна ігнорувати нову інформацію лише через досконалість попередньої версії. Мають бути перевірені як нові докази, так і попередня версія – в новому контексті. Таким чином слідчий встановлює, чи не обумовлені наслідки злочину причинами, які не були враховані попередньою версією.

Перевірка висунутих на початковому етапі версій проводиться з конкретними цілями, або на виконання завдання/отримання конкретного

результату. Результати перевірки спрямовані на те, щоб з'ясувати, чи підходить конкретна версія для пояснення події злочину, що може свідчити про відображення об'єктивної істини. Водночас, необхідно пам'ятати, що версія є лише засобом пояснення, пізнання, що завжди залишає відкритими «двері» для нової інформації. Таким чином, коли ми маємо справу з криміналістичними версіями та їх перевіркою, це стосується найкращого пояснення. Водночас, найкраще пояснення заперечує інші повністю або частково, оскільки вони володіють недоліками, які вирішуються у версії за принципом найкращого пояснення.

Перевірка («відпрацювання») версій відбувається у суворій відповідності з вимогами закону, отже, відбувається в контексті слідчих дій. Для перевірки криміналістичної версії також можуть залучатися інші суб'єкти, наприклад, фахівці у вузькій галузі знань (прикладних умінь), спеціалісти, експерти.

Науці криміналістики відомі загальні правила, яких слід дотримуватися при перевірці криміналістичної версії. Відомим є принцип паралельної перевірки, який забезпечує дотримання оптимального темпу розслідування, економить робочий час слідчого, витрату сил і засобів. Перевірка версій, яка відбувається по чергово, одна за одною, може призвести до хибного фокусування, втрати слідів злочину, цінної доказової інформації. Надмірне фокусування на конкретній версії може також призводити до повторних слідчих дій в рамках перевірки цієї однієї, окремої, версії, що в свою чергу призводить до порушення процесуальних строків.

Якщо внаслідок перевірки слідство отримує суперечливі результати, наприклад, які і підтверджують, і спростовують версію, слідство не може задовольнитися подібним результатом, оскільки наявне протиріччя не вирішує завдання розслідування. Унаслідок цього, продовжується перевірка для встановлення обставин події, що однозначно підтверджуються або спростовується здобутими доказами, емпіричними даними, що встановлюється

процесуальними і непроцесуальними засоби розслідування. З огляду на те, що один наслідок злочину може бути зумовлений різними причинами, одна, або єдина, версія, що пояснює як цей наслідок, так і всі інші обставини справи, не є застосовним підходом до розслідування. Заради об'єктивності, перевірці підлягають декілька версій, оскільки один наслідок може бути зумовлений різними детермінантами. З цієї позиції, як мінімум три версії мають бути взяті в розробку.

Обставини події злочину, які неможливо трактувати однозначно, або, іншими словами, обставини, пояснення яких не є однозначним та причини яких викликають сумнів у слідства, підлягають перевірці. Залишення неоднозначних обставин непроектованими, або неперевіреними, створює ризик кумулятивного ефекту, коли накопичення помилок на значному проміжку часу зростає через пов'язаність висновків та засновків, де одна помилка тягне за собою наступні хибні міркування (неправильні засновки перетворюються на неправильні висновки). Як наслідок, розслідування втрачає об'єктивність і йде хибним шляхом, не досягаючи потрібного результату або взагалі виходячи на результат помилковий, коли встановлена особа не є причетною до вчинення злочину.

При перевірці версій важливим фактором залишається впевненість в тому, що кожна з них: а) обґрунтована; б) рівноцінна іншим. Пріоритетність тієї чи іншої версії з'являється лише після отримання доказів, які підтверджують та виділяють одну серед інших. До цього, важливим залишається рівноцінність версій одна одній. Надаючи пріоритет одній версії поміж інших без достатніх для цього підстав, до моменту, коли буде завершено перевірку всіх основних версій, може зашкодити розслідуванню, схиляючи його до вектору, який не має обґрунтованих підстав, іншими словами, визначений не реальними доказами, а рішенням про надання пріоритету, що може виявитися хибним напрямком розслідування.

Головне значення версії, як вже зазначалося, полягає в її пізнавальному та пояснювальному потенціалі. Обґрунтована, надійна версія здатна пояснити обставити та факти події злочину, як ті, що відомі слідству, так і наслідки, що не були очевидними на початковому етапі розслідування і можуть стати ланкою, що пов'язує наявні докази з новими обставинами, що можуть мати вирішальне значення для розслідування (розкриття злочину, встановлення особи злочинця, способу вчинення злочину, доводити вину особу у вчиненні суспільно небезпечного діяння). Таким чином, високий ступінь обґрунтування, надійність версії, її деталізація, здатність пояснювати головні питання розслідування справи, є тими показниками, що свідчать про високе евристичне значення криміналістичної версії.

Перевірка висунутих слідчих версій відбувається паралельно і незалежно від їх вірогідності. Вона завершується лише коли зібрані докази вичерпно встановлюють та пояснюють всі необхідні для повної картини злочину обставини справи та виключають його альтернативні трактовки [170, с. 140].

Процес перевірки правильності слідчої версії є пізнанням – логічною мисленнєвою операцією. Зібрані в процесі перевірки фактичні дані стають доказами, або аргументами, які свідчать на користь або спростовують версію у своїй сукупності та взаємному зв'язку. Отримання доказів для перевірки слідчої версії може відбуватися за допомогою огляду місця події, отримання інформації від очевидців, потерпілих і обвинувачуваних, за допомогою проведення обшуку, експертизи тощо. Перевірка версії відбувається шляхом співставлення отриманих доказів з висновками версії. Вони мають спростовувати або підтверджувати висновки, і, відповідно, саму версію.

Найбільш застосовними загальнологічними методами пізнання при перевірці слідчих версій залишаються аналіз та синтез. За допомогою аналізу проводиться мисленнєва робота по характеристиці отриманих доказів, визначенню їх ознак та елементів, що мають значення для розслідування. Синтез

дозволяє слідчому зібрати до купи отримані докази і дослідити взаємний зв'язок між ними.

При побудові загальної версії, враховується характер об'єкта посягання, обставини вчинення злочину, особа жертви або потерпілих. Побудова окремої слідчої версії ретельну увагу зосереджує на способі вчинення злочину. Особа ймовірного злочинця встановлюється спочатку у загальному вигляді як типовий портрет і «викристалізовується» по мірі отримання нових фактичних даних та доказів по справі. Після висунення основних версій, причетність ймовірного злочинця до вчинення злочину також встановлюється за допомогою верифікації або спростування його вини. Версія про винність особи злочинця перевіряється на основі отриманих доказів вини або невинуватості.

Критерії класифікації фактичних даних або характеристик злочинного явища також підлягають чіткому визначенню під час досудового розслідування. Вони можуть бути складними та включати у себе декілька параметрів явища або об'єкта, які підлягають дослідженню, однак вони повинні бути логічними та зрозумілими [186, с. 246].

Логіко-дедуктивна модель версійного аналізу, за О.М. Цільмак, складається з таких послідовних елементів: 1) виявлення задач (проблем) і формування цілей слідства; 2) відбір джерел інформації; 3) збір даних; 4) дослідження отриманих даних; 5) віднайдення пояснень; 6) формулювання гіпотез; 7) виведення висновків з гіпотези; 8) спростування висновків з гіпотези; 9) підтвердження фактів (даних, інформації) [186, с. 246].

Побудова та висунення версій також мають власну методологію. О.М. Цільмак надає наступну класифікацію методів: 1) загальні логічні (аналіз – синтез, абстракція, узагальнення – абстрагування, аналогія – моделювання, індукція – дедукція, класифікація); 2) загальні наукові (сумнів, верифікація, фальсифікація); 3) приватні наукові (теоретичні (формалізація, аксіоматизація, гіпотетично-дедуктивний) роль); 4) спеціально-прикладні (алгоритмічний); 5)

специфічні (криміналістична рефлексія, криміналістичне прогнозування, інтуїтивний); 6) евристичні (мозковий штурм, синектика; колективний пошук оригінальної ідеї, евристичні питання, багатовимірні матриці, інверсія, організовані стратегії).

Криміналістична версія – модель події та її обставин. У цьому випадку, моделлю є ідеальна інформаційно-логічна структура.

Можливість виділити причинно-наслідковий зв'язок стосовно події злочину є передумовою для застосування типових методик, що пояснюється наявністю типових ознак конкретного виду злочину. Крім цього, автор зазначає, що застосовна на практиці типова методика буде наповнюватися інформацією стосовно конкретного, розслідуваного, злочину, з усіма його особливостями та характерними обставинами, сприяючи, таким чином, об'єктивному та повному розслідуванню.

Типові версії є предметом наукового узагальнення, і слугують оптимізацією ресурсів розслідування, аби за допомогою застосування типових версій зекономити час та засоби розслідування злочину, без втрати об'єктивності та повноти розслідування.

В основі версійного аналізу лежить логічне мислення. Процес пізнання при розробці та висуненні версій включає застосування загальних логічних прийомів таких як індукція, дедукція, аналіз, синтез, узагальнення, абстракція, аналогія, протиставлення, порівняння тощо. Індуктивне мислення розглядає окремий факт як передумову для логічного продовження, яке веде слідчого від знання окремого факту до загальної картини. Дедуктивне – навпаки, дозволяє на базі загальних фактів виділити конкретну сутність окремого факту.

Наявність взаємопов'язаних висновків з версії також може вказувати на її типовість і об'єктивно правильний шлях її застосування. На першому етапі версійного аналізу, слідчому належить правильно визначити мету вчинення злочину та охарактеризувати матеріальні та ідеальні сліди на місці події.

Співставлення цієї інформації у своїй сукупності може дати підстави для висунення первинних версій стосовно цілей, способу вчинення злочину, а також особи злочинця. Є.М. Рожик вказує, що на початковому етапі важливими для застосування логічними прийомами версійного аналізу слідчого є порівняння, аналогія та дедукція [145, с. 134].

Криміналістична версія, за О.М. Цільмак – це об'єктивне припущення стосовно злочину, зроблене на підставі оцінки фактів і логічних міркувань (суджень), і вимагає перевірки для з'ясування істини у кримінальному провадженні [186]. Авторка виділяє чотири етапи процесу висунення версій: підготовчий, пошуково-формулюючий, операційний та оціночний.

О.М. Цільмак зазначає, що при побудові та перевірці криміналістичних версій суб'єкт досудового розслідування повинен слідувати наступному алгоритму:

1. Розглянути та осмислити злочин, використовуючи загальнологічні та специфічні методи. Знайти пояснення за допомогою власного досвіду або науково-теоретичних узагальнень (типових криміналістичних версій). У випадку незастосовності цих підходів, застосувати евристичні методи. [186, с. 246].

2. Сформулювати гіпотезу на основі пояснень, використавши теоретичні методи. Ретельно зафіксувати отримані результати з поясненнями ідей та припущень. Обговорити кожну гіпотезу з іншими суб'єктами досудового розслідування.

3. Зробити висновки з гіпотези, логічно сформулювати прогнози та за допомогою теоретичних методів побудувати криміналістичну версію. Якщо гіпотеза істинна, то спланувати перевірку криміналістичних версій. По-четверте, знайти факти, які суперечать кожному з висновків, тим самим спростувати гіпотезу, використавши емпіричні методи. Якщо гіпотеза спростована, то повернутися до другого та третього кроків.

Слід зазначити, що логічною помилкою при побудові та перевірці криміналістичних версій є використання висновків в якості доказів гіпотези. Обов'язково треба усі гіпотези криміналістичних версій ретельно перевіряти, застосувавши увесь арсенал методів побудови та перевірки криміналістичних версій.

Таким чином, використання під час досудового розслідування цілого арсеналу взаємопов'язаних між собою загальнонаукових (аналізу, синтезу, наукової абстракції, узагальнення, абстрагування, аналогії, моделювання, індукції, дедукції, класифікації), теоретичних (формалізації, аксіоматизації, гіпотетично-дедуктивного), емпіричних (спостереження, порівняння, описання, експерименту), евристичних (мозкового штурму, синектики, колективного пошуку оригінальних ідей, евристичних питань, багатомірних матриць, інверсії, організованих стратегій), специфічних (криміналістичної рефлексії, криміналістичного прогнозування, інтуїтивного) та алгоритмічних методів для побудови та перевірки криміналістичних версій дозволить підвищити ефективність розкриття та розслідування злочинів [186, с. 247].

Алгоритм дій при розслідуванні насильницьких злочинів має наступний вигляд: 1) аналіз відомих даних; 2) оцінка вихідної слідчої ситуації; 3) висунення версій за фактичними та ймовірними обставинами; 4) постановка тактичних завдань і планування розслідування; 5) проведення окремих слідчих дій та тактичних операцій для перевірки висунутих версій [51, с. 119-120].

У ситуації, за якої доказів, які мають значення для розслідування, недостатньо для однозначних висновків про подію злочину, висунення версій є можливим шляхом вирішення проблеми. У таких випадках, версії спрямовані на те, щоб зменшити неочевидність, заповнити пробіли в картині злочину, і в подальшому слугувати підґрунтям для встановлення нових доказів по справі. У цьому сенсі, використання слідчих версій для заповнення пробілів слідчої картини, є вихідною точкою пізнання, що визначає результати, які потрібно

отримати для встановлення істини по справі, а також засоби, що потрібні для отримання нових доказів, підтвердження припущень, отримання результатів та встановлення істини.

Критерії, які звичайно вимагаються від слідчої версії, як зазначає Ю. Чорноус, є наступними: 1) реальність; 2) обґрунтованість; 3) чіткість та простота формулювання; 4) екстраполяльність; 5) можливість перевірки [190, с. 311].

Найважливішими критеріями слідчої версії, безумовно, є обґрунтованість та можливість її перевірки. Версія має бути обґрунтована фактами, тенденціями, даними, що стосуються реального світу. Версія має бути об'єктивною, тобто, спиратися на можливість існування конкретних явищ, подій, причин у реальності. Водночас, хороша версія не відкидає малоймовірні сценарії або такі, що видаються абсолютно неможливими, якщо це єдиний варіант, який пояснює подію (такий сценарій є винятковим і його застосування також є винятком версійного аналізу).

Можливістю перевірки версія завдячує критеріям, які відповідають науковому знанню, а саме – можливість перевірити, встановити правильність версії (верифікація) або спростувати її (фальсифікація). Якщо версію не можна ані перевірити, ані спростувати, вона непридатна для розслідування і її застосування не є допустимим. Таким чином, критерії науковості серйозно підвищують обґрунтованість та «силу» криміналістичної версії.

Висунення обґрунтованих слідчих версій тісно пов'язано з плануванням. Роль версій стосовно плану розслідування є визначальною, вони становлять його логічну основу і є тими напрямками розслідування, які обумовлюють формування в плані комплексу слідчих (розшукових) дій та інших заходів, здійснюваних з метою їхньої перевірки» [15, с. 210-212].

П. Кудлай вказує, що ознаками вдалого планування стосовно перевірки слідчих версій є організаційна досконалість та дисциплінуюча спрямованість. Планування розслідування повинно мати чітку структуру, яка складається з

розподілених на конкретні слідчі дії етапів, спрямованих на перевірку висновків з основних та окремих слідчих версій [98].

Планування розслідування після висунення версій має відповідати якісним критеріям, серед яких: 1) конкретність; 2) реальність; 3) ситуативність; 4) індивідуальність; 5) динамічність. Як пише в своїй роботі Ю. Комаринська, конкретність планування розслідування вимагає чіткої постановки завдань та способів (засобів) їх досягнення [70, с. 89]. У цьому контексті, слідчому належить створити чіткий поетапний та попунктний план перевірки версій та висновків з них. Реальність планування передбачає перевірку лише обґрунтованих версій. Індивідуальність, ситуативність та динамічність планування має на увазі врахування специфіки конкретної справи, яку веде слідчий, її обставин, змін та динаміки, перспектив розслідування, які мають бути враховані при плануванні [145, с. 132].

На початковому етапі розслідування існують завдання, які можна назвати типовими. Типові завдання на початковому етапі розслідування володіють об'єднавчою характеристикою для багатьох розслідувань, оскільки на первісному етапі завданнями розслідування є перелік однакових дій, потрібних для оцінки ситуації та планування подальшого розслідування. Одноманітність задач на початковому етапі є запорукою правильного початку розслідування, оскільки при виконанні типових завдань на початковому етапі досягається критерії об'єктивності та методологічної обґрунтованості розслідування.

До типових завдань початкового етапу можна віднести: 1) оцінка обставин вчинення злочину; 2) побудова, висунення типових версій; 3) фіксація, колекція доказів, які мають властивість бути швидко зіпсованими, втраченими (втрачають доказову силу внаслідок факторів навколишнього середовища або через дії людини); 4) оперативно-розшукові заходи, затримання осіб «по гарячих слідах»; 5) вжиття заходів, спрямованих на компенсацію шкоди, завданої злочином; 6) встановлення обставин, що стали причиною вчинення злочину [145, с. 130].

При проведенні слідчих (розшукових) дій використовується конкретна криміналістична методологія, знання техніки, тактики та методики. Першочергову значимість має вжиття невідкладних дій та заходів, без яких значимі для розслідування обставини не можуть бути встановленими. Невідкладні дії та заходи спрямовані на недопущення втрати, зіпсування, знищення, іншої неможливості доступу до доказів по справі. Таким чином, першочерговість, невідкладність заходів спрямована на збереження важливих доказів по справі. Перевірка версій, у зв'язку з цим, має пріоритет стосовно тих ситуацій, за яких відкладення перевірки, затримки в часі, можуть призвести до неможливості перевірки версій в принципі. Таким чином, для того, щоб розслідування було послідовним, потрібно вжити заходів для того, щоб не втратити можливість перевірки версій, які можуть виявитися відповідними до реальної події злочину [10, с. 98]. В ідеалі, слідчі дії та заходи мають виконуватися єдино та паралельно, одномоментно, підтримуючи таким чином темп розслідування та збирання доказів. Бажано утримуватися від епізодичності, гіперфокусованості на окремих епізодах справи, якщо для цього немає обґрунтованих підстав (інтуїція слідчого залежить від його досвіду, тому далеко не завжди може визнаватися як виключення, або достатня підстава там, де обґрунтованих підстав, крім інтуїції, більше немає).

При плануванні та прогнозуванні розслідування можливо застосовувати тактичний аналіз. Як зазначає О.М. Цільмак, тактичний аналіз являє собою метод аналізу даних з центром навколо короткострокових і середньострокових проблем, що покликаний виявити закономірності, особливості та специфічні елементи в серії злочинів. Тактичний аналіз ідентифікує підозрілі ознаки, підозрілих осіб та груп осіб, підозрілі зв'язки між декількома фактами (чинниками), сфери чи ділянки території з високим потенціалом кримінальної активності (гарячі точки), типи людей, схильних стати жертвами злочинів та сприятливі проміжки часу для злочинних проявів» [169].

Найбільш коректно поняття слідчої, або криміналістичної, версії розкривається через її визначення як засобу (методу) розслідування злочину, що ним користується слідчий в якості пізнання і доведення об'єктивної істини у слідстві. Засіб тут ототожнюється з поняттям методу і відповідає на питання «як, яким чином» і є формою пізнання, яка дозволяє розкрити злочин. Таким чином, висунення правильної версії є засобом розкриття злочину і відповідає на питання «як, яким чином» вдало розкрито злочин – висунуто правильну версію.

Слідчі версії можливо поділити на три групи: 1. Без яскравої специфіки. Такі версії в основному формуються на базі матеріальних слідів, залишених на місці злочину. 2. Версії родового характеру. Наприклад: а) стосовно насильницьких злочинів; б) щодо подій, передувалих злочину; в) щодо знаряддя заподіяння тілесних ушкоджень; г) стосовно суміжного злочину); д) стосовно психічних відхилень особи злочинця. 3. Версії, обумовлені слідчою ситуацією. Наприклад, версійний аналіз настання смерті особи.

Типові слідчі версії є результатом ретельного аналізу емпіричного матеріалу та виявлення причинно-наслідкових зв'язків за фактами у справі. Серед вихідних даних на початковому етапі розслідування, наприклад, насильницьких злочинів, враховуються, зокрема, місце, спосіб, мотив вчинення злочину, а у даних, що встановлюються, - антропометричні та соціальні характеристики злочинця, його ймовірні стосунки з потерпілою особою.

Типові версії, при правильному співставленні фактів по справі, прийнятті рішення про застосовність типової версії, її належність у кожному конкретному випадку (слідчій ситуації), є підґрунтям для побудови конкретних слідчих версій по справі [51, с. 120]. Особливо часто такий підхід використовується на початковому етапі розслідування насильницьких злочинів. Це дозволяє окреслити та в подальшому звужувати коло підозрюваних по справі.

Перевірка всіх можливих версій не завжди є виправданою, особливо коли є докази того, що слідча ситуація має типовий характер. У такому випадку варто

звернутися до статистичних даних і встановити кореляційні залежності зі справою або справами, які мають найбільшу кількість співпадінь зі слідчою ситуацією. Практичний вимір такого підходу дослідники вбачають у застосуванні інформаційних технологій та бази даних стосовно криміналістичної характеристики окремих видів злочинів, яка дала б змогу співставити спосіб вчинення злочину, обставини місця події, особу жертви та злочинця, з фактичними даними по справі і на основі цього формувати версії та планувати розслідування. Це, однак, залишає поза увагою «слідову картину», яка в кожному окремому випадку встановлюється і описується окремо і успіх протоколу опису буде залежати від багатьох чинників, зокрема, часу, що пройшов з моменту вчинення злочину до опису слідів, майстерності злочинця, професіоналізму слідчого тощо.

Правильна оцінка слідчої ситуації дозволяє криміналісту усвідомити взаємний зв'язок всіх наявних фактичних даних по справі, виділити на основі цього основні, або загальні, та окремі версії, виділити наслідки, або висновки, з цих версій, а також спланувати подальше розслідування відповідно до проведеного версійного аналізу.

ВИСНОВКИ

1. Поняття злочинної діяльності можна розглядати в широкому розумінні — як діяльність із підготовки, здійснення і приховування одного чи декількох злочинів, і у вузькому розумінні — тільки як систематичне вчинення злочинів, що характеризується однотипними об'єктами посягання, а також схожими мотивами і цілями. Злочинна діяльність як форма прояву злочинності включає в себе окремі злочини, злочинну інфраструктуру та життєдіяльність відповідного змісту. Поняття злочинності охоплює собою як суспільно-небезпечне явище, що розглядається як об'єкт кримінології, а також включає в себе сукупність як окремих злочинів, так і систему пов'язаних між собою злочинів, що утворює дві форми її зовнішнього вираження і становить об'єкт криміналістики.

У найбільш розвиненій формі злочинна діяльність як об'єкт криміналістики являє собою заздалегідь сплановану і розраховану на тривалий період систему дій особи (або організованої групи осіб), із підготовки, вчинення та приховування серії злочинів для досягнення постійних злочинних результатів.

Злочинна діяльність як у широкому, так і вузькому значенні має спільну структуру, яка складається з суб'єкта, мотиву, мети, способу і обстановки (процесу), об'єкта посягання, та наслідків.

2. Правильне розуміння структури діяльності з вчинення злочину (злочинної діяльності) дає можливість і чіткого уявлення про місце **мотиву** - як в тій чи іншій мірі усвідомленого спонування, рушійної сили злочинної діяльності, та **мети** - як її бажаного та очікуваного результату в генезисі такої діяльності. Тобто, якщо мотив – це те, що спонукає особу до вчинення злочину, тоді метою виступає результат, якого особа бажає досягти. Мотив характеризується суб'єктним джерелом з'ясування наміру дій особи, тоді як мета характеризує спрямованість дій злочинця. Мотив обумовлює мету, а мета обумовлює намір як усвідомлення того, які дії потрібно вжити злочинцю, а від яких дій – утриматися, аби досягнути мети.

Мотив і мета первісно пов'язують і зумовлюють зв'язки і взаємодію інших складових механізму злочинної діяльності. Встановлення або навіть обґрунтоване припущення щодо мотиву і мети злочину надає напрям виявлення і пошуку слідів та інших носіїв інформації щодо винної особи та обставин події, створює можливість розробки слідчих версій і побудови програми розслідування.

Встановлення мотиву і мети вчинення злочину є також завданням, що постає, виходячи з вимог кримінального процесуального закону про обов'язкове доказування цих обставин у розслідуванні всіх кримінальних правопорушень (п.2 ч.1 ст.91 КПК України). Необхідність встановлення мотиву і мети злочину передбачається і кримінальним законодавством для правильної кваліфікації кримінального правопорушення. Дані про мотив і мету злочину враховується при призначенні покарання як обставини, що пом'якшують або обтяжують його (ст.ст. 66 і 67 КК України).

3. Процес виникнення того чи іншого мотиву, слід розглядати через призму спонукань, які визначають характер поведінки людини, у комплексі біологічного, психологічного та соціального факторів. Лише їх поєднання і встановлення між ними відносного балансу, який є індивідуальним для кожної особи, породжують наміри і поведінку відповідного характеру.

Будь-яка людська діяльність, в тому числі злочинна, має свою соціально-психологічну основу, яка проявляється в сутності відносин особи до інших людей, соціальних цінностей, правових і моральних канонів. Зміст і характер життєдіяльності людини визначаються її матеріальними і духовними *потребами та інтересами*, що зумовлюють *спонукання* до відповідних дій, які спрямовуються на їх задоволення з урахуванням правосвідомості і моральних устоїв конкретної особи. Спонуканням до певних вчинків можуть бути *потяги* - почуття та емоції, які ще не пов'язані з ясним уявленням про конкретну мету та шляхи її досягнення. Надалі вони можуть перейти у більш складну форму спонукань - *бажання*, коли виникає конкретна мета і вольові передумови до її

досягнення. У міру усвідомлення шляхів та засобів досягнення мети бажання перетворюються у *прагнення*. Усвідомлене спонукання до конкретних дій утворює поняття *мотиву*, а сам процес утворення мотиву називають *мотивацією*. Мотив зумовлює намір, Якщо мотив – це те, що спонукає особу до вчинення злочину, тоді метою виступає результат, якого особа бажає досягти. Мотив характеризується суб'єктивним джерелом наміру дій особи, тоді як мета характеризує спрямованість дій злочинця. Мотив обумовлює мету, а мета обумовлює намір як усвідомлення того, які дії потрібно вжити злочинцю, а від яких дій – утриматися, аби досягнути поставленої мети.

Таким чином, можна говорити про досить складний психологічний шлях (мотиваційний механізм) формування мотиву і зумовленість мотивом наміру і мети діяльності, в тому числі і діяльності злочинного характеру.

Складність аналізу мотиву у конкретній злочинній діяльності особи пояснюється тим, що він нерідко приховується або перекинується, викривляється в інтересах цієї особи. Крім того, злочин може спричинятися не одним, а кількома мотивами (серед яких може бути ведучий), які поєднуються і реалізуються у спільній меті.

З'ясуванню мотивів злочину може допомогти їх класифікація, побудована на критеріях правової, моральної та суспільно значущої оцінки, така як:

1. Низинні, суспільно-небезпечні мотиви.

1. Політичні (антидержавні) мотиви низинного характеру, що виникають у зв'язку з суспільно-політичними відносинами

- а) національна або расова ворожнеча чи неприязнь;
- б) помста за державну чи суспільну діяльність тощо;

2. Релігійні мотиви та мотиви, що виникають із забобонів та пережитку місцевих звичаїв:

- а) релігійний фанатизм, ворожнеча до невірних та інакомислячих;
- б) забобони;

в) мотиви, що витікають з пережитку місцевих звичаїв (кровна помста тощо).

3. Особисті низинні мотиви:

а) корисливість;

б) хуліганські спонукання;

в) помста;

г) сексуальні спонукання, пов'язані зі збоченою статевою потребою або з садиським задоволенням статевої потреби тощо.

II. Суспільно нейтральні мотиви злочину.

а) образа у зв'язку з діями потерпілого чи інших осіб;

б) сором, захопленість, жалість, співчуття;

в) ревності

г) захопленість будь-якими предметами або якоюсь діяльністю, позбавленою низовинного характеру.

III. Суспільно позитивні мотиви.

1. Мотиви, що пов'язані з політичними та соціальними інтересами особи:

а) захист державних або суспільних інтересів від суспільно-небезпечного посягання;

б) науковий інтерес;

в) альтруїзм тощо.

2. Особисті мотиви:

а) захист особистих прав та інтересів від суспільно небезпечного посягання;

б) родинні та дружні почуття тощо.

4. Поняття мети злочину пов'язано з такими близькими, але не тотожними поняттями як результат і наслідки злочину. Мета злочину передбачається особою у вигляді результату, заради якого здійснюється злочинна діяльність. Від ступеню збігу мети як бажаного результату і реально отриманого результату залежить оцінка ступеня досягнення поставленої особою мети. Особа оцінює результат вчиненого нею злочину як позитивний, якщо він повністю або більшою

частиною збігається з поставленою метою. І як негативний, якщо зовсім або здебільше не збігається з наміченою метою і є для суб'єкта неочікуваним. Негативний результат може змусити особу припинити злочинну діяльність, відмовитися від подальших спроб її здійснити або внести корективи у механізм злочинної діяльності - її спосіб, засоби, умови тощо. Збіг мети і результату закріплює у свідомості особи спосіб та інші умови злочинних дій і призводить до висновку про їх успішне використання у майбутньому.

Наслідки злочину - більш широке поняття, ніж його результат, оскільки включає всі зміни, які сталися внаслідок злочину - як в матеріальній обстановці, так і в свідомості людей, які були учасниками злочину або мали якусь іншу до нього причетність. Наслідки у вигляді матеріальних та інтелектуальних слідів відображують не тільки дії і біологічні ознаки злочинця, але і його ставлення до вчиненого, мотиви і цілі його злочинних дій.

Слід зауважити, що ці положення допомагають у з'ясуванні мети дій та суспільно-небезпечних наслідків у злочинах, що здійснювались з непрямим умислом та через необережність.

5. На початку розслідування можна виділити дві типові слідчі ситуації в залежності від наявності або відсутності даних про особу злочинця: 1) злочин вчинено невідомою особою; 2) злочин вчинено відомою особою, на що вказують потерпілі, свідки, речові докази, або злочинець сам зізнається у вчиненні злочину («явка з повинною»). Виокремлення вказаних типових слідчих ситуацій дає змогу правильно підійти до визначення засобів і методів встановлення мотивів злочинних дій та використання знань щодо мотивів злочину для пошуку винної особи, а при її встановленні - для отримання таких даних від особи підозрюваного та їх подальшої перевірки.

6. Розробка версій щодо мотивів злочину на початковому етапі розслідування в ситуації, коли особа злочинця не відома, повинна починатися з пошуку джерел інформації про поведінку винної особи та поведінку потерпілого

на місці події. Такими джерелами слід розглядати 1) обстановку місця події, її окремі фрагменти, предмети, документи, пошкодження на тілі трупа та інші сліди; 2) свідчення потерпілих і свідків. Джерелами інформації щодо мотивів злочину можуть бути висновки судових експертиз (судово-медичних, криміналістичних та ін.). Виявлення інформації щодо мотивів злочину здійснюється такими процесуальними засобами як огляд місця події і трупа, допити потерпілих і свідків, призначення і проведення судових експертиз. Слід використовувати й інформацію, що отримується з непроцесуальних джерел.

Серед методів виявлення інформації щодо мотивів злочину слід рекомендувати:

- фактологічний аналіз, що опирається на сукупність, взаємозв'язок та оцінку даних, які отримані шляхом проведення слідчих і оперативно-розшукових дій;

- ситуаційний аналіз інформації на базі виявлення і дослідження особливостей обстановки (місця, часу, стан матеріальних об'єктів та інших умов), в якій здійснено злочин; встановлення кола осіб, які були присутні та їхню поведінку і стосунки; з'ясування характеру і змісту подій, які йому передували (зокрема, чи був злочин попередньо підготовлено чи вчинено спонтанно (зумовлений певною зазделегідь непередбаченою ситуацією);

- криміналістичний аналіз обставин події злочину для встановлення його мотиву передбачає виявлення і дослідження всіх обставин події, які можуть підказати відповідь на питання: на якій підставі, з яких спонукань, якими почуттями керувався зловмисник, кому цей злочин був вигідним, тобто допомагає висунути версії щодо кола осіб або конкретної особи винної особи. В цьому значенні особливо цінним є аналіз способу вчинення і приховування злочину, оскільки характер і зміст дій злочинця може слугувати підґрунтям для припущень щодо мотиву і зацікавленої в цьому злочині особи. Ці припущення

будуть більш обґрунтованими, якщо дослідження способу злочину поєднати з аналізом його обстановки;

- віктимологічний аналіз, який розрахований на дослідження зв'язків потерпілої особи з оточуючими його людьми по роботі, місцю проживання, родичами, знайомими та характером стосунків з ними. Ворожі стосунки (явні чи приховані), заздрість, ревності, бажання заволодіти майном потерпілого та інші обставини вказують не тільки на імовірні мотиву злочину, але й на вірогідну особу зловмисника;

- складання психологічного портрету невідомого злочинця, процес якого налічує п'ять етапів: 1) отримання попередніх даних про невідомого злочинця; 2) класифікація, типізації його особи; 3) психологічний опис, виділення суттєвих відрізняючих характеристик; 4) формування кола підозрюваних, версії, планування розшуку злочинця; 5) складення рекомендацій по допиту та проведення інших слідчих дій стосовно особи підозрюваного.

7. В ситуації, коли особа злочинця відома, слідчий може отримати дані про мотив злочину безпосередньо від підозрюваного шляхом його допиту. Проте підозрюваний не завжди дає правдиві показання щодо мотиву своїх дій, підбираючи такі надумані або невизначальні обставини, які б пом'якшували його провину чи взагалі виправдували б його злочинні дії. Тому всі його показання необхідно перевіряти, співставляючи їх іншими доказами, що були отримані з інших джерел - обстановки місця події, показань потерпілого, свідків, висновків судових експертиз. Можна рекомендувати й застосування поліграфу у формі поліграфологічної експертизи, а також допит у формі процесуального інтерв'ю, який за своїм характером виключає упередженість слідчого до допитуваного як потенціального злочинця.

8. Одним із засобів правильного визначення мотиву злочину є вивчення особи підозрюваного. Для цього рекомендується застосовувати такі методи як біографічний, спостереження, узагальнення незалежних характеристик, розмова,

експертні оцінки та ін. Суттєве значення щодо визначення мотивів поведінки підозрюваного набуває судово-психологічна експертиза, яка з урахуванням психологічної характеристики, психічних властивостей підекспертного може вказати на дійсний або домінуючий мотив його поведінки, неадекватні реакції на ті чи інші подразнення. Особливо доречним є призначення судово-психологічної експертизи підозрюваного для з'ясування його мотиву в нестандартних, екстремальних, непередбачених ситуаціях, які виникли безпосередньо перед вчиненням злочину і могло потягнути за собою сильне душевне хвилювання (фізіологічний афект).

Правильна оцінка психологічних властивостей підозрюваного досягається шляхом складання психологічного портрету на основі таких даних: 1) загальні ознаки особистості; 2) мотиви та ціль вчинення злочину; 3) звички, схильності; 4) знання, уміння, навички; 5) вік; 6) місця проживання; 5) історія роботи, характер діяльності на момент вчинення злочину; 7) окремі характеристики місця ймовірного проживання; 8) рівень освіти та фахової кваліфікації; 8) рід занять; 9) походження, середовище формування, дитинство, друзі дитинства, стосунки в сім'ї, ким були батьки; 10) сімейний стан на момент вчинення злочину; 11) наявність дітей; 12) ставлення до окремих видів діяльності: як ставиться до служби в армії, відповідальної роботи, спорту, медицини, спілкування і роботи з людьми; 13) ставлення до держави громадянства; 14) наявність судимості, як отримав, ставлення до факту отримання; 15) чи є психічні захворювання; 15) морфологія тіла, антропометрія – будова тіла, зовнішність, міміка; 16) зовнішній вигляд (одяг, стиль, вподобання).

9. Мету злочину можна визначати шляхом аналізу його наслідків. Наслідками злочину є зміни у навколишньому середовищі та ідеальні відображення у свідомості потерпілих і свідків, утворені внаслідок вчинення злочину, і містять інформацію про слідову картину та злочинний результат. Така інформація може бути використана як доказ або для коригування, орієнтації

розслідування. Однак слід зауважити, що обстановка на місці події не завжди адекватно відображує первинні наслідки, оскільки вони можуть бути змінені, спотворені, частково знищені, інсценовані заінтересованими особами, на що вказують так звані «негативні обставини».

Залежно від значення для розслідування, наслідки вчинення злочину поділяються на основні та додаткові. Основним наслідком злочину вважається визначені в Кримінальному кодексі України суспільно-небезпечні наслідки кримінально караного діяння. В якості додаткових наслідків виступають матеріальні та ідеальні сліди, які дають можливість визначити основний наслідок вчинення злочину або доповнюють слідчу картину тими фактами, обставинами, доказами, які мають значення для розслідування.

Наслідки можуть свідчити про певні обставини злочину і детермінуватися ними, наприклад способом і обстановкою вчинення злочину, характеристикою особи злочинця, мотивами і цілями його дій. Наслідки відображують шкоду суспільним відносинам, завдану злочином. За характером шкоди злочинні наслідки поділяються на матеріальні та нематеріальні. Перші мають своє відображення в об'єктах матеріального світу, себто, речах, предметах, об'єктах, речовинах, рідинах тощо. Нематеріальні наслідки злочину становлять реальну шкоду або загрозу нанесення/завдання такої шкоди, і мають ідеальний вираз, що, не маючи безпосереднього прояву у зміні об'єктів речового світу, становлять небезпеку для суспільних відносин, майнових або особистих немайнових прав громадян.

Встановлення мети злочину досягається шляхом аналізу наслідків, які включають в себе не тільки бажаний результат, але побічні зміни, які не передбачалися особою, у матеріальній обстановці і свідомості учасників події у вигляді матеріальних та ідеальних слідів. Для встановлення мети необхідно співставити мотив, намір і результат злочину. При цьому слід пам'ятати, що результат злочинних дій може не співпадати з наміром і мисленевою моделлю

прогнозованого бажаного результату. Наслідки не завжди відображують справжню або кінцеву мету злочину в силу різних причин, зокрема внаслідок перешкод, які завадили завершити злочин, або дій, які перевершили очікуваний результат.

Встановлення мети здійснюється за допомогою комплексу слідчих дій, починаючи з огляду місця події і трупа, допиту всіх причетних до злочину осіб, обшуків у підозрюваних осіб, слідчого експерименту, різноманітних судових експертиз.

10. Значну допомогу у правильному визначенні мети злочину надає версійний аналіз. Основою версійного аналізу є застосування логічних структур. У якості таких логічних структур виступають формули, або судження, наприклад, «якщо, то», або формулювання за зразком «якщо дійсна умова А, тоді дійсний наслідок Б». Така діяльність може мати свій прояв як в інтелектуальному, так і в практичному вимірі. У першому випадку це свідомий аналіз, обробка, систематизація інформації за допомогою розумових здібностей криміналіста, тобто, інтелектуально-когнітивна, пізнавальна робота. За результатами цієї розумовою роботи проводиться перевірка версій та висновків з версій, проводиться пошук доказів, що є прикладом другого, тобто, практичного виміру діяльності з версійного аналізу.

Можна виділити три стадії версійного аналізу: 1) висунення версії; 2) аналіз висунутої версії та виділення наслідків (висновків), що слідують з версії; 3) перевірка версій та наслідків на практиці, або верифікація/фальсифікація версій та наслідків. Перевірка версій відбувається в порядку проведення слідчих дій та інших додаткових заходів розслідування.

11. Головним методом встановлення мети (основної і додаткової) є криміналістичний інтеграційний аналіз, який дає можливість дослідити й оцінити всі здобуті докази в їх взаємозв'язку і залежності, перевірити всі висунуті версії щодо обставин події і особи злочинця. Аналіз мотивації та наслідків злочину

показує їх логічний і діалектичний зв'язок або спростовує такий, що вказує на допущені помилки в ході розумової та практичної діяльності слідчого.

12. Виходячи з викладених положень, можна запропонувати комплексну методику встановлення мотивів і мети (цілей) злочину за допомогою вказаних в роботі криміналістичних засобів і методів, яка включає такі етапи:

- первинне встановлення мотивів та мети злочину на основі аналізу даних, отриманих під час огляду місця події, допиту потерпілого, свідків, судових експертиз та інших слідчих дій;

- поглиблене встановлення мотивів та мети злочину на основі аналізу додаткових матеріалів, отриманих у ході розслідування;

- підтвердження мотивів та мети злочину на основі судово-психологічної експертизи підозрюваної особи.

Запропонована методика дозволяє більш повно та об'єктивно встановити мотиви та мету злочину, що сприяє розкриттю злочинів та забезпеченню справедливого правосуддя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Албул С. В. та інш. Основи оперативно-розшукової діяльності : навч. посіб. О. : ОДУВС, 2016. 270 с.
2. Аркуша Л. І. Основи виявлення та розслідування легалізації доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2011. 42 с.
3. Аркуша Л. І. Розслідування організованої злочинної та корупційної діяльності : навч.-метод. посібник. О. : Фенікс, 2013. 264 с.
4. Бабенко А. М. Дослідження регіональних особливостей злочинності в роботах учених XIX століття. *Право і суспільство*. 2014. № 6-1. С. 169-175. URL : http://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2014/6-1_2014_part_1.pdf#page=169 (дата звернення: 08.03.2023)
5. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Злочинна поведінка: норма, аномалія чи патологія? *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2013. № 5. С. 6-12.
6. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Злочинність як об'єкт феноменологічного аналізу. *Право і безпека*. 2015. № 3 (58). С. 6-10.
7. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Механізм злочинної поведінки. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2016. № 3 (14). С. 110-119.
8. Бахін В. П. Тактика злочинців. Тактичні прийоми протидії слідству. К. : Видавництво Семенко С., 2009. 44 с.
9. Беніцький А. С. Юридичний аналіз придбання, отримання, зберігання чи збуту майна, одержаного злочинним шляхом. *Правова інформатика*. 2014. № 2. С. 113-121. URL: <https://ippi.org.ua/sites/default/files/14basozs.pdf> (дата звернення: 08.03.2023)
10. Бистрицький Б. Розслідування грабежів, учинених неповнолітніми : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 245 с.

11. Біленчук П. Д., Гель А. П., Семаков Г. С. Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів : навч. пос. К. : МАУП, 2007. 512 с.
12. Бойченко І. Номотетичний метод. *Філософський енциклопедичний словник* / В.І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. К. : ІФ ім. Г. Сковороди НАНУ: Абрис, 2002. 742 с.
13. Бондаренко Д. А. Злочини, пов'язані з використанням владних та інших повноважень: особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 2000. № 2. С.16-20.
14. Борідько О. А., Оржинська Е. І. Злочинна діяльність у криміналістичній науці: визначення та колізії. *Криміналістичний вісник*. 2013. № 1 (19). С. 37-42.
15. Будзієвський М. Ю. та інші. Криміналістика (курс лекцій). Д. : ДДУВС, 2013. 397 с.
16. Вапнярчук В. В. Суб'єктивна сторона кримінально-процесуального доказування. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 1. С. 217-223.
17. Варій М. Й. Загальна психологія: підручник для студ. психол. і педагог. спеціальностей. К. : Центр учбової літератури, 2007. 968 с.
18. Величенко Л. О. Психологія особистості злочинця як суб'єкта незаконного обігу зброї та боєприпасів. *Юридична психологія*. 2022. № 31 (2). С. 74-84.
19. Венгер Г. С. Соціальна психологія : навч.-метод. пос. Миколаїв, 2017. 344 с.
20. Веприцький Р. С. Поняття та зміст феноменології злочинності як складової феноменології суспільства. *Європейські перспективи*. 2014. № 4. С. 81-85.
21. Вереша Р. В. Особистість і підстава кримінальної відповідальності. *Modern directions of development of science and technology : IV International Scientific and Practical Conference*, (Liverpool, Great Britain, January 30-February 01). 287 p.
22. Весельський В. К. Сучасні можливості використання даних про спосіб вчинення злочину / В. К. Весельський, С. М. Зав'ялов, В. В. Ясковський. К., 2009. С. 32-39.

23. Відсутність у вирокі суду встановлення мотиву злочину є істотним порушенням кримінального процесуального закону. 07.03.2018. URL: https://ukrainepravo.com/law-practice/practice_court/vidsutnist-u-vyroku-sudu-vstanovlennya-motyvu-zlochynu-ye-istotnym-porushennyam-kryminalnogo-protses/ (дата звернення: 08.03.2023)
24. Волобуєв А. Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва : монографія. Харків : ХНУВС, 2000. 336 с.
25. Воробчак А. Р. Висновок експерта як джерело доказів у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2019. 254 с.
26. Галагура Є. Л. Особливості розслідування умисних вбивств з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. *Право і суспільство*. 2018. № 1 (2). С. 241-245. URL : http://pravoisusilstvo.org.ua/archive/2018/1_2018/part_2/43.pdf (дата звернення: 08.03.2023)
27. Гарасимів Т. Поведінка людини: філософсько-правова рефлексія «діяльність та активність». *Вісник Національного університету Львівська політехніка. Серія: Юридичні науки*. 2016. № 216 (855). С. 147-151.
28. Гарасимів Т. З., Базарник М. В. Поведінка як діяльність: соціально-правовий вимір особистості. *Вісник Національного університету Львівська політехніка. Серія: Юридичні науки*. 2016. № 845. С. 340-344.
29. Гетьман Г. М. Використання методу моделювання в умовах змагального кримінального процесу при розслідуванні серійних злочинів. *Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2018. № 26. С. 118-121.
30. Гетьман Г. М. Сутність та значення психологічного профілювання особи невідомого злочинця в діяльності органів кримінальної юстиції України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 4. С. 186-189. URL : http://lsej.org.ua/4_2016/4_2016.pdf (дата звернення: 08.03.2023)

31. Гетьманцева Н. Поняття і сутність праці як правової категорії. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 7. С. 60-65.
32. Гловюк І. В. та інші. Кваліфікація та основи методики розслідування домашнього насильства : навч. пос. Львів : ЛДУВС, 2022. 404 с.
33. Головкін Б. Мотивація корисливих насильницьких злочинів. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 1. С. 247-256.
34. Гора І. Поняття способу вчинення злочину та його значення в розкритті та розслідуванні. *Закон и жизнь*. 2012. № 9. С. 35-38.
35. Гресь Ю. О., Динту В. А. Технологія прийняття тактичного рішення: проблемні питання. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 11. С. 350-354. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/11/61.pdf> (дата звернення: 28.09.2023)
36. Гритенко О. А. Кримінологічне вчення про злочинність : лекція. Одеса : ОДУВС, 2016. 23 с. URL : <https://oduvs.edu.ua/wp-content/uploads/2016/09/lek-2016-d-z-3-4-kriminologia-2.pdf> (дата звернення: 28.09.2023)
37. Грошевий Ю. М. Докази і доказування у кримінальному процесі : науково-практичний посібник / Ю. М. Грошевий, С. М. Стахівський. К. : КНТ, 2006. 272 с.
38. Гула Л. Ф. Особливості розслідування злочинів, учинених організованими злочинними групами. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2015. № 3. С. 270-281.
39. Гупалюк А. С. Мотиваційний процес злочинця та його криміналістичне значення. *Правове життя сучасної України* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.). О. : «Гельветика», 2020. Том 3. С. 368-371. URL : <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/13350> (дата звернення: 28.09.2023)
40. Гупалюк А. С. Характеристика мотиваційного процесу особи злочинця. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021ю № 4 (39). С. 47-50. URL : http://pjuv.nuoua.od.ua/v4_2021/11.pdf (дата звернення: 28.09.2023)

41. Дикий О. В. Кримінологічні засади вивчення і попередження злочинів у сфері обороту житлової нерухомості в Україні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08, Одеса, 2015. 239 с.
42. Динту В. А. Обстановка злочину як елемент криміналістичної характеристики злочинів : автореф дис. ... канд. Юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2014. 21 с.
43. Динту В. А., Дикий О. В. Місце «злочинної діяльності» в понятійно-категоріальному апараті криміналістики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 6. С. 176-178. URL : http://lsej.org.ua/6_2021/49.pdf (дата звернення: 28.09.2023)
44. Діденко О.І. Теоретичні та методичні засади складання психологічного портрета особи, яка становить оперативно-службовий інтерес : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. К., 2007. 32 с.
45. Дудніков А. Л. Правове та криміналістичне поняття способу вчинення злочину. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2010. № 10. С. 55-61.
46. Дундич Л. В. Поняття і структура механізму злочину. *Форум права*. 2008. № 1. С. 125-129.
47. Експертизи у судовій практиці / за заг. ред. В.Г. Гончаренка. К. : Юрінком Інтер, 2005. 388 с.
48. Євдокіменко С. В. Злочинна діяльність: сутність та криміналістичні аспекти боротьби з нею : автореф. дис ... канд. юрид. наук : 12.00.09. К. : НАВС, 2002. 17 с.
49. Жаровська Г. П. Поняття співучасті у злочині за кримінальним правом України. *Науковий вісник Чернівецького університету. Сер.: Правознавство*. 2002. № 154. С. 104-108.
50. Жеребко О. І. Методика розслідування крадіжок. *Криміналістика і судова експертиза*. 2017. № 62. С. 153-160.

51. Жерж Н. А., Дирдін М. Є. Слідчі ситуації та типові криміналістичні версії щодо особи злочинця при розслідуванні окремих насильницьких злочинів. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. 2015. № 32 (3). С. 117-121.
52. Заєць О.М. Інститут аналітичного супроводження досудового розслідування кримінального провадження в Україні: сучасний стан і перспективи розвитку. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 4. С. 17-25.
53. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: Кн. 1. *Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки*. Київ : ВД «Ін Юре», 2007. 424 с.
54. Землянська О. В. Особливості мотивації злочинної поведінки особистості. *Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України*. Х. : ХНУВС, 2019. С. 129-131. URL : <https://bit.ly/3g5CToo> (дата звернення: 28.09.2023)
55. Землянська О. В. Судово-психологічна експертиза як комплексний метод дослідження особистості в правовому полі. *Філософські, методологічні та психологічні проблеми права : матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Київ, 11 листоп. 2017 р.). К. : НАВС, 2017. С. 121-125.
56. Землянська О. В. Судово-психологічна експертиза: навч. пос. Х. : ХНУВС, 2012. 300 с.
57. Іванова Н. Сутність мотиву особистості в теорії мотивації. *Вісник Національного університету оборони України*. № 3 (61). 2021. С. 200-277.
58. Ігнатюк О. В. Оперативно-розшукові заходи: аналіз поняття. *Наукові праці МАУП. Серія «Юридичні науки»*. 2018. № 55 (1). С. 10-18.
59. Іллін Є. П. Мотивація і мотиви. Тернопіль : Навчальна книга, 2013.
60. Іщенко А. В., Шевченко А. С. Криміналістичне забезпечення розшуку безвісно відсутніх осіб : посібник. К. : РВВ МВС України, 2005. 146 с.
61. Іщенко А. В. Методологічні проблеми криміналістичних наукових досліджень: монографія / за ред. І.П. Красюка. К. : НАВСУ, 2003. 359 с.

62. Карпенко Р. В. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики заподіяння тілесних ушкоджень, учинених неповнолітніми. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 9. С. 144-148.
63. Карпов Н. С. Криміналістичні засади вивчення злочинної діяльності : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. К., 2008. 32 с. URL : <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/13909> (дата звернення: 28.09.2023)
64. Каторжних Н. Л., Шинкаренко І. О. Характеристика особистості серійних вбивць: чому та як ними стають? *Теорія і практика сучасної науки та освіти (частина II)* : Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 20-21 травня 2021 року). Л. : Львівський науковий форум, 2021. С. 43-46.
65. Кацавець Р. С. Психологічні особливості злочинної поведінки. Психологія особистості злочинця. *Dictum Factum*. 2019. № 3 (5). С. 85-90.
66. Кікалішвілі М. В. Психологічні теорії девіантної поведінки: біхевіористичний напрям. *Eurasian Academic Research Journal*. 2018. № 6 (24). С. 59-70. URL: <https://bit.ly/3TjZHm9> (дата звернення: 26.05.2022)
67. Когутич І. І. Типові ситуації початкового етапу розслідування вбивств, та обумовлені ними алгоритми дій слідчого. *Вісник Чернівецького факультету НУ «ОЮА»*. 2013. № 1. С. 233-247.
68. Козенко Ю. О. Правова поведінка особи як особливий вид людської діяльності у світлі новітніх наукових студій та філософем. *Вісник Академії митної служби України. Сер.: Право*. 2011. № 2. С. 22-26.
69. Козирєв М. П. Мотивація в психологічній структурі злочину. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*. 2012. № 1. С. 164-174.
70. Комаринська Ю. Б. Мотиви вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством. *Юридична психологія*. 2022. № 30 (1). С. 94-102.

71. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія. Акад. курс : підручник. К., 2004. 424 с.
72. Коновалова В.О., Шепітько В.Ю. Юридична психологія : підручник. Х. : Право, 2008. 240 с.
73. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
74. Копець Л. В. Класичні експерименти в психології : навч. пос. К. : НаУКМА, 2010. 283 с. URL : https://pidru4niki.com/14940511/psihologiya/nomotetichniy_ideografichniy_pidhodi_vivchennya_osobistosti (дата звернення: 26.05.2022)
75. Корецький С. М. Моделювання процесу формування мотивації злочинної поведінки особи. *Юридична психологія*. 2016. № 1. С. 163-179.
76. Коржанський М. Й. Кримінальне право і законодавство України. Загальна частина : курс лекцій. К. : Аттіка, 2001. 340 с.
77. Корольов Ю. О. Психологічні підходи до причин злочинної діяльності. *Вісник Академії митної служби України. Сер. : Право*. 2012. № 1. С. 148-152.
78. Косовський М. Новий підхід до проведення експертиз у кримінальному провадженні. *Юридичний журнал*. 2014. № 3. URL : <http://www.justinian.com.ua/article.php7icN4035> (дата звернення: 26.05.2022)
79. Кретчак О. М., Юркова Г.В. Деякі аспекти використання даних психологічного вивчення особи обвинуваченого в розкритті і розслідуванні злочинів. *Криміналістичний вісник*. 2006. № 1. С. 73-78.
80. Криміналістика (курс лекцій) : навчальний посібник / М.Ю. Будзієвський, О.В. Лускатов, І.В. Пиріг, В.М. Плетенець, К.О. Чаплинський, Ю.А. Чаплинська. Д. : ДДУВС, 2013. 397 с.

81. Криміналістика у питаннях і відповідях : навч. пос. / А. В. Іщенко, В. В. Пясковський, А. В. Самодін, Ю. М. Чорноус та ін. К. : Центр учбової літератури, 2016. 118 с.
82. Криміналістика. Академічний курс : підручник / Т.В. Варфоломєєва, В.Г. Гончаренко та ін. К. : Юрінком Інтер, 2011. С. 34-35.
83. Криміналістика : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / К. О. Чаплинський, О. В. Лускатов, І. В. Пиріг, В. М. Плетенець, Ю. А. Чаплинська / 2-е вид, перероб. і доп. Дніпро : ДДУВС; Ліра ЛТД, 2017. 480 с.
84. Криміналістика : підручник / Біленчук П. Д., Лисиченко В. К., Клименко Н. І. та ін.; за ред. П. Д. Біленчука. 2-ге вид., випр. і доп. К. : Атіка, 2001. 544 с.
85. Криміналістика : підручник / В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Іщенко, О. О. Алексєєв та ін. К. : Центр учбової літератури, 2015. 544 с.
86. Криміналістика : підручник / за ред. В. Ю. Шепітька. Х. : Право, 2010. 1288 с.
87. Криміналістика : підручник / за ред. В. Ю. Шепітька. К. : Ін Юре, 2010. 496 с.
88. Криміналістика : підручник для студ. вищ. навч. закл. К. О. Чаплинський, О. В. Лускатов, І. В. Пиріг, В. М. Плетенець, Ю. А. Чаплинська. 2-е вид, перероб. і доп. Дніпро : Ліра ЛТД, 2017. 480 с.
89. Криміналістика : підручник у 2 т. Т. 2 / А. Ф. Волобуєв, О. В. Одерій, Р. Л. Степанюк та ін.; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Маляррової. Х. : ХНУВС, 2018. 312 с.
90. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів : підручник / за ред. проф. В. Ю. Шепітька. Х. : Право, 1998. 376 с.
91. Кримінальне право України : Загальна частина : підручник / за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. К. : Юрінком Інтер, 2008. 498 с.

92. Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Х. : Право, 2013. 562 с.
93. Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар / за заг. ред. В. Т. Маляренка, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Х. : Основа, 2008. 890 с.
94. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 року № 2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
95. Кримінальний кодекс УРСР 1960 року : Законом від 28.12.60. ВВР, 1961, № 2. Ст. 14. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/140567__529154 (дата звернення: 26.05.2022)
96. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
97. Крюкова М.А., Єлховський І.В. Судово-психологічна експертиза. О. : Фенікс, 2021. 61 с.
98. Кудлай П. Криміналістична характеристика та особливості розслідування крадіжок вантажів, скоєних неповнолітніми з рухомого складу залізничного транспорту : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 15 с.
99. Лазарева Д. В. Затримання уповноваженою службовою особою : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. ДДУВС, 2017. 239 с.
100. Лозова С. М. Психолого-криміналістичний портрет невідомого злочинця: проблемні питання складання і використання. *Вісник ХНУВС*. 2010. № 2. С. 51-57.
101. Лук'янчиков Б. Є., Лук'янчиков Є. Д., Петряєв С. Ю. Криміналістика : навч. посіб. Ч. 1. Київ, 2017. 374 с.
102. Максименко С. Д. та інші. Загальна психологія. В. : Нова Книга, 2004. 704 с. URL: https://duikt.edu.ua/uploads/1_553_24477953.pdf (дата звернення: 17.04.2023)
103. Максименко С. Д., Соловієнко В. О. Загальна психологія : навч. посібник. К.: МАУП, 2000. 256 с. URL :

http://univer.nuczu.edu.ua/tmp_metod/875/Maksimenko_S.D._Zagal%27na_psihologiya.pdf (дата звернення: 17.04.2023)

104. Малихіна Т. П., Міріленко О. Л. Вплив соціальної фрустрованості особистості на рівень сформованості мотиву влади у засуджених. *Навчання, виховання та розвиток у контексті життєвих перспектив особистості* : зб. мат. Всеукр. наук.-практ. інт.-конф. з міжнародною участю (м. Бердянськ, Україна, 25 квітня 2019 року) / За заг. ред. О.В. Горещької. Бердянськ : БДПУ, 2019. С. 328-333.

105. Маркусь В. О. Криміналістика : навч. посіб. К. : Кондор, 2007. 558 с.

106. Марчак В. Я. Використання спеціальних психологічних знань у досудовому слідстві : монографія. Чернівці : Рута, 2005. 152 с.

107. Матяж С. В., Березянська А. О. Класифікація цінностей та ціннісних орієнтацій особистості. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер. : Соціологія*. 2013. № 213. С. 27-30.

108. Мачинська Н. І., Завойська О. Ю. Психологічні механізми учинення злочину. *Науковий вісник ЛДУВС. Серія: Психологія*. 2012. № 1. С. 104-113.

109. Медведєв В. С., Левенець О. А. Злочинна діяльність як сфера реалізації особистості (Частина 1). *Причорноморські психологічні студії*. 2017. № 6 (1). С. 19-23. URL: http://www.pps.nuoua.od.ua/archive/v1_2017/6.pdf (дата звернення: 17.04.2023)

110. Мельничок В. М. Криміналістична характеристика психологічних аспектів мотивації злочину. *Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство*. 2012. № 628. С. 124-129.

111. Мирошніченко Н. М. Неповнолітній суб'єкт злочину. URL : <http://vuzlib.com/content/view/1493/60/> (дата звернення: 17.04.2023)

112. Михайлов О. Є. Кримінологія : навчальний посібник / О. Є. Михайлов, А. В. Горбань, В. В. Міщук / К. : Знання, 2012. 565 с.

113. Мойсєєва О. Є. Історико-психологічний аналіз феномену агресії. *Науковий вісник МДУ ім. В. О. Сухомлинського. Серія: Психологічні науки*. 2013. № 2 (10). С. 211-216. URL: http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/files/44_4.pdf (дата звернення: 17.04.2023)
114. Москаленко Г. В. Побудова типових слідчих версій на початковому етапі розслідування злочинів. *Форум права*. 2011. № 4. С. 493-499.
115. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посібник. К. : Юрінком Інтер, 2009. 511 с.
116. Надгорний Г. М. Проблема розмежування функцій експерта і спеціаліста. *Державно-правова реформа в Україні* : матер. наук.-практ. конфер. (м. Київ, листопад 1997 р.). К., 1997. С. 318-321.
117. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / відп. ред. С. С. Яценко. К. : А.С.К., 2008. 848 с.
118. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. Зразки процесуальних документів у кримінальному провадженні [станом на 21 лют. 2020 р.] / за заг. ред. Чернявського С. С. К. : ВД «Професіонал», 2020. 1288 с.
119. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: у 2-х ч. / Андрушко П. П., Гончаренко В. Г., Шумило М. Е. / за заг. ред Потебенька М. О., Гончаренка В. Г. К. : Форум, 2001. 944 с.
120. Ніколаєнко С. І. Юридична психологія : навч.-метод. пос. С. : УАБС НБУ, 2014. 145 с.
121. Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. К. : Аконіт, 2000. Том 4. 810 с.
122. Новицький Г. В. Поняття і форми співучасті у злочині за кримінальним правом України / К. : Вища школа, 2001. 96 с.
123. Оболенцев В. Ф. Нові кримінологічні теорії та перспективи розвитку кримінології в Україні. *Проблеми законності*. 2012. № 120. С. 183-194.

124. Орлов Ю. В. Психологічний аналіз в кримінології: стан та перспективи розвитку. *Science and Practice: Implementation to Modern Society* : Proceedings of the 9th International Scientific and Practical Conference (Manchester, April 18-19, 2021). Manchester, Great Britain : Peal Press Ltd., 2021. P. 463-467.
125. Охрименко І. Психологічна характеристика механізму злочинної поведінки. *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 10. С. 153-156.
126. Палюх Л. Щодо питання про модель інститутів вікової неосудності, обмеженої вікової осудності у кримінальному законодавстві України. *Вісник Львівського університету ім. І. Франка. Сер. Юридична*, 2008. № 47. С. 202-211.
127. Пасько О. М. Методи побудови та перевірки криміналістичних версій крізь призму аналітичної готовності. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 1. С. 82-87. URL : <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2021/1/16.pdf> (дата звернення: 17.04.2023)
128. Пиріг І. Поняття та характеристика етапів розслідування у криміналістиці. *Науковий вісник ДДУВС*. 2021. № 2 (Special). С. 163-168.
129. Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі : монографія. Х. : Арсіс, ЛТД, 2007. 576 с.
130. Подільчак О. М. Мотиви та мотивація злочинів, учинених жінками : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. 28 с.
131. Попович О. В. Вплив психологічних детермінант кримінальної субкультури на криміналізацію особи. *Вісник Чернівецького ф-ту НУ «Одеська юридична академія»*. 2013. № 1. С. 263-277.
132. Правова доктрина України : у 5 т. Т. 5 : Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. Х. : Право, 2013. 1012 с.
133. Практика застосування Верховним Судом України положень Загальної частини Кримінального кодексу України; За заг. ред. А. А. Музики. К. : «Центр учбової літератури», 2017. 524 с. URL :

<https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2020/09/22/praktyka-zastosuvannya-vsuv-polozhen-zagalnoyi-chastyny-kku-2017-goroh-1.pdf> (дата звернення: 17.04.2023)

134. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 16.04.2004 р. № 5. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/va005700-04> (дата звернення: 17.04.2023)

135. Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями: постанова Пленуму Верховного Суду України: від 23.12.2005 р., № 13. *Вісник Верховного Суду України*. 2006. № 1. С. 2-6.

136. Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру : Постанова Пленуму Верховного Суду України № 2 від 15 травня 2006 року / Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах. 2-е вид. змін, і доп. К. : Скіф, 2006. С. 466-476.

137. Про судову практику в справах про бандитизм: постанова Пленуму Верховного Суду України від 07.07.1995 р. № 9 / Постанови Пленуму Верховного Суду України (1963-2000) : у 2-х т. / упоряд. М. П. Селіванов та інші; заг. ред. В. Ф. Бойко. К. : А.С.К., 2000.

138. Прудка Л. М. Психологічні та організаційно-правові засади судово-психологічної експертизи : лекція. О. : ОДУВС. 36 с. URL : https://oduvs.edu.ua/wp-content/uploads/2016/09/lek-13_2017-UP.pdf (дата звернення: 17.04.2023)

139. Прутяний С. О. Кримінологічна класифікація професійної злочинної діяльності. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 3 (50). С. 93-100. URL : <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/6932> (дата звернення: 17.04.2023)

140. Психологічні особливості організованих злочинний об'єднань (використання психологічних знань у протидії організованій злочинності) : наук.-практ. посіб. / за ред. Я. Ю. Кондратьєва, С. Д. Максименка, Б. В. Романюка. К. : НАВСУ, 2002. 436 с.
141. Пясковський В. В. Спосіб учинення злочину як елемент криміналістичної характеристики насильницьких злочинів проти статевої недоторканості неповнолітніх. *Науковий вісник НАВС*. 2016. № 1 (98). С. 36-46.
142. Пясковський В. В. та ін. Криміналістика : підручник. К. : «ЦУЛ», 2015. 544 с.
143. Пясковський В. В. Тактика допиту : курс лекцій «Криміналістика». К. : НАВС, 2016. 46 с.
144. Рожик Є. М. Класифікація наслідків злочину : криміналістичний аспект. *Юридичний вісник*. 2020. № 6. С. 278-287.
145. Рожик Є. М. Наслідки злочину як об'єкт криміналістичного аналізу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. О. : НУ «ОЮА», 2021. 229 с.
146. Рожик Є. М. Особа злочинця та наслідки злочину: криміналістичний аналіз. *Науковий вісник МГУ*. 2020. № 48. С. 83-87.
147. Рожик Є.М. Співвідношення способу вчинення злочину та наслідків злочину. *Право і суспільство*. 2020. № 6-2. С. 200-207. URL : http://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2020/6-2_2020/part_2/32.pdf (дата звернення: 13.02.2023)
148. Роз'яснення Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах. *Постанови Пленуму Верховного Суду України з організаційних питань*. 2000. 423 с.
149. Розслідування злочинів проти особи. Керівництво для слідчих / С. В. Ківалов, Ю. П. Аленін, Є. Л. Стрельцов. В. В. Тіщенко. О. : Юрид. л-ра, 2014. 310 с.

150. Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики: монографія / кол. авторів: В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.; За ред. В. Ю. Шепітька. Х. : Право, 2006. 624 с.
151. Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. К., 2002. 222 с.
152. Рудик М. М. Психологічні особливості формування особистості та поведінки неповнолітнього корисливого злочинця. *Юридична психологія*, 2015, № 2. С. 231-242.
153. Руль Ю. В., Мартинова Т. О. Психологія профайлінгу : навч. посіб. К. : ДП ВД «Персонал», 2018. 236 с.
154. Савченко А. В. Мотив і мотивація злочину : монографія. К. : Аттика, 2002. 144 с.
155. Саїнчин О. С. Розслідування умисних вбивств: теорія та практика : монографія. О. : СПД Бровкін О. В., 2012. 408 с.
156. Салтевський М.В. Криміналістика : підручник : У 2-х ч. Част. 1. Х. : Консум, Основа, 1999. 416 с.
157. Самарай Л. В. Кримінологічна характеристика особи кривдника, який учинив сімейне насильство під впливом агресії. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 190-197.
158. Сандул К. О. Форми оперативного кримінального аналізу. *Вісник Південного регіонального центру НАПрНУ*. 2018. № 15. С. 160-166. URL : <https://prc.com.ua/images/PDFnomera/VPrCNapnU14.pdf#page=161> (дата звернення: 13.02.2023)
159. Саско О. Щодо визначення сутності злочинної діяльності. *Історико-правовий часопис*. 2016. № 2 (8). С. 156-160.

160. Сафронов С. Тактика проведення допиту на предмет встановлення суб'єктивної сторони злочину. *Право України*. 2001. № 5. С. 50-52.
161. Сегай М. Судова експертологія – наука про судову експертну діяльність. *Вісник Академії правових наук України*. 2003. № 2. С. 740-762.
162. Сіренко О. В. Мотив злочину в криміналістичній характеристиці крадіжок, грабежів та розбійних нападів, вчинених неповнолітніми. *Науковий вісник УНУ. Серія «Право»*. 2014. № 26. С. 264-267. URL : <https://bit.ly/3TOo2yj> (дата звернення: 13.02.2023)
163. Смелік В.Б. Криміналістичний аналіз структури технологій злочинної діяльності. *Вісник НУВС*. 2003. № 22. С. 147-152. URL : <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/8669> (дата звернення: 13.02.2023)
164. Сметаніна Н.В. Наукові підходи до теорії злочинності у сучасній українській кримінології : монографія / за заг. ред. В. В. Голіни. Харків : Право, 2016. 192 с.
165. Стрельцов С. І. Суб'єктивна сторона злочину. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1. С. 160-170.
166. Строган А. Категорії віку кримінальної відповідальності. *Юридичний вісник України*. 2008. № 4. С. 9-13.
167. Судова практика з питань кваліфікації повторності та сукупності злочинів (статті 32, 33, 35 Кримінального кодексу України). *Верховний Суд України* : офіційний вебсайт. URL : [https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/9998DC9C06A6F434C2257B7C004712AE](https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/9998DC9C06A6F434C2257B7C004712AE) (дата звернення: 13.02.2023)
168. Тадеуш А. І. Інтерпретація мотивів в межах складання психолого-криміналістичного профілю невідомого злочинця. *Двадцять четверті економіко-правові дискусії* : Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. (м. Львів, 28 лютого 2018 р.), Львів, 2018 С. 108-110. URL :

<http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/25705/1/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf#page=108> (дата звернення: 13.02.2023)

169. Тактичний кримінальний аналіз: теорія та практика : навчальний посібник / О. Є. Користін, Н. П. Свиридчук, О. М. Цільмак, О. М. Заєць, К. Ю. Ісмайлов, В. А. Некрасов; МВС України, ДНДІ, ОДУВС. Одеса : РВВ ОДУВС, 2019. 216 с.

170. Тарасенко О. С. Слідчі версії та планування розслідування злочинів. *Правові реформи в Україні* 2013. С. 139-140.

171. Татенко В. Методологія суб'єктно-вчинкового підходу: соціально-психологічний вимір : монографія. К. : Міленіум, 2017. 184 с.

172. Тертишник В. М. Кримінальний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар. Вид. 19-те, доповн. і перероб. К. : Алерта, 2022. 1128 с.

173. Теслюк І. О. Тактика застосування методу криміналістичного прогнозування під час огляду місця події. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 2. С. 141-143. URL :

<https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewById/487140.pdf> (дата звернення: 13.02.2023)

174. Тимошенко В. І. Психологічна концепція особистості суб'єкта злочину. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2015. № 3 (161). С. 79-86.

175. Тимошенко В. І. Соціологія злочинності у сучасному світі. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2021. Том 32 (71). № 5. С. 57-61. URL : https://juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/5_2021/13.pdf (дата звернення: 13.02.2023)

176. Тіщенко В. В. Криміналістика: навчально-методичний посібник / В. В. Тіщенко, О. О. Подобний. Одеса : Юридика, 2022. 236 с.

177. Тіщенко В. В. Злочинна діяльність як об'єкт криміналістики. *Актуальні проблеми держави і права*. 2006. № 27. С. 139-145.

178. Тіщенко В. В. Криміналістичні технології в теорії і практиці розслідування. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. № 44. С. 18-24.

179. Тіщенко В. В. Сучасний стан і деякі проблеми розвитку криміналістичної методики розслідування злочинів. *Вісник Південного регіонального центру НАПрНУ*. 2014. № 1. С. 170-180.
180. Тіщенко В. В. Теоретичні засади формування технологічного підходу в криміналістиці. Одеса : Фенікс, 2012. 260 с.
181. Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів: монографія. Одеса : Фенікс, 2007. 260 с.
182. Удовенко Ж. В. Криміналістика : консп. лекц. / За заг. ред. В. І. Галагана. К. : Центр учбової літератури, 2016. 320 с.
183. Фунікова О. В. Категорія діяльності в контексті криміналістичних досліджень. *Право і суспільство*. 2017. № 6. С. 188-192. URL : http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2017/6_2017/part_1/33.pdf (дата звернення: 13.02.2023)
184. Цільмак О. М. Алгоритм застосування методу фактологічного аналізу під час досудового розслідування кримінальних правопорушень. *Криміналістика і судова експертиза*. 2020. № 65. С. 208-219. URL : <https://doi.org/10.33994/kndise.2020.65.20> (дата звернення: 13.02.2023)
185. Цільмак О. М. Загальнологічні методи побудови та перевірки криміналістичних версій. *Юридичний бюлетень*. 2015. № 1. С. 113-119.
186. Цільмак О. М. Методи побудови та перевірки криміналістичних версій. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 2. С. 240-244.
187. Цільмак О. М. Основні завдання органів досудового розслідування на етапах побудови та перевірки криміналістичних версій. *Криміналістика и судебная экспертиза*. 2015. № 60. С. 193-202.
188. Цільмак О. М. Основні моделі поведінки осіб різних типів акцентуації характеру під час надання ними недостовірної інформації про обставини кримінального правопорушення та тактичні прийоми верифікації цієї інформації. *Криміналістика і судова експертиза: міжвідомчий науково-методичний збірник*.

2021. № 66. С. 240-252 URL : <https://doi.org/10.33994/kndise.2021.66.24> (дата звернення: 13.02.2023)

189. Цільмак О. М. Тактичні особливості застосування методу «Діаграма мети та мотивів умисного вбивства». *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 1. С. 85-89. URL : <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2017/1/27.pdf> (дата звернення: 13.02.2023)

190. Чаплинський К. О. та інші. Криміналістика : підручник. Д. : Ліра ЛТД, 2017. 480 с.

191. Чаплинський К. О. Тактика проведення окремих слідчих дій : монографія. Дніпро : Юридична академія МВС, 2006. 416 с. URL: <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/m2tosd.pdf> (дата звернення: 13.02.2023)

192. Четвертак Д. Ю. Методика розслідування приховування злочинів : автореф. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2016. 25 с.

193. Четвертак Д. Ю. Характеристика обстановки вчинення приховування злочинів. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2015. № 13 (3/2). С. 85-88.

194. Чикиренда А. А., Великий В. М. Впровадження психологічного портретування невстановленого злочинця. *Пріоритетні напрямки розвитку та реформування правоохоронних органів* : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції. (м. Херсон, 26 лютого 2021 р.) Херсон, 2021. С. 328-331.

195. Чорний Р. Л. Проблемні питання мети і мотивів у складах злочинів проти основ національної безпеки України. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 4. С. 89-103. URL : https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/4_2019_CHORNIY.pdf (дата звернення: 16.07.2023)

196. Чурпіта В. В., Сервецький І. В. Криміналістичні закономірності усталеності способу вчинення злочину. Київ, 2000. 322 с.

197. Шевчук В. М. Інноваційні напрями оптимізації слідчої (детективної) діяльності у сучасних умовах. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: зб. наук. пр. Х.: Право, 2021. Вип. 24. С. 8-25. DOI: URL: <https://doi.org/10.32353/khrife.2.2021.02> (дата звернення: 16.07.2023)*
198. Шепітько В. Ю. Інновації в криміналістці як віддзеркалення розвитку науки. *Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці* : матеріали міжнар. круглого столу (м. Харків, 12 грудня 2019 р.). Харків : Право, 2019. С. 147-150.
199. Шепітько В. Ю. Кримінальна психологія: історія становлення та сучасний стан. *Теоретичні та методологічні проблеми юридичної психології*. 2021. № 28 (1). URL: <https://doi.org/10.33270/03212801.14> (дата звернення: 16.07.2023)
200. Шепітько В. Ю., Коновалова В. О., Журавель В. А. та ін. Криміналістика : підручник. 4-е вид., перероб. і доп. Х. : Право, 2010. 464 с.
201. Шеховцова Л. І. Емоційний стан особи, яка вчинила злочин, за кримінальним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид наук : 12.00.08. Київ, 2007. 21 с.
202. Шульженко А. В. Мотив у складі кримінально-правової характеристики суб'єктивної сторони злочину. *25 років досвіду та погляду в майбутнє (1994-2019 рр.)* : зб. тез доповідей (м. Харків, 22 листопада 2019 року). Харків : ХНУВС, 2019. С. 528-531. URL : https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/22_11_2019/pdf/269.pdf (дата звернення: 16.07.2023)
203. Щербакова А. К., Литвинов О. М. Механізм індивідуальної злочинної поведінки особи, яка вчиняє бандитизм: характеристика та протидія : монографія; за заг. ред. О. М. Литвинова. Харків : НікаНова, 2015. 240 с.
204. Юртаєва К. Мотивація злочину. *Вісник кримінологічної асоціації України*. URL: <https://visnikkau.webnode.com.ua/news/motivatsiya-zlochinu/> (дата звернення: 16.07.2023)

205. Янковий М. О. Особа підозрюваного як елемент криміналістичної характеристики контрабанди на морі. *Maritime security of the Baltic-Black sea region: challenges and threats* : International scientific conference (Odesa, December 23, 2021). Odesa: «Baltija Publishing», 2021. С. 210-212.
206. Ясь О. В. Аномія. Енциклопедія історії України : Т. 1: А–В / за ред. В. А. Смолія та ін. К. : Інститут історії НАН України, 2003. URL : <http://www.history.org.ua?termin=Anomiia> (дата звернення: 16.07.2023)
207. Allport G. W. *Personality: A Psychological Interpretation*. New York, NY: Henry Holt, 1937.
208. Burgess A., Douglas J., Ressler R. *Crime Classification Manual*. Jossey-Bass, San Francisco, CA, 1997.
209. Burgess A., Douglas J., Ressler R. *Sexual Homicide: Patterns and Motives*. Lexington Books, New York, NY, 1988. 234 p.
210. Conner T., Tennen H., Fleeson W., & Barrett L.F. Experience sampling methods: A modern idiographic approach to personality research. *Social & Personality Psychology Compass*, 2009, № 3 (3). P. 292-313. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2773515/> (дата звернення: 16.07.2023)
211. Dahlitz M. Klaus Grawe: Neuropsychotherapist. *The Neuropsychotherapist*, 2013, № 1 (2). P. 128-129.
212. Deci E. L., Ryan R. M. The "what" and "why" of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 2000, № 11 (4). P. 227-268.
213. Douglas J., Olshaker M. *The Anatomy Of Motive: The FBI's Legendary Mindhunter Explores The Key To Understanding And Catching Violent Criminals*. Simon & Schuster, 1999.
214. Dressler J. *Understanding Criminal Law*. LexisNevis, 2015. 566 p.
215. Edelstein A. Serial Murder Profiling: Our Contemporary Understanding. *Journal for Medical & Legal Affairs*, 2016, № 1 (2). P. 111-120.

216. Eidelson R., Eidelson J. *Dangerous Ideas: Five Beliefs That Propel Groups Toward Conflict*. *American Psychology*, 2003, № 58. P. 182-192.
217. Former FBI agent breaks down interrogation techniques. 26.01.2021. Wired. URL: https://www.youtube.com/watch?v=KfkOSYpMT0o&ab_channel=WIRED (дата звернення: 19.09.2022)
218. Groth A. N. *Men Who Rape: The Psychology of the Offender*. NY: Plenum Press, 1979.
219. Hazelwood R. Analyzing the Rape and Profiling the Offender. In: Burgess A., Hazelwood R. (Eds.), *Practical Aspects of Rape Investigation: A Multidisciplinary Approach*. New York, NY: CRC Press, 1995.
220. Karim A. et al. The truth about lying: inhibition of the anterior prefrontal cortex improves deceptive behavior. *Cerebral Cortex*, 2010, № 20 (1). P. 205-213. URL: <https://doi.org/10.1093/cercor/bhp090> (дата звернення: 16.07.2023)
221. Kennedy D. Forensic Security & the Law. In Gill M. (Ed.), *The Handbook of Security*. NY: Palgrave Macmillan, 2006.
222. Leonard D. Character and Motive in Evidence Law. *Loyola of Los Angeles Law Review*, 2001, № 34. C. 439-536.
223. Leongard K. *Akzentuierte Persönlichkeiten*. Berlin, 1976. 328 s.
224. Levinson D. *Encyclopedia of Crime & Punishment (Vol. 1)*. Michigan: Sage Pub., 2002. 1914 p. 52 c.
225. Lourie R. *Hunting the devil: The pursuit, capture, and confession of the most savage serial killer in history*. NY: Harper Collins Publishers, Inc., 1993. 263 p.
226. McCarthy E. What's the Difference Between a Killer's Signature and M.O.? 10.06.2019. URL: <https://www.mentalfloss.com/article/584479/what-is-difference-between-crime-signature-and-mo> (дата звернення: 16.07.2023)
227. Miller E.K., Freedman D.J., Wallis J.D. The prefrontal cortex: categories, concepts and cognition. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London, Series B: Biological Sciences*, 2002, № 357 (1424). P. 1123-36.

228. Muller D. A. Criminal profiling: Real science or just wishful thinking? *Homicide Studies*, 2000, № 4 (3). P. 234-264.
229. Naylor J. C., Ilgen D. R. Goal setting: A theoretical analysis of a motivational technology. *Research in Organizational Behavior*, 1984, № 6. P. 95-140.
230. O'Hara C. *Fundamentals of Criminal Investigation*. Illinois, Springfield: Charles C. Thomas, 1970.
231. Orlinsky D. E., Grawe K., Parks B. K. Process and outcome in psychotherapy: Noch einmal. In A.E. Bergin, S.L. Garfield (Eds.), *Handbook of Psychotherapy & Behavior Change* (pp. 270-376). NY: Wiley.
232. Petri H. *Motivation: Theory and Research*. Wadsworth, Belmont, CA, 1986.
233. Pham L. B., Taylor S.E. From thought to action: Effects of process-versus outcome-based mental simulations on performance. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 1999, № 25 (2). P. 250-260.
234. Popper K. *Conjectures & Refutations: The Growth of Scientific Knowledge*. London: Routledge, 1981.
235. Reik T. *The Unknown Murderer*. Visconsin-Madison Univesity, Prentice-Hall, Incorporated, 1945. 254 p.
236. Samenow S. E. *Inside the Criminal Mind*. NY: Broadway Books, 2014. 298 p.
237. Sarch A. F. *Knowledge, Recklessness and the Connection Requirement Between Actus Reus and Mens Rea*. *Penn St. L. Rev.*, 2015, № 120. C. 1-56.
238. Shevchuk V., Kostenko M., Myshkov Y., Papusha I., Hryshko I. Functional Purpose of Tactical Operations in the Development of Criminalistic Methodics of Crime Investigation. *Pakistan Journal of Criminology*. 2023, № 15 (2). P. 61-78.
239. Turvey B. E. *Criminal Profiling: An Introduction to Behavioral Evidence Analysis*. Academic Press, 2012. 728 p.
240. Webb D. Profiling Methodology. URL: <https://www.all-about-forensic-psychology.com/psychological-profiling.html> (дата звернення: 26.05.2022)
241. Weiner B. *Human Motivation*. Psychology Press, 2013. 480 p.

242. Yarvis R. *Homicide: Causative Factors and Roots*. Lexington Books, Lexington, MA, 1991.

АНКЕТА

анонімного опитування слідчих органів

Національної поліції та органів безпеки

(Всього в анкетуванні прийняли участь 50 слідчих (органів НПУ – 90 %, СБУ – 10 %)

В результаті проведеного дослідження компетентним посадовим особам було задано 12 запитань. За результатами проведеного експертного опитування були отримані такі результати:

Питання №1: «Чи є мотив злочину, на Вашу думку, специфічним різновидом мотиву людської діяльності та поведінки?».

- 1) «так» - 39 (78%) осіб;
- 2) «ні» - 5 (10%) осіб;
- 3) «важко відповісти» - 6 (12%) осіб.

Можемо зробити висновок, що більше трьох четвертих респондентів вважають, що злочинна діяльність має однаково психологічну природу з людською діяльністю при вчиненні правомірних дій.

Питання №2: «Чи вважаєте Ви, що кожне суспільно небезпечне діяння особи, яка визнається суб'єктом злочину, здійснюється вмотивовано?»

- 1) «так» - 20 (40%) осіб;
- 2) «ні» - 24 (48%) осіб;
- 3) «важко відповісти» - 6 (12%) осіб.

Дані результати свідчать про недостатню обізнаність слідчих щодо розуміння природи мотивації злочинця, адже особа, яка має волю і свідомість, за відсутності психологічних вад, завжди здійснює свою поведінку, діяльність,

вчинки або діяння вмотивовано, тобто будь-який акт поведінки вчиняється нею з конкретним мотивом.

Питання №3: «Чи відомі Вам спеціальні психолого-юридичні методики (розробки, рекомендації тощо) щодо встановлення мотиву злочину?»

- 1) «так» - 8 (16%) осіб;
- 2) «ні» - 42 (84%) особи.

Вказані результати підкреслюють необхідність розробки та впровадження спеціальної методичної бази щодо з'ясування мотивів злочинів.

Питання №4: «Чи використовуєте Ви у своїй роботі спеціальні психолого-юридичні методики (розробки, рекомендації тощо) з приводу встановлення мотиву злочину?»:

- 1) «так» - 11 (22%) осіб,
- 2) «ні» - 39 (78%) осіб.

Отримані відповіді співвідносяться з попередніми та свідчать про необхідність популяризації психолого-юридичних методик та рекомендацій з приводу встановлення мотиву злочину, а також підвищення кваліфікаційного рівня знань слідчих органів.

Питання №5: «У разі виникнення у слідчого труднощів при встановленні мотиву злочину їм потрібно...» було запропоновано два альтернативних варіанта відповідей, а для відповіді на третій варіант було залишено вільний рядок:

- 1) «самим намагатися встановити мотиви злочину» 15 - (30%) осіб;
- 2) «призначити судово-психологічну експертизу» - 28 (56%) осіб;
- 3) підтримали обидва варіанти відповідей - 7 (14%) осіб.

Можемо зробити висновок, що більшість практиків є прихильниками призначення судово-психологічної експертизи. Низька психологічна підготовка та відсутність якісно розробленої методити встановлення мотивів злочину значно знижує якість діяльності слідчих. Тому не можна в рамках кримінального провадження, з метою якісного розслідування усіх обставин справи, позбавляти слідчих (дізнавачів) можливості використовувати наукові рекомендації експертів-психологів, тим більше в умовах, коли ніякі процесуальні заходи не допомогли слідству встановити дійсні мотиви злочину.

Питання №6: «Чи буде сприяти встановленню істини у справі наявність у ст. 76 КПК України «Обов'язкове призначення експертизи» норми такого змісту: «Експертиза призначається обов'язково для встановлення мотивів вчиненого діяння, що містить ознаки злочину, якщо про це відсутні дані у справі?»:

- 1) «так» - 26 (42%) осіб;
- 2) «ні» - 10 (20%) осіб;
- 3) «важко відповісти» - 14 (28%) осіб.

Питання №7: «Доказування мотиву злочину для Вас...»

- 1) «має суттєвий сенс, бо встановлення мотиву неможливо встановити істину в справі» - 37 (74%) осіб.
- 2) «це лише виконання вимог закону» - 10 (20%) осіб.
- 3) обрали обидва варіанти – 3 (6%) особи.

Питання №8: «Якщо суд (суддя), який розглядав кримінальну справу, не встановив конкретні мотиви злочину, не зазначив їх у мотивувальній частині обвинувального вироку, то чи є це, на Вашу думку, підставою для скасування чи зміни вироку?»:

- 1) «так» - 30 (60%) осіб;
- 2) «ні» - 12 (24%) осіб;
- 3) «важко відповісти» - 8 (16%) осіб.

Питання №9: «Чи повинна особа підлягати кримінальній відповідальності без встановлення мотиву злочину?»

- 1) «так» - 21 (42%) особа;
- 2) «ні» - 21 (42%) особа;
- 3) «важко відповісти» - 8 (16%) осіб.

Результати свідчать про майже рівнозначне ставлення до встановлення мотивів вчинення злочину, а саме до наявності чи відсутності їх встановлення в матеріалах кримінального провадження. Однак, це прямо суперечить ст.91 КПК України, яка передбачає обов'язкове встановлення даних ознак суб'єктивної сторони складу злочину.

Питання №10: «Чи виникають у Вас труднощі в розумінні та відмежуванні понять «мотив», «мотивація», «мотивування» злочину?»:

- 1) «так» - 29 (48%) особи;
- 2) «ні» - 21 (42%) осіб.

Прослідковується, що кожен другий респондент не чітко розмежовує вказані поняття, що може спричинити їх сплутування та ототожнення. Це свідчить про необхідність більшого наукового дослідження вказаних категорій та апробацію їх матеріалів в правозастосовчій діяльності слідчих органів.

Питання №11: «Чи існує мотив у вчиненні злочинів з необережності?»:

- 1) «так» - 18 (36%) осіб;
- 2) «ні» - 11 (22%) осіб;
- 3) «важко відповісти» - 21 (42%) особа.

У необережних злочинах також є мотив, який спонукає до дії, але через перервність психічної причинності не поширюється на суспільно небезпечні наслідки, що настали.

Питання №12: «До яких ознак складу злочину повинен належати мотив злочину?»

- 1) «до обов'язкових»- 42 (84%) особа;
- 2) «до факультативних» - 8 (16%) осіб.

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Проректор з навчальної роботи
Національного університету
«Одеська юридична академія»
доктор юридичних наук, професор
 Галина УЛЬЯНОВА
«___» _____ 2023 р.

АКТ

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження аспірантки
Національного університету «Одеська юридична академія» Гупалюк Аліни Сергіївни
на тему: «Криміналістичні методи і засоби встановлення мотивів та мети вчинення
злочину», поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю
081 «Право» у навчальний процес Національного університету «Одеська юридична
академія»**

Комісія у складі: завідувача кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності доктора юридичних наук, професорки Л.І. Аркуши, професора кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності доктора юридичних наук, професора Д.М. Цехана, завідувача кафедри кримінального процесу доктора юридичних наук, професора О.О. Торбаса, склала цей акт з приводу того, що результати дослідження, викладені у наукових публікаціях за результатами дисертаційного дослідження Гупалюк Аліни Сергіївни на тему «Криміналістичні методи і засоби встановлення мотивів та мети вчинення злочину» використовуються в навчальному процесі Національного університету «Одеська юридична академія» при викладанні навчального курсу «Криміналістика», «Методика та тактика розслідування злочинів», «Основи слідчої діяльності» «Кримінальний процес», «Кримінологія» та в науково-дослідній роботі здобувачів вищої освіти.

Необхідність використання вказаних матеріалів у навчальному процесі зумовлюються тим, що у дисертаційному дослідженні містяться обґрунтовані наукові висновки щодо поняття і сутності, засобів та методів встановлення мотиву та мети вчинення злочину з позиції циклу кримінально-правових наук, узагальнення практики у сфері розслідування та протидії злочинам. Вказана робота дозволяє систематизувати знання про мотиви та мету вчинення злочину, що сприяє більш ефективному їх виявленню, а також містить нові методичні рекомендації щодо слідчих дій зі встановлення мотивів та мети вчинення злочину, які

можуть бути використані в освітньому процесі, науковій діяльності та, в подальшому, в практичній діяльності правоохоронних органів.

В умовах реформування кримінального процесуального законодавства відповідно до міжнародних та європейських стандартів сучасна теорія та практика застосування криміналістичних методів встановлення особи злочинця, зокрема встановлення мотивів та мети вчинення злочину, вимагає нових підходів до її застосування, оскільки їх використання у розслідуванні сприятиме пошуку і встановлення винної особи та інших обставин кримінального правопорушення.

У навчальному процесі рекомендовано використання здобувачами матеріалів дисертаційного дослідження А.С.Гупалюк, під час підготовки до практичних занять, а саме:

1. Гупалюк А. С. Характеристика мотиваційного процесу особи злочинця / Аліна Сергіївна Гупалюк // Прикарпатський юридичний вісник №4/2021 (м. Одеса.) / відп. ред. Головка О.П.. – Одеса : ВД «Гельветика», 2021. — №4. — С. 47-50;
2. Гупалюк А. С. Криміналістичний аналіз наслідків і результатів вчинення злочину для визначення його мети. / Аліна Сергіївна Гупалюк // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». Т. 33 / голов. ред. Ю.В.Цуркан-Сайфуліна ; МОН України, НУ «ОЮА». – Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2023. – С. 14-19;
3. Гупалюк А. С. Допит, як слідча дія для встановлення мотиву та мети вчинення злочину // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки». 2023. Том 34 (73). № 3. – С. 173-177;
4. Гупалюк А. С. Застосування методу психологічного профілювання злочинця при здійсненні слідчих дій зі встановлення мотиву та мети злочину // Юридичний науковий електронний журнал. 2023. — №10. – С. 674-676;
5. Гупалюк А. С. Формування поняття мети вчинення злочину та її відношення до засобів вчинення злочину / А. С. Гупалюк // Українське суспільство в умовах воєнного стану: сучасні виклики та напрямки розвитку : матеріали Всеукр. наук. конф. молодих вчених (м. Одеса, 6 червня 2022 р.) / уклад.: Ю. Д. Батан, В. С. Кучерявенко, Л. С. Бондарчук та ін. ; за ред. М. Р. Аракеляна, К. І. Спасової. – Одеса : Фенікс, 2022. – С. 488-491;
6. Гупалюк А. С. Мотив та мета злочину як обставина, що підлягає доказуванню / Аліна Сергіївна Гупалюк // Правове життя сучасної України : у 2 т. : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 трав. 2019 р.) / відп. ред. Г. О. Ульянова. – Одеса : ВД «Гельветика», 2019. — Т. 2. — С. 437-439;
7. Гупалюк А. С. Мотиваційний процес злочинця та його криміналістичне значення / А. С. Гупалюк // Правове життя сучасної України : у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ.

конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. – Одеса : Гельветика, 2020. – Т. 3. – С. 368-371;

8. Гупалюк А. С. Злочинна діяльність крізь призму криміналістики / А. С. Гупалюк // Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України) : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. – Т. 2. – С. 396-399.

Крім цього, результати дисертаційного дослідження А.С.Гупалюк використовуються при визначенні напрямів наукових пошуків і тем, дисертацій викладачів, аспірантів кафедри кримінального процесу та кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності Національного університету «Одеська юридична академія».

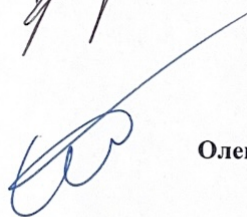
Члени комісії:

**Завідувач кафедри
криміналістики, детективної
та оперативно-розшукової діяльності
доктор юридичних наук, професорка**

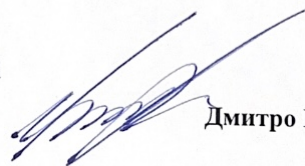
Лариса АРКУША

**Завідувач кафедри
кримінального процесу
доктор юридичних наук, професор**

Олександр ТОРБАС

**Професор кафедри
криміналістики, детективної
та оперативно-розшукової діяльності
доктор юридичних наук, професор**

Дмитро ЦЕХАН

МАЛИНОВСЬКИЙ РАЙОННИЙ СУД М. ОДЕСИ

вул. Василя Стуса, 1а, м. Одеса, 65033, тел. (048) 753-12-65, (048)753-12-62
E-mail: inbox@ml.od.court.gov.ua, Web: <http://ml.od.court.gov.ua>, ЄДРПОУ 05383419

06 грудня 2023 року «01/218/2023» - Вих.

ДОВІДКА

про впровадження у діяльність результатів дисертаційного дослідження
Гупалюк Аліни Сергіївни на тему: «Криміналістичні методи і засоби
встановлення мотивів та мети вчинення злочину»

Результати дисертації аспірантки кафедри криміналістики Національного університету «Одеська юридична академія» А.С.Гупалюк на тему: «Криміналістичні методи і засоби встановлення мотивів та мети вчинення злочину», підготовленої на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 - право, які опубліковані у наукових статтях та матеріалах міжнародних конференцій, мають практичну значимість та належне обґрунтування. Зокрема, вище маються на увазі такі опубліковані праці Гупалюк А.С.:

1. Гупалюк А. С. Характеристика мотиваційного процесу особи злочинця / Аліна Сергіївна Гупалюк // Прикарпатський юридичний вісник №4/2021 (м. Одеса.) / відп. ред. Головка О.П. – Одеса : ВД «Гельветика», 2021. — №4. — С. 47-50.;

2. Гупалюк А. С. Криміналістичний аналіз наслідків і результатів вчинення злочину для визначення його мети. / Аліна Сергіївна Гупалюк // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». Т. 33 / голов. ред. Ю.В.Цуркан-Сайфуліна ; МОН України, НУ «ОЮА». – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2023. – С. 14-19;

3. Гупалюк А. С. Формування поняття мети вчинення злочину та її відношення до засобів вчинення злочину / А. С. Гупалюк // Українське суспільство в умовах воєнного стану: сучасні виклики та напрямки розвитку : матеріали Всеукр. наук. конф. молодих вчених (м. Одеса, 6 червня 2022 р.) / уклад.: Ю. Д. Батан, В. С. Кучерявенко, Л. С. Бондарчук та ін. ; за ред. М. Р. Аракеляна, К. І. Спасової. – Одеса : Фенікс, 2022. – С. 488-491;

4. Гупалюк А. С. Мотив та мета злочину як обставина, що підлягає доказуванню / Аліна Сергіївна Гупалюк // Правове життя сучасної України : у 2 т. : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 трав. 2019 р.) / відп. ред. Г. О. Ульянова. – Одеса : ВД «Гельветика», 2019. — Т. 2. — С. 437-439;

5. Гупалюк А. С. Мотиваційний процес злочинця та його криміналістичне значення / А. С. Гупалюк // Правове життя сучасної України : у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. – Одеса : Гельветика, 2020. – Т. 3. – С. 368-371;

6. Гупалюк А. С. Злочинна діяльність крізь призму криміналістики / А. С. Гупалюк // Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України) : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. – Т. 2. – С. 396-399.

У дисертаційному дослідженні містяться обґрунтовані наукові висновки щодо поняття і сутності, засобів та методів встановлення мотиву та мети вчинення злочину з позиції науки криміналістики. Практичне значення дисертації полягає у тому що вона дозволяє слідчим органам систематизувати знання про мотиви та мету вчинення злочину, що сприяє більш ефективному їх виявленню, а також містить нові методичні рекомендації щодо встановлення мотивів та мети вчинення злочину, які можуть бути використані в практичній діяльності правоохоронних органів.

Крім того, отримані Гупалюк А.С. напрацювання можуть бути використанні при підвищенні кваліфікації юристами, підготовці узагальнень практики у сфері розслідування та протидії злочинам.

Враховуючи вищевказане, після ознайомлення з результатами дисертаційного дослідження Гупалюк А.С. на тему: «Криміналістичні методи і засоби встановлення мотивів та мети вчинення злочину», можна дійти висновку, що напрацювання автора заслуговують на практичне застосування у діяльності Малиновського районного суду м. Одеси щодо реалізації державної політики у сферах розслідування та протидії злочинам в Україні, здійснення судочинства.

Голова суду
Малиновського районного
суду м. Одеси

Володимир ГУРЕВСЬКИЙ

Прокуратура України
КИЇВСЬКА МІСЬКА ПРОКУРАТУРА
ДАРНИЦЬКА ОКРУЖНА ПРОКУРАТУРА МІСТА КИЄВА
 вул. Каунаська, 3-В, м. Київ, 02160, тел: (044) 292-60-04
 e-mail: zvem2@kyiv.gp.gov.ua, public2@kyiv.gp.gov.ua, web: www.kyiv.gp.gov.ua

01.12.2023 р. № _____

ДОВІДКА

**про впровадження у діяльність результатів дисертаційного дослідження
 Гупалюк Аліни Сергіївни на тему: «Криміналістичні методи і засоби
 встановлення мотивів та мети вчинення злочину»**

Результати дисертації аспірантки кафедри криміналістики Національного університету «Одеська юридична академія» А.С. Гупалюк на тему: «Криміналістичні методи і засоби встановлення мотивів та мети вчинення злочину», підготовленої на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 - право, які опубліковані у наукових статтях та матеріалах міжнародних конференцій, мають практичну значимість та належне обґрунтування.

Зокрема, вище мають на увазі такі опубліковані праці Гупалюк А.С.:

1. Гупалюк А.С. Характеристика мотиваційного процесу особи злочинця / Аліна Сергіївна Гупалюк // Прикарпатський юридичний вісник №4/2021 (м. Одеса.) / відп. ред. Головка О.П.. – Одеса: ВД «Гельветика», 2021. — №4. — С. 47-50;
2. Гупалюк А.С. Криміналістичний аналіз наслідків і результатів вчинення злочину для визначення його мети. / Аліна Сергіївна Гупалюк // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». Т. 33 / голов. ред. Ю.В. Цуркан-Сайфуліна; МОН України, НУ «ОЮА». – Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2023. – С. 14-19;
3. Гупалюк А.С. Формування поняття мети вчинення злочину та її відношення до засобів вчинення злочину / Аліна Сергіївна Гупалюк // Українське суспільство в умовах воєнного стану: сучасні виклики та напрямки розвитку: матеріали Всеукраїнської наукової конференції молодих вчених (м.Одеса, 6 червня 2022 р.) / уклад.: Ю.Д.Батан, В.С.Кучерявенко, Л.С.Бондарчук та ін.; за ред. М.Р.Аракеляна, К.І.Спасової. – Одеса : Фенікс, 2022. – С. 488-491;
4. Гупалюк А.С. Мотив та мета злочину як обставина, що підлягає доказуванню / Аліна Сергіївна Гупалюк // Правове життя сучасної України:

у 2 т.: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 трав. 2019 р.) / відп. ред. Г.О. Ульянова. – Одеса: ВД «Гельветика», 2019. — Т.2. — С. 437–439;

5. Гупалюк А.С. Мотиваційний процес злочинця та його криміналістичне значення / Аліна Сергіївна Гупалюк // Правове життя сучасної України : у 3 т. : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м.Одеса, 15 травня 2020 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. – Одеса : Гельветика, 2020. – Т. 3. – С. 368-371;

6. Гупалюк А.С. Злочинна діяльність крізь призму криміналістики / Аліна Сергіївна Гупалюк // Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України) : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м.Одеса, 21 травня 2021 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. – Т. 2. – С. 396-399.

У дисертаційному дослідженні містяться обґрунтовані наукові висновки щодо поняття і сутності, засобів та методів встановлення мотиву та мети вчинення злочину з позиції науки криміналістики. Практичне значення дисертації полягає у тому що вона дозволяє систематизувати знання про мотиви та мету вчинення злочину, що сприяє більш ефективному їх виявленню, а також містить нові методичні рекомендації щодо встановлення мотивів та мети вчинення злочину, які можуть бути використані в практичній діяльності правоохоронних органів.

Крім того, отримані Гупалюк А.С. напрацювання можуть бути використанні при підвищенні кваліфікації юристами, підготовці узагальнень практики у сфері розслідування та протидії злочинам.

Враховуючи вищевказане, після ознайомлення з результатами дисертаційного дослідження Гупалюк А.С. на тему: «Криміналістичні методи і засоби встановлення мотивів та мети вчинення злочину», можна дійти висновку, що напрацювання автора заслуговують на практичне застосування у діяльності Дарницької окружної прокуратури міста Києва щодо реалізації державної політики у сферах розслідування та протидії злочинам в Україні.

Керівник
Дарницької окружної прокуратури
міста Києва

Віктор ЛОГАЧОВ

СЛУЖБА БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ
Управління Служби безпеки України Одеської області
Слідчий відділ

вул. Єврейська, 43, м. Одеса, 65045, тел. (048) 722-18-85, факс (048) 722-61-74 Код ЄДРПОУ 20001645

№ _____

На № _____

від _____

АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ

результатів дисертаційного дослідження Гупалюк Аліни Сергіївни на тему:
«Криміналістичні методи і засоби встановлення мотивів та мети вчинення злочину»
на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – «Право».

Результати дисертації аспірантки кафедри криміналістики Національного університету «Одеська юридична академія» А.С.Гупалюк на тему: «Криміналістичні методи і засоби встановлення мотивів та мети вчинення злочину», підготовленої на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 - право, які опубліковані у наукових статтях та матеріалах міжнародних конференцій, мають практичну значимість та належне обґрунтування. Зокрема, вище маються на увазі такі опубліковані праці Гупалюк А.С.:

1. Гупалюк А. С. Характеристика мотиваційного процесу особи злочинця / Аліна Сергіївна Гупалюк // Прикарпатський юридичний вісник №4/2021 (м. Одеса.) / відп. ред. Головка О.П.. – Одеса : ВД «Гельветика», 2021. — №4. — С. 47-50.;

2. Гупалюк А. С. Криміналістичний аналіз наслідків і результатів вчинення злочину для визначення його мети. / Аліна Сергіївна Гупалюк // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». Т. 33 / голов. ред. Ю.В.Цуркан-Сайфуліна ; МОН України, НУ «ОЮА». – Одеса :Видавничий дім «Гельветика», 2023. – С. 14-19;

3. Гупалюк А. С. Формування поняття мети вчинення злочину та її відношення до засобів вчинення злочину / А. С. Гупалюк // Українське суспільство в умовах воєнного стану: сучасні виклики та напрямки розвитку : матеріали Всеукр. наук. конф. молодих вчених (м. Одеса, 6 червня 2022 р.) / уклад.: Ю. Д. Батан, В. С. Кучерявенко, Л. С. Бондарчук та ін. ; за ред. М. Р. Аракеляна, К. І. Спасової. – Одеса : Фенікс, 2022. – С. 488-491;

4. Гупалюк А. С. Мотив та мета злочину як обставина, що підлягає доказуванню / Аліна Сергіївна Гупалюк // Правове життя сучасної України : у 2 т. : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 трав. 2019 р.) / відп. ред. Г. О. Ульянова. – Одеса : ВД «Гельветика», 2019. — Т. 2. — С. 437–439;

5. Гупалюк А. С. Мотиваційний процес злочинця та його криміналістичне значення / А. С. Гупалюк // Правове життя сучасної України : у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. – Одеса : Гельветика, 2020. – Т. 3. – С. 368-371;

6. Гупалюк А. С. Злочинна діяльність крізь призму криміналістики / А. С. Гупалюк // Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України) : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.) / за

загальною редакцією С. В. Ківалова. – Одеса :Видавничий дім «Гельветика», 2021. – Т. 2. – С. 396-399.

У дисертаційному дослідженні містяться обґрунтовані наукові висновки щодо поняття і сутності, засобів та методів встановлення мотиву та мети вчинення злочину з позиції науки криміналістики. Практичне значення дисертації полягає у тому що вона дозволяє слідчим органам систематизувати знання про мотиви та мету вчинення злочину, що сприяє більш ефективному їх виявленню, а також містить нові методичні рекомендації щодо слідчих дій зі встановлення мотивів та мети вчинення злочину, які можуть бути використані в практичній діяльності правоохоронних органів.

Крім того, отримані Гупалюк А.С. напрацювання можуть бути використанні при підвищенні кваліфікації юристами, підготовці узагальнень практики у сфері розслідування та протидії злочинам.

Враховуючи вищевказане, після ознайомлення з результатами дисертаційного дослідження Гупалюк А.С. на тему: «Криміналістичні методи і засоби встановлення мотивів та мети вчинення злочину», можна дійти висновку, що напрацювання автора заслуговують на практичне застосування у діяльності слідчих підрозділів органів Служби безпеки України щодо реалізації державної політики у сферах розслідування та протидії злочинам в Україні.

**Начальник слідчого відділу
Управління Служби безпеки України
в Одеській області**

Андрій НАЗАРЕНКО

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ УКРАЇНИ
ГУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ В РІВНЕНСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Рівненське районне управління поліції

Відділення поліції №5

вул. Застав'я, 11, смт. Гоща, тел. (03650) 2-19-46, факс (03650) 2-10-42

вих № 6517/203-2023 від 04.12.2023

ДОВІДКА

про впровадження у діяльність результатів дисертаційного дослідження
Гупалюк Аліни Сергіївни на тему: «Криміналістичні методи і засоби
встановлення мотивів та мети вчинення злочину»

Результати дисертації аспірантки кафедри криміналістики Національного університету «Одеська юридична академія» А.С.Гупалюк на тему: «Криміналістичні методи і засоби встановлення мотивів та мети вчинення злочину», підготовленої на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 - право, які опубліковані у наукових статтях та матеріалах міжнародних конференцій, мають практичну значимість та належне обґрунтування. Зокрема, вище маються на увазі такі опубліковані праці Гупалюк А.С.:

1. Гупалюк А. С. Характеристика мотиваційного процесу особи злочинця / Аліна Сергіївна Гупалюк // Прикарпатський юридичний вісник №4/2021 (м. Одеса.) / відп. ред. Головка О.П.. – Одеса : ВД «Гельветика», 2021. — №4. — С. 47-50.;

2. Гупалюк А. С. Криміналістичний аналіз наслідків і результатів вчинення злочину для визначення його мети. / Аліна Сергіївна Гупалюк // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». Т. 33 / голов. ред. Ю.В.Цуркан-Сайфуліна ; МОН України, НУ «ОЮА». – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2023. – С. 14-19;

3. Гупалюк А. С. Формування поняття мети вчинення злочину та її відношення до засобів вчинення злочину / А. С. Гупалюк // Українське суспільство в умовах воєнного стану: сучасні виклики та напрямки розвитку : матеріали Всеукр. наук. конф. молодих вчених (м. Одеса, 6 червня 2022 р.) / уклад.: Ю. Д. Батан, В. С. Кучерявенко, Л. С. Бондарчук та ін. ; за ред. М. Р. Аракеляна, К. І. Спасової. – Одеса : Фенікс, 2022. – С. 488-491;

4. Гупалюк А. С. Мотив та мета злочину як обставина, що підлягає доказуванню / Аліна Сергіївна Гупалюк // Правове життя сучасної України : у 2 т. : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 трав. 2019 р.) / відп. ред. Г. О. Ульянова. – Одеса : ВД «Гельветика», 2019. — Т. 2. — С. 437-439;

5. Гупалюк А. С. Мотиваційний процес злочинця та його криміналістичне значення / А. С. Гупалюк // Правове життя сучасної України : у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. – Одеса : Гельветика, 2020. – Т. 3. – С. 368-371;

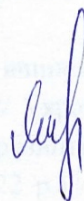
6. Гупалюк А. С. Злочинна діяльність крізь призму криміналістики / А. С. Гупалюк // Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України) : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. – Т. 2. – С. 396-399.

У дисертаційному дослідженні містяться обґрунтовані наукові висновки щодо поняття і сутності, засобів та методів встановлення мотиву та мети вчинення злочину з позиції науки криміналістики. Практичне значення дисертації полягає у тому що вона дозволяє слідчим органам систематизувати знання про мотиви та мету вчинення злочину, що сприяє більш ефективному їх виявленню, а також містить нові методичні рекомендації щодо встановлення мотивів та мети вчинення злочину, які можуть бути використані в практичній діяльності правоохоронних органів.

Крім того, отримані Гупалюк А.С. напрацювання можуть бути використанні при підвищенні кваліфікації юристами, підготовці узагальнень практики у сфері розслідування та протидії злочинам.

Враховуючи вищевказане, після ознайомлення з результатами дисертаційного дослідження Гупалюк А.С. на тему: «Криміналістичні методи і засоби встановлення мотивів та мети вчинення злочину», можна дійти висновку, що напрацювання автора заслуговують на практичне застосування у діяльності відділення №5 Рівненського районного управління поліції ГУНП в Рівненській області щодо реалізації державної політики у сферах розслідування та протидії злочинам в Україні.

**Заступник начальника відділення поліції №5
Рівненського районного управління поліції
ГУНП в Рівненській області-
начальник слідчого відділення
майор поліції**

Сергій ЯСИНСЬКИЙ

ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ В ОДЕСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Одеське районне управління поліції № 1

Відділ поліції № 3

65025, м. Одеса, вул. Ак. Заболотного, 18а, тел. (048) 779-49-70, 010@od.police.gov.ua

Вих. № 60.3/4009 від 05.12.2023

ДОВІДКА

про впровадження у діяльність результатів дисертаційного дослідження
Гупалюк Аліни Сергіївни на тему: «Криміналістичні методи і засоби
встановлення мотивів та мети вчинення злочину»

Результати дисертації аспірантки кафедри криміналістики Національного університету «Одеська юридична академія» А.С.Гупалюк на тему: «Криміналістичні методи і засоби встановлення мотивів та мети вчинення злочину», підготовленої на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 - право, які опубліковані у наукових статтях та матеріалах міжнародних конференцій, мають практичну значимість та належне обґрунтування. Зокрема, вище маються на увазі такі опубліковані праці Гупалюк А.С.:

1. Гупалюк А. С. Характеристика мотиваційного процесу особи злочинця / Аліна Сергіївна Гупалюк // Прикарпатський юридичний вісник №4/2021 (м. Одеса.) / відп. ред. Головка О.П.. – Одеса : ВД «Гельветика», 2021. — №4. — С. 47-50.;

2. Гупалюк А. С. Криміналістичний аналіз наслідків і результатів вчинення злочину для визначення його мети. / Аліна Сергіївна Гупалюк // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». Т. 33 / голов. ред. Ю.В.Цуркан-Сайфуліна ; МОН України, НУ «ОЮА». – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2023. – С. 14-19;

3. Гупалюк А. С. Формування поняття мети вчинення злочину та її відношення до засобів вчинення злочину / А. С. Гупалюк // Українське суспільство в умовах воєнного стану: сучасні виклики та напрямки розвитку : матеріали Всеукр. наук. конф. молодих вчених (м. Одеса, 6 червня 2022 р.) / уклад.: Ю. Д. Батан, В. С. Кучерявенко, Л. С. Бондарчук та ін. ; за ред. М. Р. Аракеяна, К. І. Спасової. – Одеса : Фенікс, 2022. – С. 488-491;

4. Гупалюк А. С. Мотив та мета злочину як обставина, що підлягає доказуванню / Аліна Сергіївна Гупалюк // Правове життя сучасної України : у 2 т. : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 трав. 2019 р.) / відп. ред. Г. О. Ульянова. – Одеса : ВД «Гельветика», 2019. — Т. 2. — С. 437-439;

5. Гупалюк А. С. Мотиваційний процес злочинця та його криміналістичне значення / А. С. Гупалюк // Правове життя сучасної України : у 3 т. : матеріали

Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. – Одеса : Гельветика, 2020. – Т. 3. – С. 368-371;

6. Гупалюк А. С. Злочинна діяльність крізь призму криміналістики / А. С. Гупалюк // Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України) : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. – Т. 2. – С. 396-399.

У дисертаційному дослідженні містяться обґрунтовані наукові висновки щодо поняття і сутності, засобів та методів встановлення мотиву та мети вчинення злочину з позиції науки криміналістики. Практичне значення дисертації полягає у тому що вона дозволяє слідчим органам систематизувати знання про мотиви та мету вчинення злочину, що сприяє більш ефективному їх виявленню, а також містить нові методичні рекомендації щодо встановлення мотивів та мети вчинення злочину, які можуть бути використані в практичній діяльності правоохоронних органів.

Крім того, отримані Гупалюк А.С. напрацювання можуть бути використанні при підвищенні кваліфікації юристами, підготовці узагальнень практики у сфері розслідування та протидії злочинам.

Враховуючи вищевказане, після ознайомлення з результатами дисертаційного дослідження Гупалюк А.С. на тему: «Криміналістичні методи і засоби встановлення мотивів та мети вчинення злочину», можна дійти висновку, що напрацювання автора заслуговують на практичне застосування у діяльності Відділу поліції № 3 ОРУП № 1 ГУНП в Одеській області щодо реалізації державної політики у сферах розслідування та протидії злочинам в Україні.

**Заступник начальника Відділу поліції № 3 -
начальник слідчого відділення відділу поліції № 3
Одеського районного управління поліції № 1
ГУНП в Одеській області
майор поліції**

Олександр НЕТРЕБСЬКИЙ

Міністерство охорони здоров'я України Департамент охорони здоров'я Одеської обласної державної адміністрації Комунальне некомерційне підприємство «Одеський обласний медичний центр психічного здоров'я» Одеської обласної ради 65006, м. Одеса, вул. Ак. Воробйова, 9, тел. / факс: (048) 720-08-09, тел. (048)720-01-23 Код за ЄДРПОУ: 3 8 6 4 4 7 7 3		МЕДИЧНА ДОКУМЕНТАЦІЯ Форма первинної облікової документації № 100/о ЗАТВЕРДЖЕНО Наказ МОЗ України 2 8 0 7 2 0 1 4 № 5 2 7	
Висновок судово-психіатричного експерта №167			
1. Дата проведення експертизи 3 0 0 3 2 0 2 1 (число, місяць, рік) 0 1 0 4 2 0 2 1 (число, місяць, рік)		2. Час проведення експертизи 1 3 3 0 (години, хвилини) 1 1 3 0 (години, хвилини)	
3. Місце проведення експертизи приміщення кабінету амбулаторних судово-психіатричних експертиз КНП «Одеський обласний медичний центр психічного здоров'я» ООР»			
4. Вид експертизи: судово-психіатрична 1 комплексна судова психолого-психіатрична 2		5. Процесуальні ознаки експертизи: первинна: 1 повторна: 2 додаткова: 3	
6. Організаційні ознаки експертизи: одноосібна 1 комісійна 2		7. Форма проведення експертизи: стаціонарна 1 амбулаторна 2 помертна 3	
8. Прізвище, ім'я та по батькові особи, стосовно якої проводиться експертиза:			
9. Дата народження (число, місяць, рік)		10. Стать: чоловіча – 1, жіноча – 2	
11. Статус особи, стосовно якої проводиться експертиза: підозрюваний 1 позивач 6 особа, щодо якої вирішується питання 1 обвинувачений 2 відповідач 7 обмеження дієздатності 9 підсудний 3 засуджений 10 свідок 4 особа, щодо якої вирішується питання 11 потерпілий 5 недієздатності 8 інший статус 12			
12. Справа, за якою проводиться експертиза: 2 цивільна – 1, кримінальна – 2, адміністративна – 3, господарська – 4			
13. Підстава для проведення експертизи: <u>постанова старшого слідчого в Одеській області, каптана поліції</u>			

У теперішній час здатний розуміти сенс пред'явленої йому підозри, показання свідків, потерплює, усвідомлювати необхідність відповідальності, брати участь в слідчих діях і постати перед судом. За своїм психічним станом застосування примусових заходів медичного характеру не потребує.

23. Відповіді на кожне з поставлених питань (що були зазначені у пункті 17): За результатами проведеного амбулаторного комплексного судового психолого-психіатричного дослідження експертна комісія судових експертів дійшла **ВИСНОВКІВ:**

Відповіді на питання, що відносяться до компетенції судового експерта-психолога: особистість підозрюваного [REDACTED] року народження, інтелектуально та емоційно зріла, здатна до свідомого планування своєї поведінки, прогнозу та корекції скоєних вчинків. Випробуваний не виявляє будь-яких грубих виразних особистісних загострень, що перевищують нормативний діапазон загальнодопустимих статистичних відхилень та можуть впливати на його поведінку та свідомість. Він здатний правильно сприймати обставини, що мають значення у справі і давати про них відповідні покази. Патологічної схильності до фантазування, підвищеної навіюваності чи псевдології підекспертний не виявляє. Досліджувана у справі ситуація феноменологічно може бути кваліфікована як кумуляція емоційної напруги в структурі психологічного стресу у неагресивної особистості з виразними гальмівними проявами агресії. В досліджуваній у справі ситуації [REDACTED] року народження, перебував у стресовому стані, стані виразної нервово-психічної напруги, фрустрації, який вирішився афективною реакцією, що феноменологічно може бути класифіковано як кумулятивний афект, який суттєво впливав на його свідомість і діяльність. Такі особистісні прояви підекспертного, як схильність до кумуляції (накопичення) емоційно негативних переживань, фіксація і застрягаємість на особистісно-значущих подразниках, загострене почуття справедливості, висока ригідність афекту, нездатність до прийняття конструктивного рішення в складних, що несуть загрозу, стресових ситуаціях, а також хворобливий стан, в якому він знаходився у зазначений період, полегшували виникнення афективного стану у випробуваного, стану виразної емоційної напруги, страху, обурення, глибокого невдоволення, образи і могли впливати на поведінку підекспертного, його діяльність в досліджуваній в справі ситуації, істотно знижуючи вольовий та інтелектуальний контроль, здатність до прогнозування можливих наслідків здійснюваних ним дій.

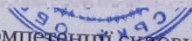
Кумулятивний афект - юридично значимий емоційний стан, що, як і класичний фізіологічний афект, є психологічним еквівалентом юридичного поняття "сильного душевного хвилювання".

Психолог:

Вища психологічна освіта,
психолог судовий експерт,
спеціаліст вищої категорії

Відповіді на питання, що відносяться до компетенції судових експертів-психіатрів: Підозрюваний [REDACTED] року народження, в період часу, що стосується вчиненню кримінального правопорушення, у якому він підозрюється, хронічним психічним захворюванням, недуомством, іншим хворобливим станом психіки не страждав, у тимчасовому хворобливому розладі психічної діяльності не перебував, а виявляв клінічні ознаки психічного розладу у вигляді: «Гострої стресової реакції» (F43.0 за МКХ-10), який за глибиною та ступенем виразності обмежував його здатність повною мірою усвідомлювати свої дії та керувати ними (ст.20 КК України).

У теперішній час підозрюваний [REDACTED] року народження, на хронічне психічне захворювання, недоумство, та інший хворобливий стан психіки не страждає, у тимчасовому хворобливому розладі психічної діяльності не перебуває, за своїм психічним станом здатний усвідомлювати свої дії та керувати ними.

За станом свого психічного здоров'я підозрюваний [REDACTED] року народження, може приймати участь у слідчих діях та судових засіданнях, він здатний правильно сприймати обставини, що мають значення для справи та надавати відповідні покази.

Підозрюваний [REDACTED] року народження, застосування примусових заходів медичного характеру не потребує.

24. Провідний експерт:

Вища медична освіта,
завідуючий кабінетом амбулаторних
судово-психіатричних експертиз,
кандидат медичних наук,
лікар судово-психіатричний експерт
вищої кваліфікаційної категорії

[REDACTED]

лікар судово-психіатричний експерт
вищої кваліфікаційної категорії

[REDACTED]

Підписи експертів засвідчую
Генеральний директор КНП «ООМЦПЗ» ООР
Печатка закладу охорони здоров'я

[REDACTED]

[REDACTED]

88

**ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ
В ОДЕСЬКІЙ ОБЛАСТІ
МАЛИНОВСЬКИЙ ВП В М. ОДЕСІ ГУНП В ОДЕСЬКІЙ ОБЛАСТІ**
вул. Академіка Філатова, 23в, 65080, м. Одеса, тел. 765-75-27
факс (048) 765-75-27, 003@od.npu.gov.ua

**ПОСТАНОВА
про перекваліфікацію складу кримінального правопорушення**

м. Одеса

Дізнавач - інспектор СД Малиновського ВП в м. Одесі ГУ НП в Одеській області лейтенант поліції [REDACTED] розглянувши матеріали досудового розслідування, внесеного до Єдиного реєстру досудового розслідування [REDACTED] за [REDACTED] за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч.1 ст.309 КК України,-

ВСТАНОВИВ:

17.09.2020 до ЧЧ Малиновського ВП надійшло повідомлення оператора «102» про те, що біля будинку [REDACTED] по вул. Ак.Філатова в м. Одесі був помічений [REDACTED] р.н., у якого виїздом СОГ Малиновського ВП в м. Одесі було виявлено та вилучено полімерні прозорі пакунки із речовиною рослинного походження зеленого кольору, пакунки, обмотані ізоляцією із речовиною рослинного походження зеленого кольору та згортки, обмотані ізоляцією із порошкоподібною речовиною білого кольору, які упаковані в сейф пакети з метою направлення до НДЕКЦ для дослідження.

Відповідно до висновку експерта від 26.11.2020 №2443-X

Надана на експертизу речовина рослинного походження сіро-зеленого кольору загальною масою 3,55г в двох згортках з ізоляційної стрічки, є особливо небезпечним наркотичним засобом, обіг якого заборонено - канабісом.

Загальна маса канабісу в висушеному стані становить 3,19 г.

Надана на експертизу речовина білого кольору у вигляді грудочок загальною масою 2,249г в трьох згортках з ізоляційної стрічки, містить психотропну речовину, обіг якої обмежено - амфетамін.

Кількісний вміст амфетаміну становить 1,646 г.

Речовина рослинного походження жовто-зеленого кольору загальною масою 25,621г в двадцяти одному згортку з ізоляційної стрічки, і речовина рослинного походження жовто-зеленого кольору масою 3,795г в одному згортку з ізоляційної стрічки, містить у своєму складі MDMB-4en-PINACA, що відноситься до синтетичних канабіноїдів. Згідно з літературними даними MDMB-4en-PINACA належить до групи речовин, які мають виражену фізіологічну активність і можуть становити загрозу в разі зловживання ними.

89

Згідно наказу Міністерства охорони здоров'я України № 188 від 01.08.2000 маса психотропної речовини, обіг якого обмежено - амфетаміну, відноситься до критерію ваги психотропної речовини великих розмірів.

Таким чином, згідно постанови пленуму Верховного суду України «Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів» №4 від 26.04.2002, про умисел на збут наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів може свідчити великий або особливо великий їх розмір, а також спосіб упакування та розфасування.

Крім того, під час проведення огляду місця події, було вилучено мобільний телефон марки «Xiaomi Redmi Note 8» з сім-картою мобільного оператора з номером [REDACTED] imeil: [REDACTED]

[REDACTED] що належить громадянину Сидорову Олексію Володимировичу. Під час проведення огляду зазначеного мобільного телефону, було встановлена інформація, яка вказує на те, що зазначена особа зберігала при собі наркотичні засоби та психотропні речовини саме з метою збуту.

Таким чином, в діях особи наявний склад кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 307 КК України, за кваліфікуючими ознаками: незаконне придбання та зберігання особливо небезпечного наркотичного засобу та психотропної речовини у великих розмірах, з метою збуту.

На підставі викладеного, керуючись ст. ст. 49, 53 КПК України, –

ПОСТАНОВИВ:

1. Перекваліфікувати кримінальне правопорушення, за кримінальним провадженням № [REDACTED] від [REDACTED] з правової кваліфікації передбаченої ч. 1 ст. 309 КК України, на ч. 2 ст. 307 КК України.
2. Копію постанови про перекваліфікацію направити, до Одеської місцевої прокуратури № 2.
3. Подальше досудове розслідування за кримінальним провадженням [REDACTED] від 17.09.2020 року, проводити за правовою кваліфікацією ч. 2 ст. 307 КК України.

Дізнавач - інспектор СД Малиновського
ВП в м. Одесі ГУНП в Одеській області
лейтенант поліції

[REDACTED]

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації, в яких опубліковано основні результати дисертації:

1. Гупалюк А. С. Характеристика мотиваційного процесу особи злочинця. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. № 4. С. 47-50.
2. Гупалюк А. С. Криміналістичний аналіз наслідків і результатів вчинення злочину для визначення його мети. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2023. Т. 33. С. 14-19.
3. Гупалюк А. С. Допит як слідча дія для встановлення мотиву та мети вчинення злочину. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2023. Том 34 (73). № 3. С. 173-177.
4. Гупалюк А. С. Застосування методу психологічного профілювання злочинця при здійсненні слідчих дій зі встановлення мотиву та мети злочину. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 674-676.

Публікації, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають її наукові результати:

1. Гупалюк А. С. Формування поняття мети вчинення злочину та її відношення до засобів вчинення злочину. *Українське суспільство в умовах воєнного стану: сучасні виклики та напрямки розвитку* : матеріали Всеукр. наук. конф. молодих вчених (м. Одеса, 6 червня 2022 р.) / уклад.: Ю.Д. Батан, В.С. Кучерявенко, Л.С. Бондарчук та ін.; за ред. М. Р. Аракеляна, К. І. Спасової. Одеса : Фенікс, 2022. С. 488-491.
2. Гупалюк А. С. Мотив та мета злочину як обставина, що підлягає доказуванню. *«Правове життя сучасної України»*: у 2 т. : матер. Міжнар. наук.-

практ. конф. (м. Одеса, 17 трав. 2019 р.) / відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса : ВД «Гельветика», 2019. Т. 2. С. 437-439.

3. Гупалюк А. С. Мотиваційний процес злочинця та його криміналістичне значення. *Правове життя сучасної України* : у 3 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса: Гельветика, 2020. Т. 3. С. 368-371.

4. Гупалюк А. С. Злочинна діяльність крізь призму криміналістики. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України)* : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса : ВД «Гельветика», 2021. Т. 2. С. 396-399.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ МАТЕРІАЛІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Основні положення дисертації докладалися і обговорювалися на засіданнях кафедри криміналістики Національного університету «Одеська юридична академія», доповідались на міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України (17 травня 2019 р., м. Одеса); міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (15 травня 2020 р., м. Одеса); на міжнародній науково-практичній конференції «Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру» (21 травня 2021 р., м. Одеса); Всеукраїнській науковій конференції молодих вчених «Українське суспільство в умовах воєнного стану: сучасні виклики та напрямки розвитку» (6 червня 2022 р., м. Одеса), Міжнародній конференції «Сучасні напрями, засоби та методи протидії злочинності в умовах воєнного стану», присвяченій 110-річчю від дня народження видатного вченого-криміналіста, доктора юридичних наук, професора Віктора Павловича Колмакова (20 жовтня 2023 р., м. Одеса).